

LIETUVOS AIDAS

Elek Vilniuje antradienis, ketvirtadienis ir šeštadienis su mėnesiniu „Liuosos Valandos“ priedu. Kainos metams 6 rub. (12 mar.), pusel metų 3 rub. 6 mar.), trims mėnesiams 1 rub. 50 kap. (3 mar.), mėnesiui 50 kap. (1 mar.). Atskiras numeris — 5 kap. (10 f.). Redakcijos adresas: Vilnius, Benediktinų g. 2. Lietuviškai rašant reikia dėti adresą: An die Pressestelle Ob. Ost, IV für „Lietuvos Aidas“, Deutsche Feldpost 166.

Skelbimų kainos: šeštadienio skilties perito oltui 15 kap. (30 f.), butų ir darbo skelbimams tokiai pat perito oltui 10 kap. (20 f.); trečdalis skilties reklamų oltui 75 kap. (1,50 mar.). Skelbimų pakartojant nuleidžiamas procentas. Skelbimai priimami laikraščio Administracijoje, Vilniuje, Benediktinų g. 2—2, tam tikrų agentų ir viešo skelbimų įstaigose.

Vyriausiasis redaktorius A. Smetona, artimieji bendradarbiai: M. Biržiška, P. Bugailiškis, P. Klimas, kun. dr. J. Stankevičius, agr. A. Stulginskis, dr. J. Šaulys ir A. Zmuidzinaičius.

№ 22 (70)

Vilnius, antradienis, 1918 m. vasario mėn. 19 d.

II metai

LIETUVOS TARYBA skelbia

Lietuvos nepriklausomybę

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario m. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18—23 d. 1917 metais, **skelbia atstanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine VILNIUJE** ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Draugė Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau susauktas Steigiamasis Seimas, demokratinio būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Vilnius, vasario 16 d. 1918 m.

Lietuvos Tarybos nariai:

Dr. J. Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, S. Banaitis, P. Dovydaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, V. Mironas, St. Narutavičius, A. Petrušis, Dr. J. Šaulys, K. Saulys, J. Šernas, A. Stulginskis, A. Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, J. Vailokaitis, J. Vileišis.

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Džiaugiamės, galėdami kreiptis į jus sulaukę Lietuvos valstybingumo šimtmečio. Būtent šis šimtmetis buvo ir yra didžiausio mūsų, kaip Lietuvos valstybingumo istorijos žurnalo, dėmesio centre.

Pirmojo šių metų numerio skyriuje „Mūsų didieji“ pirmąkart kviečiame pažvelgti ne į vienos konkrečios asmenybės, o į visų Vasario 16-osios Akto signatarų bendrą portretą. Moderniosios Lietuvos valstybės kūrėjų panašumus, skirtumus ir likimo vingius straipsnyje aptaria dr. Vilma Bukaitė; jį prasmingai palydi Vilmos Akmenytės-Ruzgienės ir Žydrūno Mačiuko publikacija apie Vasario 16-osios signatarus Seime pristatiusią parodą.

„Faktuose ir įžvalgose“ kartu su Kovo 11-osios signataru Česlovu Vytautu Stankevičium tęsiame pažintį su sovietinės valdžios bandymais suvaldyti situaciją priimant alternatyvią, tariamai suverenumą lietuvių tautai laiduojančią, LTSR konstituciją. Remdamasis dokumentais, straipsnio autorius toliau chronologiškai analizuoja šį procesą, apžvelgia Sąjūdžio Seimo reakciją į alternatyvios konstitucijos projektą, priimtą deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir kitus reikšmingus žingsnius kelyje link Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ skelbiame dar vieną Sąjūdžio filosofo 2005 m. rankraštį pavadinimu „Išsivadavimas: jėgų struktūra ir sąveika“. R. Ozolo politinės minties atskaitos tašką tiksliausiai perteikia teksto pradžioje sutinkamas vertinimas: „Lietuvos išsivadavimas ir Antrosios Respublikos sukūrimas buvo antrasis didysis lietuvių tautos tapimo visaverte pasaulio nacija žygis. Jie abu sudaro visą lietuvių XX amžiaus gyvenimo turinį ir vertę.“

„Mąstymuose“ filosofas prof. Kęstutis Skrupskelis kiek netikėtai klausia: „Kodėl Kazys Grinius netapo komunistu?“ Trumpai pareigas ėjusio prezidento politiniame charakteryje glaudžiai persipynusios kairioji socialinė politika, jautrumas konkrečiam žmogui ir bekompromisė parama demokratijos idealams lėmė blaivų, kritišką XX a. trečiajame dešimtmetyje daug ką Europoje suklaidinusio bolševizmo vertinimą.

Išskirtinę galimybę pažvelgti į moderniosios partinės demokratijos Lietuvoje užkulisius siūlo vienas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, o vėliau – ir Lietuvos liberalų sąjungos kūrėjų filosofas Vytautas Radžvilas. Profesoriaus teigimu, šiandien liberalizmu nepagrįstai vadinama ideologija yra klasikinio liberalizmo duobkasys, o po Nepriklausomybės atkūrimo autentiško liberalizmo idėjoms atstovaujanti partija Lietuvai buvo reikalinga. Kaip galėjo nutikti, kad vienas griežčiausių šiandieninio neoliberalizmo kritikų buvo liberalų partijos steigėjas? Kokios liberalų partijos klaidos, nuosmukio priežastys ir perspektyvos? Apie visa tai ir daugiau su prof. V. Radžvilu kalbasi „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ redkolegijos narys Vytautas Sinica.

Numerį užbaigia prof. Vytautas Žalys, straipsnyje „Lietuvos valstybės atkūrimo tarptautiniai aspektai“ analizuojantis 1918 m. nepriklausomybės siekių tarptautinį kontekstą, ir Julius Sabatauskas, konferencijoje „Lietuvos konstitucingumo raida“ skaitytame pranešime aptariantis Vasario 16-osios Lietuvos institucijų kūrimosi procesus. Tradiciškai recenzuojamas leidinys šį kartą – Marcelijaus Martinaičio „Viskas taip ir liks. 1988–2013 metų užrašai“, kurį trumpai apžvelgia literatūrologas dr. Regimantas Tamošaitis.

MŪSŲ DIDIEJI

VILMA BUKAITĖ

BŪTI SIGNATARU PRIEŠ ŠIMTĄ METŲ: LIETUVOS TARYBOS KOLEKTYVINIO PORTRETO ŠTRICHAI

Pasaulinės 1939 m. Niujorko parodos Baltijos valstybių paviljono Lietuvos skyriuje buvo eksponuojamas dailininko Petro Kalpoko paveikslas „Signatarai“¹. Jame – dvidešimt susikaupusių Lietuvos Tarybos narių, 1918 m. vasario 16 d. rytiniame posėdyje besiklausančių tądien jai pirmininkavusio Jono Basanavičiaus: Saliamonas Banaitis, Mykolas Biržiška, Kazimieras Bizauskas, Pranas Dovydaitis, Steponas Kairys, Petras Klimas, Donatas Malinauskas, Vladas Mironas, Stanislovas Narutavičius, Alfonsas Petrulis, Antanas Smetona, Jonas Smilgevičius, Justinas Staugaitis, Aleksandras Stulginskis, Jurgis ir Kazimieras Šauliai, Jokūbas Šernas, Jonas Vailokaitis ir Jonas Vileišis. Vyriausias ir garbiausias šios institucijos narys skaito Nutarimo dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo tekstą, už kurį netrukus bus balsuojama, o vėliau po dokumentu suguls visų susirinkusiųjų parašai.

Dailininkas nutapė vyrus, susėdusius arba sustojusius aplink žalia tautiniais ornamentais puošta staltiese uždengtą stalą. Gali būti, kad Kalpokas norėjo pabrėžti tautinio paveldo svarbą lietuvių kultūrai ir kūrėjo žvilgsnio subjektyvumą. Daugelis Lietuvos Tarybos narių prisiminimuose mini panašią sceną, tik turbūt tą dieną vilkėjo kukliau ir Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto pirmininko A. Smetonos kabinete būriavosi aplink jo rašomąjį stalą. Muziejininkai mano, kad būtent jis tame pačiame kabinete, Signatarų namuose, stovi ir dabar. Panaudodama paveikslo nespaltotą fotokopiją, parodos Lietuvių komisija žinomoje Niujorko „Albortype Company“ leidykloje užsakė ir atvirukų, kurių prisiminimui galėjo įsigyti paviljono lankytojai. Žvelgiant į juos arba į paveikslą, lengva patikėti, kad Nepriklausomybės Akto signatarai – tai žmonės krakmolytomis apykaklėmis, nuo gimimo pašaukti keisti Tėvynės likimą ir pasišventę vien politikai. Vis dėlto šis pirmas išpūdis apgaulingas – veiklūs trijų kartų skirtingų pažiūrų lietuviai inteligentai nuėjo nemenką gyvenimo kelią, kol įžengė į Lietuvos istoriją.

Bagażas iš praeities

Punktyrine linija, gerokai apibendrinami, aptarsime dvidešimties iškilių politikų gyvenimo kelią iki išrinkimo į Lietuvos Tarybą. Šešiolika jų gimė kaime, tik du – Žemaitijos miesteliuose: Biržiška Viekšniuose, o Narutavičius Telšiuose, dar du – Latvijos miesteliuose: Malinauskas Kraslavoje, Bizauskas Pavilstoje. Po tris kilę iš Biržų, Tauragės, Telšių ir Šakių apskričių, po du – iš Marijampolės ir Ukmergės apskričių, po vieną – iš Rokiškio, Vilkaviškio apskričių. Biržiška, Malinauskas, Narutavičius užaugo dvarininkų šeimose. Kiekvienas paveldėjo turtingą giminės istoriją, pasakojimus apie dalyvavimą ankstesniosios Lietuvos valstybės gyvenime ir po to vykusiųose sukilimuose. Dauguma signatarų gimė valstiečių šeimose, labai skirtingose: dalis itin neturtingose, kaip Smetona, o kai kurie sumaniose, kaip Banaitis arba Stulginskis. Bizausko tėvas Latvijoje dirbo kooperatyvo tarnautoju. Spaudos draudimo metais daugelio jų namuose buvo lietuviškų knygų, bent jau kalendorių ir religinės literatūros, o Banaičių, Klimų šeimos talkino knygnešiams.

¹ Dar vadinamas „Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas 1918 m.“

Vienintelis Šernas užaugo evangelikų reformatų šeimoje, visi kiti devyniolika politikų buvo pakrikštyti katalikų bažnyčiose. Tiesa, Kairį ir Basanavičių galbūt labiau tiktų pavadinti laisvamaniais. Daugelio šių vyrų vaikystę lydėjo skaudžios netektys. Anksti mirus vyrui, ūkiu turėjo rūpintis Banaičio, Klimo, Malinausko, Narutavičiaus, Smetonos, Vileišio motinos. Vaikystėje mamos neteko J. Šaulys, paauglystėje – Stulginskis, o Staugaitis – vos sulaukęs 19 metų. Liūdniausia Bizausko istorija – vos pustrėčių metų berniukas neteko mamos, o būdamas keturiolikos – ir tėvo. Jis užaugo globojamas dėdės pranciškonų vienuolio Pranciškaus Bizausko. Visi šeši Užnemunėje gimę signatarai – Banaitis, Basanavičius, Dovydaitis, Klimas, Staugaitis, Vailokaitis – mokėsi arba eksternu išlaikė baigiamuosius egzaminus Marijampolės gimnazijoje. Iš šiaurinės Lietuvos pusės kilusieji rinkosi Šiaulių arba Kuršo gubernijoje veikusias Mintaujijos (dabar Jelgava) ir Liepojos gimnazijas, Palangos progimnaziją. Beje, daugeliui Šiaulių gimnazijos mokinių imponavo kairioji pasaulėžiūra, iš ten ją išsinešė Biržiška, Kairys, Vileišis. Didžiuma būsimųjų signatarų dar mokykloje pradėjo burtis į tautinius ratelius ir rinktis į slaptus susibūrimus. 1896–1897 m. mintaujiškiai ir šiauliečiai už atsisakymą melstis rusiškai buvo pašalinti iš gimnazijų be teisės pratęsti mokslus ir turėjo įveikti biurokratinės kliūtis, kad gautų viduriniojo mokslo baigimo atestata.

Penktdalis Lietuvos Tarybos narių priklausė dvasininkų luomui. Panagrinėję Mirono, Petrulio, K. S. Šaulio, Staugaičio biografijas, pamatytume keturis labai skirtingus dvasininkus, ir ne tik todėl, kad tai trijų – Viliaus, Kauno ir Seinų – kunigų seminarijų absolventai. Drąsu spręsti apie subtilius dvasinio pašaukimo dalykus, bet atrodo, kad anksti jį labai aiškiai pajuto nebent dabartiniam mokslų daktarui prilygstantį teologijos magistro diplomą Peterburgo dvasinėje akademijoje gavęs K. S. Šaulys. Jis pasišventė pedagoginiam ir administraciniam darbui: nuo 1906 m. jau dėstė Kauno kunigų seminarijoje, kurią prieš gerą dešimtmetį baigė, 1911 m. tapo Žemaičių vyskupo sekretoriumi. Mirštančiai mamai kunigu tapti pažadėjęs Staugaitis žavi įvairiapusiu pasišventimu sielovadai ir socialiniam darbui. Iki 1916 m. dirbo pietvakarių Lietuvos parapijose. Marijampolėje įsteigė vaikų ir senelių prieglaudą, vaikų darželį, gabius moksleivius ir studentus rėmusią „Žiburio“ draugiją, redagavo keletą katalikiškų leidinių, paskelbė daug publicistinių ir edukacinių straipsnių. Petrusis netgi buvo sustabdes studijas seminarijoje ir metus studijavo veterinarijos mokslus, bet suprato norįs pasirinkti kunigystę. Jis buvo paskirtas sielovados darbui pietryčių Lietuvos miesteliuose – Maišiagaloje, Marcinkonyse, Pivašiūnuose. Kunigas stiprino vietos žmonių savimoneį burdamas lietuviškus chorus, kurie ne tik giedodavo per pamaldas, bet ir nemažai koncertuodavo. Amžininkų teigimu, Dzūkijos parapijose Valkininkuose, vėliau – Dauguose klebonavęs Mironas buvęs gana pasaulietiškas, tačiau mokėjęs suburti žmones, atsakingas ir sau reiklus kunigas, noriai dalyvavęs lietuviškoje visuomeninėje veikloje.

Aukštojo mokslo diplomo jaunystėje negavo tik Banaitis – vyresniajam broliui anksti mirus, jam teko perimti ūkį. Dauguma pasauliečių studijavo Sankt Peterburgo arba Maskvos imperatoriškuosiuose universitetuose. Juos vienijo daugeliui to meto lietuvių inteligentų būdingas vadinamųjų laisvųjų profesijų pasirinkimas – šie žmonės vengė valstybės tarnybos ir darbo vieta pasirūpindavo savarankiškai. Rusijos imperija valdininkus kilnodavo ir galėdavo įkurdinti netgi imperijos rytiniame pakraštyje. Taigi lietuviai inteligentai dažnai rinkdavosi advokato, gydytojo, inžinieriaus, finansininko ir panašias profesijas. Net septyni būsimieji signatarai studijavo teisę. Jauniausias, 1893 m. gimęs Bizauskas, 1915 m. pavasarį grįžęs į Lietuvą, nespėjo pabaigti šios specialybės studijų. Daugelis stodavo į ją išgirdę, kad turės daug laiko visuomeninei veiklai ir savišvietai. Darbą pagal specialybę pasirinko tik teisėjas Narutavičius ir advokatas Vileišis. Atsargiai svajojusieji apie humanitarinius mokslus dantis sukandę baigė nuobodžias studijas, bet gautosios žinios jiems tikrai pravertė, ypač rengiant politinius ir diplomatinus dokumentus.

Kaip ir daugelis to meto lietuvių inteligentų, dvidešimt Lietuvos Tarybos narių mokėjo rusų ir lenkų kalbas. Vokiečių okupacijos metais turimomis kalbos žiniomis džiaugėsi dabartinės Latvijos ir Estijos, Šveicarijos Švico miesto gimnazijas lanke Bizauskas, Narutavičius, Mironas, Smetona, Vokietijoje, Austrijoje-Vengrijoje ir Šveicarijoje studijavę Malinauskas, Petrulis, Stulginskis, Smilgevičius, filosofijos mokslų daktaras J. Šaulys.

Prieš šimtą metų tvirtai laikytasi nuostatos, kad, sukurdamas šeimą, žmogus parodo savo brandą ir atsakingumą. Visi šešiolika Lietuvos Tarybos pasauliečių buvo vedę, jų žmonos – penkios bajoraitės, penkios kitatautės, devynios iš nekilmingų šeimų kilusios lietuvės. Absoliuti dauguma jų buvo išsilavinusios, savo vyrų bendramintės ir bendradarbės, tik vienas Dovydaitis gyvenimo palydove pasirinko mažaraštę merginą iš gimtinės Marcelę Bucevičiūtę. Įsimintina XIX a. dvasios romantiška ir tragiška Prahoje užsimez-gusios Basanavičiaus pažinties su pedagoge Eleonora Gabriele Mohl ir penkerius metus tetrukusios jų šeimos laimės istorija. Kiti vyresnieji institucijos nariai irgi jau buvo spėję sukurti šeimas, o trečdalis, ypač jauniausi, susituokė laikotarpiu nuo 1915 iki 1921 metų: Bizauskas, Kairys, Klimas, Stulginskis, J. Šaulys, Šernas, Vailokaitis. Keletas iš jų šeimą sukūrė dukart: nelaimingos buvo pirmosios J. Šaulio ir Šerno santuokos, o Kairį su garsia baltarusių poete Aloyza Paškevič-Ciotka 1916 m. rudenį išskyrė ankstyva jos mirtis. Senatvėje jis prisiminė turėjęs laimės „pažinti moteris tokio moralinio, nuolat širdies pašildo-lygio, į kurį mums, vyrams, nesiseka įkopti“¹. Atskirai norėtusi paminėti kulinarijos vadovėlio autorę Marijoną Pranaitytę-Banaitienę, advokatę Oną Leonaitę-Kairienę, dvi pedagoges – Bronislavą Šėmytę-Biržiškienę ir filosofijos studijas Ciuricho universitete baigusią Joaną Bilevičiūtę-Narutavičienę, Šaulio antrąją žmoną garsią operos dainininkę Mafaldą Salvatini, Šerno antrąją žmoną Verą Fainbergaitę, po vyro mirties Prancūzijoje išleidusią kelis romanus, žinomą fotografę Aleksandrą Jurašaitytę-Vailokaitienę.

Basanavičiui ir Kairiui susilaukti vaikų nebuvo lemta. Banaičiai, Dovydaičiai ir Vailokaičiai užaugino po keturis, Narutavičiai, Vileišiai – po penkis, o Smilgevičiai – net šešis vaikus. Kaip tuo metu buvo gana įprasta, daugelis vyresniųjų signatarų dar bent po vieną ar net keletą į paskutinę kelionę išlydėjo pirmaisiais jų gyvenimo metais. Po 1915 m. sukūrusieji šeimas augino po vieną arba du vaikus ir panašių netekčių nepatyrė.

Lietuvos Tarybos nariai ainiams galėtų būti įkvepiantis savanorystės pavyzdys. Visi jie buvo bent kelių kultūros, švietimo, socialinių, ūkio draugijų nariai, dažnai ir sumanytojai, įkūrėjai, skyrių steigėjai, skirdavo šių veiklai savų lėšų. Basanavičius, Banaitis, Malinauskas, Smilgevičius, Vileišis dar spaudos draudimo metais dalyvavo tautinėje visuomeninėje veikloje. Vyriausias iš jų – Basanavičius – po studijų 25-erius metus gyveno Bulgarijoje, tačiau išlaikė stiprų ryšį su Tėvyne. Jis kaupė istorinę medžiagą apie Lietuvos praeitį ir rūpinosi tautosakos rinkimu, tyrinėjo lituanistinį paveldą, parašė daug mokslinių ir populiarių straipsnių. Iš šios plačią autonomiją Osmanų imperijoje turėjusios šalies, iš kelionių po Austriją-Vengriją ir Vokietiją žinomas gydytojas 1905 m. gegužės mėnesį į Lietuvą parsivežė daug kultūrinės ir politinės veiklos idėjų. Jis buvo 1883–1886 m. leisto pirmojo lietuviško kultūros žurnalo „Aušra“ sumanytojas ir pirmasis redaktorius, šiam leidiniui parašęs apie 60 straipsnių.

Net keletas būsimųjų signatarų – Basanavičius, Kairys, Malinauskas, Smetona, Vileišis – dirbo kartu rengdami 1905 m. gruodžio 4–5 d. Didįjį Vilniaus Seimą. Šiame suvažiavime dalyvavo dar ir Banaitis, Biržiška, Mironas, Narutavičius, K. S. Šaulys. Taigi dalis veidų 1917 m. Lietuvos Tarybą išrinkusios Lietuvių konferencijos prezidiume buvo tie patys kaip ir prieš dvylika metų: garbės pirmininkas Basanavičius, ją pavadinęs „Antruoju Vilniaus Seimu“², pirmininkas Smetona, vicepirmininkas Kairys. Didžiajame Vilniaus Seime būsimieji signatarai tarp kitų maždaug 2 000 dalyvių pirmąkart giedojo Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“ kaip lietuvius sutelkiantį himną ir gimtąją kalbą diskutavo apie krašto politinę ateitį. Jų priimtuose nutarimuose jau buvo įrašytas ir Lietuvos autonomijos reikalavimas.

¹ Ilgūnas G. Steponas Kairys. Vilnius, Vaga, 2002, p. 372.

² Jono Basanavičiaus kalba Lietuvių konferencijoje. Vilnius, 1917 m. rugsėjo 18 d. // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, f. 96, b. 55, l. 1–2.

6–7 p. Lietuvių konferencijoje išrinktos Lietuvos Tarybos nariai 1918 m. vasario 16 d. pasirašę Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. Iš kairės sėdi: Jonas Vileišis, Jurgis Šaulys, Justinas Staugaitis, Stanislovas Narutavičius, Jonas Basanavičius, Antanas Smetona, Kazimieras Steponas Šaulys, Steponas Kairys, Jonas Smilgevičius; iš kairės stovi: Kazimieras Bizauskas, Jonas Vailokaitis, Donatas Malinauskas, Vladas Mironas, Mykolas Biržiška, Alfonsas Petrulis, Saliamonas Banaitis, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Jokūbas Šernas, Pranas Dovydaitis. Vilnius. 1917 09 25. Aleksandros Jurašaitytės nuotrauka. Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas.

Jan
VI

1905–1907 m. revoliucija įtraukė daugelį Lietuvos žmonių, ypač kairiosios politinės srovės šalininkus ir jaunimą. Narutavičius Didžiajame Vilniaus Seime ragino panaikinti privačią žemės nuosavybę, o žemę atiduoti tautai, kuri „ras būdą, kaip su ja elgtis“¹. Grįžęs į Brėvikius, Narutavičius talkino vadinamosios Alsėdžių respublikos kūrėjams. Gruodžio 9 d. vietos žmonės išrinko naują valsčiaus valdžią, valstybinė pradinė mokykla buvo uždaryta, ieškota lietuvių mokytojo. Valsčiaus atstovų susirinkime gruodžio 20 d. Narutavičius paragino alsėdiškius ginti išrinktą valdžią. Alsėdžių respublika išsilaikė maždaug dvi savaites². Sugebėjęs išvengti bausmės už dalyvavimą Didžiajame Vilniaus Seime ir revoliucijoje, Narutavičius gynė bendraminčius 1906 m. pavasarį prasidėjusiuose teismo procesuose. Mitinguose, slaptose kuopelėse yra tekę dalyvauti ir Kairiui, Biržiškai, Klimui.

„Aušros“ leidimo laikotarpiu turėtą Lietuvių mokslo draugijos sumanymą Basanavičiui pavyko įgyvendinti tik 1907 metais. Iki pat mirties, beveik dvidešimt metų, jis ir vadovavo šiai lituanistikos tyrinėjimo institucijai. Ne mažiau nei aštuoniolika signatarų, o gal net ir visi jie dalyvavo šios draugijos veikloje³. Į vasarą vykdavusius jos visuotinius suvažiavimus susirinkdavo būrys įvairaus amžiaus lietuvių inteligentų. Jie klausydavosi lituanistinių mokslinių pranešimų, o pasibaigus posėdžiams, rinkdavosi į šia proga surengtus koncertus ir spektaklius arba tęsdavo diskusijas, susipažindavo su naujais bendraminčiais vakaronėse. Manytume, visi dvidešimt politikų spėjo pirmąkart paspausti vienas kitam rankas arba bent išgirsti apie vienas kitą jau maždaug 1908–1912 metais.

Visi Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai dalyvavo lietuviškos spaudos leidybos darbe. Net keletas iš jų buvo žinomi publicistai ir laikraščių, žurnalų redaktoriai: Basanavičius, Biržiška, Dovydaitis, Kairys, Klimas, Smetona, Staugaitis, J. Šaulys, Vileišis. Kai kurie iš jų dirbo redakcijose arba prisidėjo prie leidinių finansavimo: Petrulis, Mironas, Šernas. Verta paminėti pirmosios Kauno lietuviškos spaustuvės savininką Banaitį. Joje per metus būdavo išspausdinamos bent 25–35 knygos. Iki vokiečių okupacijos šioje spaustuvėje pasirodė daugybė spaudinių, ypač katalikiškų: milijonas ir 300 tūkstančių knygų bei brošiūrų, beveik du mln. bendro tiražo laikraščių numerių. Spaustuvininkas pats redagavo kai kuriuos periodinius leidinius, rašė į juos.

Dauguma Lietuvos Tarybos narių turėjo nuo trisdešimties iki penkiasdešimties metų ir jau iki Pirmojo pasaulinio karo buvo spėję sukaupti politinio darbo patirties. Demokratiškai priimti sprendimus ir protokoluoti posėdžius, rengti oficialius dokumentus jie išmoko draugijose, o politines diskusijas pradėjo spaudoje ir inteligentų susibūrimuose. Daugelis lietuvių inteligentų Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukė į Rusijos gilumą ir dalyvavo ten vykusiame tautiniame gyvenime. Vis dėlto Lietuvoje pakako politikų, sugebėjusių Vilniuje, kuris dar prieš karo pradžią tapo akivaizdžiu lietuvių kultūriniu centru, atsiradus tinkamai progai, paskelbti krašto nepriklausomybę.

Pirmojo pasaulinio karo metai

Pirmojo pasaulinio karo išbandymai, ypač vokiečių okupacija, 1915 m. sujaukė Lietuvoje likusių inteligentų gyvenimus. Tenka kalbėti ne tik apie nesaugumo atmosferą, bet ir apie sudegusius pastatus giminėse, ypač Suvalkijoje, kur karo veiksmai vyko dukart, karo reikmėms rekvizuotą, o dažnai ir tiesiog išgrobstyta turtą, kaip Malinausko valdytuose dvaruose. Karas priverstinai keleriems metams išskyrė ir kai kurias šeimas: Vileišio ir Narutavičiaus artimieji pasitraukė į Rusijos gilumą⁴. Dalis, tokie kaip Banaitis arba Dovydaitis, ypač dalyvavusieji lietuviškos spaudos leidybos darbe, privalėjo susirasti visai naujus užsiėmimus. Vokiečiai iki 1917 m. vasaros laikėsi įsitikinimo, kad okupuoto krašto žmonėms pakaks jų priežiūroje Tilžėje, vėliau Kaune, Balstogėje leidžiamo laikraščio „Dabartis“. Pasiryžusiems toliau dalyvauti visuomeninėje veikloje nuolat tekdavo įveikti arba apeiti įvairius draudimus, ginti savąsias teises.

¹ Klimaitis P. *Didysis Vilniaus Seimas // Židinys, 1931, Nr. 4, p. 366; Kairys S. Tau, Lietuva. Niujorkas, 1964, p. 90; Merkelis A. Lietuvos Nepriklausomybės skelbėjai: Donatas Malinauskas ir Stanislovas Narutavičius // Lietuvos aidas. 1938, Nr. 114.*

² Misius K. *1905–1907 m. metų revoliucija Alsėdžiuose // Žemaičių praeitis. Alsėdžiai. Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 229.*

³ *Informacijos apie Dovydaičio ir Vailokaičio dalyvavimą Lietuvių mokslo draugijoje iki 1919 m. rasti nepavyko.*

⁴ *Narutavičiaus vyresnysis brolis Kazimieras 1918 m. mirė Roslavlyje, o sesuo Ana Ginzevska buvo pradingusi – tų metų rudenį artimiesiems nepavyko jos rasti.*

Įtakingiausiomis lietuvių interesus susitikimuose su okupacinės valdžios atstovais ir užsienio lietuviais gynusiomis asmenybėmis tapo Smetona ir J. Šaulys. Kartu su jais derybose Vilniuje dažnai dalyvaudavo Basanavičius, Stulginskis, o Šveicarijos miestuose Berne arba Lozanoje – dar ir Lietuvos socialdemokratų partijos atstovas Kairys.

1914 m. rudenį Vilniuje įkurta Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti labdaros darbui sutelkė daugelį energingų ir pilietiškų visos Lietuvos žmonių. Vokiečių okupacijos metais jos skyrių bendradarbiavimą labai apsunkino reikalavimai veikti tik savose apskrityse, susisiekimo apribojimai ir lėšų stoka. Vilniuje 1915 m. gyveno dešimt būsimųjų Nepriklausomybės Akto signatarų: Basanavičius, Biržiška, Kairys, Klimas, Malinauskas, Smetona, Stulginskis, Šaulys, Šernas ir Vileišis. Biržiška, Smetona, Stulginskis, Basanavičius daug laiko ir energijos skirdavo veiklai Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitete. Šios institucijos pastangomis Vilniuje pradėjo veikti pirmoji lietuviška gimnazija¹, kuriai vadovavo Biržiška, joje mokytojavo dar ir Stulginskis, Smetona. Vilniaus „Ryto“ švietimo draugijos pirmininkas Stulginskis įsteigė pedagoginius kursus, kuriuose parengta nemažai mokytojų būsimosioms Lietuvos gimnazijoms.

Lietuvių draugijų veikla Pirmojo pasaulinio karo metais Vilniuje buvo labai persipynusi, jose dažnai veikdavo tie patys žmonės, taip pat ir vilniečiai būsimoji signatarai. Biržiška, Vileišis, Kairys, J. Šaulys, Klimas priklausė kairiųjų įkurtai labdaros organizacijai – vadinajamajai Agronomijos ir teisių draugijai. Nors abi lietuviškos šalpos draugijos konkuravo, kartais viena kitai pagelbėdavo. „Ryto“ švietimo draugijos vardu įsteigtos gimnazijos ir pedagoginių kursų išlaikymą visiškai finansavo Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, skyrusi nemažai lėšų Lietuvių mokslo draugijos sumanymu Biržiškos, Klimo, Smetonos, Bizausko ir kitų inteligentų Pirmojo pasaulinio karo metais parengtų gimnazijų vadovėlių leidybai.

Patys jauniausi, dar visai neseniai studijavę Šernas, Klimas, Bizauskas dėjo nemažai pastangų, kad įsiliėtų į lietuvių visuomeninį gyvenimą. 1915 m. šeimą su mokytoja Kleopatra Brijūnaite sukūręs Šernas dirbo visuotinės istorijos mokytoju Vilniaus lietuvių gimnazijoje. Jis buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto narys ir Šnipiškėse veikusios vienos iš vaikų prieglaudų globėjas, dalyvaudavo parenkant pastatus kitoms vaikų prieglaudoms. Neseniai studijas baigęs Klimas ėmė nuodugniai gilintis į Lietuvos praeitį ir parengė istorinę studiją „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“, kuria 1919–1921 m. remtasi nustatant valstybės sienas. Panevėžio „Saulės“ lietuvių gimnazijos mokytojas ir inspektorius Bizauskas 1915–1917 m. dirbo ir miesto valdyboje. 1917 m. baigiantis, Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti jį įpareigojo rinkti krašto žmonių aukas ir paskolas šios institucijos veiklai.

Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus sekretorius K. S. Šaulys pusantrų Pirmojo pasaulinio karo metų praleido už Lietuvos ribų – kartu su vyskupu 1915 m. balandžio mėn. viduryje turėjo išvykti į Rusijos gilumą, visų pirma į Vidžius (dab. Baltarusija), paskui į Smolenską. 1916 m. rugpjūčio mėn. P. Karevičius ir jį lydėję dvasininkai per Švediją ir Vokietiją parvyko į Lietuvą, Kauną. Keletui būsimųjų signatarų vokiečių okupacijos metais teko radikalesni išbandymai. 1916 m. gruodį buvo trumpam suimti Smetona ir Basanavičius, 1917 m. gegužę – Kairys, jų visų namuose buvo surengtos kratos. Vailokaitis kalėjo Kaune, vėliau atiduotas policijos priežiūrai. Įtartas antivalstybinių atsišaukimų platinimu, Vileišis 1916 m. liepos 23 d. buvo suimtas ir įkalintas Lukiškių kalėjime. Mirties bausmė jam vėliau buvo pakeista kalėjimo, paskui – sunkiųjų darbų bausme. Pabėgęs iš Acheno anglies kasyklų, jis kurį laiką slapstėsi Berlyne ir tik paaiškėjus, kad jo kaltė neįrodyta, daugiau nei po metų sugrįžo į Lietuvą. Netgi Lietuvių konferencijos rengėjai laikėsi nuomonės, kad „geresni kandidatai galėtų būti vokiečių įtartieji arba net išsiųstieji“².

1917–1918 m. jau buvo išryškėjusios skirtingos politinės srovės: kairioji, katalikiškoji ir tautinė. Legendinę skirtį tarp Kauno ir Vilniaus juto ir XX a. pirmųjų dešimtmečių lietu-

¹ *Gimnazijų įkūrė M. Biržiška, J. Basanavičius ir Povilas Gaidelionis.*

² *Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, 1917 m. rugpjūčio 4 d. // Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918 (toliau – LVTP). Vilnius, Mokslas, 1991, p. 61.*

vai inteligentai. Kaune dvasinio susitelkimo lauką kūrė Žemaičių vyskupijos centras, ypač vadovaujant Lietuvos Tarybai talkinusiame vyskupui P. Karevičiui. Iš šio miesto į Lietuvos Tarybos sesijas vykdavo nuoseklūs katalikai Aukštosios Panemunės klebonas Staugaitis ir K. S. Šaulys, „Saulės“ gimnazijos steigėjai Banaitis ir jos pirmasis direktorius Dovydaitis. Vilniuje telkėsi žmonės buvo įvairių pažiūrų. Pirmojo pasaulinio karo metais jie išmoko ir nuolat konkuruoti, ir bendradarbiauti: tautinės srovės atstovai Smetona, Šernas, krikščionis demokratas Stulginskis, kairiųjų pažiūrų Biržiška, Kairys, Vileišis. Klimą ir J. Šaulių būtų teisinga pavadinti kompromisinėmis figūromis: socialiniais klausimais jie jautėsi kairiaisiais, tačiau dažnai paremdavo Smetonos politines nuostatas. Beveik visi vilniečiai būsimoji signatarai nuo 1916 m. pradžios reguliariai rinkdavosi padiskutuoti politikos klausimais, dalyvavo rengiant arba bent pasirašant politinius dokumentus apie krašto tautinį savitumą, istorinę praeitį ir ateities siekius.

1917 m. pavasarį, ketindama spręsti okupuoto krašto politinės ateities klausimą, vokiečių administracija pradėjo noriau ir dažniau palaikyti ryšius su lietuvių inteligentija. Vis dėlto nuo pirmojo rimto kovo mėn. pateiktojo pasiūlymo leisti pačių krašto žmonių parengtą laikraštį iki „Lietuvos aido“ pasirodymo praėjo net pusmetis. Jo pirmojoje redakcijoje – tie patys veidai: Smetona, Klimas, J. Šaulys, Biržiška, Stulginskis. Tuo pat metu Berlyne kristalizavosi ir sumanymai dėl Vokietijos užimtų Rusijos imperijos žemių prisijungimo būdo. Norėdami sukurti Lietuvos žmonių suinteresuotumo prisijungti prie Vokietijos regimybę, okupacinės valdžios atstovai ketino sudaryti jų sumanymams pritaršančią Patikėtinių tarybą. Basanavičius ir kiti lietuviai inteligentai nesutiko joje dalyvauti – pasiūlė leisti surengti konferenciją, kurioje tokią instituciją išrinktų vietos žmonės. Su šiuo kompromisu sutikę vokiečiai neslėpė savųjų sumanymų: „Lietuva būsianti liuosa kaip Bavarija.“¹ Nusprendę pasinaudoti galimybe iškelti Lietuvos klausimą tarptautinėje arenoje, lietuvių politikai pradėjo sunkią šachmatų partiją, kurios baigtį turėjo nulemti silpnesniosios pusės sumanymas ir Pirmojo pasaulinio karo pabaiga. Bet kuriuo atveju 1917 m. rugsėjo 18–22 d. įvykusioje Lietuvių konferencijoje išrinktoji Lietuvos Taryba išsaugojo savarankiškumą ir atkakliai siekė savųjų politinių tikslų. Taigi šio suvažiavimo surengimą ir sprendimus galime pavadinti svarbia vokiečių politine klaida ir atitinkamai lietuvių pergale.

Ne tik signatarai

Lietuvos Taryba veiklą pradėjo 1917 m. rugsėjo 24 d. Pirmaisiais metais bene pagrindiniai jos narių palydovai buvo nežinia ir nuovargis. Iki pat aiškaus Vokietijos žlugimo kare 1918 m. spalį ši institucija galėjo būti uždaryta, o joje dirbę žmonės – areštuoti. Lyg grėsmės priminimas 1917 m. rugsėjo 23 d. per iškilmingą Lietuvos karinės valdybos vadovo Franzo Josepho von Isenburgo-Birsteino naujai institucijai surengtą vakarienę priešais Klimą netyčia atsisėdo 1916 m. lapkritį jį areštavęs Marijampolės karinės apskrities viršininkas.

Veikliams žmonėms teko pasirinkti, kokiems įsipareigojimams skirti daugiau laiko. Akivaizdu, kad dalis jų politinį darbą suvokė greičiau kaip sunkią prievolę, Tėvynėje likusių inteligentų pareigą. Kaune gyvenęs Dovydaitis, turbūt paniręs į „Aušros“ gimnazijos rūpesčius, gana retai atvykdavo į Lietuvos Tarybos posėdžius. Basanavičius nebuvo aktyvus šioje institucijoje, bet toliau ypač pareigingai vaikščiojo į Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto posėdžius, jų metu siūlė daug naujų idėjų ir noriai imdavosi svarbių darbų. Na, o jam pirmininkavęs Smetona beveik nustojo dalyvavęs labdaros draugijos vadovybės veikloje. 1918 m. balandžio mėn. iš Rusijos grįžus ankstesniam jos pirmininkui Martynui Yčui, grąžino šiam turėtąsias pareigas.

Tarpuose tarp penkiolikos Lietuvos Tarybos sesijų skubius klausimus svarstydavo, jai atstovaudavo, didžiama organizacinių darbų rūpinosi institucijos Prezidiumas. Jam iki pat išrinkimo pirmuoju Lietuvos valstybės prezidentu vadovavo Smetona. Pirmajame posėdyje

¹ *Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, 1917 m. rugpjūčio 1–2 d. // LVTP, p. 41.*

vicepirmininkais buvo išrinkti Kairys ir Mironas, sekretoriais – J. Šaulys ir Klimas, jų pavaduotoju Stulginskis. Prezidiumas atsistatydino 1918 m. sausio 26 d., kilus pamatiniam ginčui, ar siekiant Lietuvos Nepriklausomybės reiktų rinktis nekompromisinį ar nuolaidų kelią. Jau tuomet pirmąkart kairieji politikai Biržiška, Kairys, Narutavičius ir Vileišis pareiškė nebedalyvausiantys Lietuvos Taryboje, jei jos dauguma ir toliau laikysis 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo, kuriame kalbėta apie politinius ryšius su Vokietija.

Institucijos daugumos nutarimas paklusti keturių bendradarbių reikalavimui liudija ir institucijos demokratizmą, ir ryžtą kartu siekti bendro tikslo. 1918 m. vasario 16 d. rytiniame posėdyje balsuota ir dėl naujo Prezidiumo: vicepirmininkais tapo J. Šaulys ir Staugaitis, sekretoriumi – Šernas. 1918 m. lapkričio 15 d. Lietuvos Valstybės Tarybos sekretoriumi buvo išrinktas Bizauskas, 1919 m. kovo 14 d. vienai sesijai į jo vietą išrinkti du žmonės, tarp kurių – ir Petrulis. Staugaitis tas pačias vicepirmininko pareigas ėjo, kol institucija pabaigė veiklą.

Lietuvos Tarybos nariai 1917 m. gruodžio viduryje pasidalino Lietuvos apskritis, kurių gyventojų interesus gynė, į kurias vykdavo dalyvauti susitikimuose su vietos žmonėmis. Banaitis atstovavo institucijai Kauno ir Raseinių apskrityse, Bizauskas palaikė ryšius su Joniškėlio, Kėdainių ir Panevėžio žmonėmis, Kairys – su Kupiškio, Utenos ir Ukmergės, Mironas – su Rokiškio, Alytaus ir Biržų, Petrulis – su Kaišiadorių ir Širvintų, Smilgevičius – su Kuršėnų, Skaudvilės ir Pajūrės, Staugaitis – su Marijampolės, Augustavo, Seinų ir Suvalkų, Stulginskis – su Šiaulių, Vilokaitis – su Naumiesčio ir Vilkaviškio, o Vileišis – su Vilniaus, Molėtų, Pabradės ir Saldutiškio apskričių gyventojais. Nors jau tada kreipėsi į vokiečių administraciją leidimų netrukdomiems vykti į šias apskritis, juos gavo tik 1918 m. vasario mėnesį.

Lietuvos Tarybos nariai būrėsi į įvairias laikinasias ir nuolatinės komisijas. Jų pavadinimai keitėsi, o kartais ir protokoluose įvardijami nevienodai, tad turbūt teisingiausia nurodyti sritis, kurias kuravo signatarai. Dalis šių komisijų darbą pradėjo 1918 m. sausio mėn., o dalis – vėliau. Kai kurios rūpinosi dėl karo atsiradusiais ir tradiciniais visuomenės poreikiais. Banaitis, Malinauskas, Mironas, Narutavičius, Petrulis, Staugaitis, Stulginskis, K. S. Šaulys, Vileišis siekė okupantų savivalės ir Lietuvos gyventojų turto rekvizicijų sustabdymo, rinko ir pateikdavo vokiečių administracijai jų skundus. Bizauskas ir Kairys dirbo Tautinių mažumų komisijoje. Už švietimo klausimus buvo atsakingi Mironas ir keletas pedagogų: Biržiška, Dovydaitis, Banaitis. Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijos nariai Klimas, Mironas, Smilgevičius, Staugaitis, Stulginskis, Vilokaitis kaupė žinias apie į Rusijos gilumą pasitraukusius ir į nelaisvę paimtus Rusijos armijoje tarnavusius tautiečius, organizavo jų grįžimą namo. Istorikės Sandros Grigaravičiūtės tyrimai rodo, kad dar Lietuvos Taryba 1918 m. vasarą paskyrė lietuviams grįžti padėjusius konsulinės tarnybos pareigūnus¹.

Jau 1918 m. balandžio–liepos mėnesiais vis aktualesni tapo su būsimosios valstybės gyvenimu susiję klausimai. Priimant sprendimus dėl valstybės simbolių, dalyvavo Basanavičius. Kartu su Biržiška, Petruliu ir Šernu jis priklausė Archyvų komisijai, o su Kairiu ir Staugaičiu – Sveikatos, turbūt, kuravusiai ir kitus socialinius klausimus. Valstybės ribų komisijoje, kuri rengė krašto administracijos projektus, dirbo Klimas, Narutavičius ir Staugaitis. Teismų sistemos kūrimas pavestas Bizauskui, Narutavičiui, Šernui, Vileišiui. Kunigų seminarijų ir santykių su Bažnyčia klausimais rūpinosi Bizauskas, Petrulis, K. S. Šaulys. Institucijos biudžeto, o vėliau ir valstybės finansų ir ūkio klausimų ėmėsi Kairys, Klimas, Mironas, Smilgevičius, Stulginskis, Šernas, Vilokaitis, Vileišis. Milicijos komisijoje dirbo Banaitis, Kairys, Šernas. 1918 m. lapkričio 13 d. paskelbtųjų Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių rengimu rūpinosi Smetona, J. ir K. S. Šauliai. Kuriant pirmuosius įstatymus ir ypač juos redaguojant, dalyvavo dar ir Klimas, Petrulis.

¹ Grigaravičiūtė S. Lietuvos Tarybos atstovavimas Sovietų Rusijoje 1918 metais // *Parlamento studijos*, 2017, Nr. 23, p. 11–44.

Protokoluose dažniausiai minimos asmenybės – Smetona, Kairys, Klimas, Stulginskis, Staugaitis, J. Šaulys, Vileišis – ir vėliau dalyvavo valstybės valdyme arba užsienio politikos formavime. Jie siūlė nemažai idėjų, noriai polemizavo. Lietuvos Tarybai susitikimuose su Vokietijos vyriausybe atstovavo jos Prezidiumo nariai – Smetona, jau tuomet diplomatinę veiklą faktiškai pradėjęs, ją ir vėliau tęsęs J. Šaulys, Kairys, o vėliau – Staugaitis, Šernas.

1918 m. liepos 11 d. kiek atnaujiniusi pavadinimą, Lietuvos Valstybės Taryba darbą baigė 1920 m. gegužės 15 d. ir perdavė valstybės atstovavimo įgaliojimus jos piliečių išrinktam Steigiamajam Seimui. Iki to laiko įvyko penkiolika jos sesijų, kurios trukdavo nuo vienos dienos iki kelių savaitių. Tarybos vaidmuo sumažėjo, kai 1918 m. lapkričio 11 d. darbą pradėjo Lietuvos vyriausybė. Ji tapo įstatymų leidybos institucija, parlamento pirmtake. Dvidešimt politikų narių, išrinktų Lietuvių konferencijoje, kartu dirbo iki 1918 m. liepos 11 d. Tuomet, protestuodami dėl valstybės paskelbimo monarchija ir Vilhelmo fon Uracho parinkimo valdovu, iš institucijos pasitraukė Kairys ir Narutavičius. Kiti du kairieji buvo suspendavę narystę ir 1918 m. rudenį grįžo į Lietuvos Tarybą. Vilniaus krašte likę Basanavičius ir iki 1922 m. pradžios ten gyvenęs Biržiška nuo 1918 m. pabaigos nebegalėjo dalyvauti jos posėdžiuose. Pirmasis Lietuvos pasiuntinys užsienyje J. Šaulys ir jo kolega Vileišis darbą institucijoje baigė, išvykdami į diplomatinę paskyrimų vietas – vadovauti pasiuntinybei Vokietijoje ir finansinei ir diplomatinei misijai JAV. Smetona 1919 m. balandžio 4 d. tapo pirmuoju Lietuvos valstybės prezidentu. Lietuvos Tarybos sudėtis keitėsi, nuo 1918 m. liepos 13 d. į ją buvo įtraukiami nauji politikai. Nepaisant to, šios institucijos pavadinimas daugeliui žmonių siejasi su tais dvidešimčia, kurie padėjo pirmuosius valstybės pamatus.

Tarybos duris užvėrus

Lietuvos Respublikoje Nepriklausomybės Akto signatarams atsivėrė plačios galimybės. Net keletas jų dalyvavo kuriant valstybės ir vietos institucijas: Banaitis – Šakių apskritį, Kairys – Utenos apskrities valdybą, Narutavičius – Telšių apskrities valsčių atstovų seimelį ir Kauno apskrities teismą. Banaitis Nepriklausomybės kovų pradžioje gimtuosiuose kraštuose į Lietuvos kariuomenę sutelkė 120 vyrų.

Į Steigiamąjį Seimą pateko Stulginskis, kuriam, vos sulaukusiam 35 metų, buvo patikėtos ir parlamento vadovo, ir valstybės prezidento pareigos. Dar Lietuvos Taryboje išryškėjo jos vicepirmininko Staugaičio lyderio gebėjimai – panašias pareigas jis ėjo keliuose Seimuose, o 1926 m. buvo paskirtas Telšių vyskupu. Trečiojo Seimo vicepirmininku buvo parlamentinę veiklą iki 1927 m. balandžio mėn. taip pat tęsęs Kairys. Į Steigiamąjį Seimą išrinkta ir dar keletas Lietuvos krikščionių demokratų partijos atstovų: Bizauskas, K. S. Šaulys, Vailokaitis. Pirmajame Seime dirbo Vileišis. Į Trečiąjį Seimą pateko Mironas ir Smetona.

Baigę darbą Lietuvos Valstybės Taryboje, Narutavičius ir Smilgevičius grįžo į savo dvarus Žemaitijoje ir toliau ūkininkavo. Dovydaitis vadovavo trečiajam ministrų kabinetui, tačiau jau po savaitės pareigas faktiškai perleido Stulginskiui. Kai laikinojoje sostinėje Kaune darbą pradėjo Lietuvos universitetas, Biržiška, Dovydaitis, K. S. Šaulys tapo žinomais dėstytojais. Parlamentaras Kairys dėstė vandentiekio ir kanalizacijos inžinerijos mokslus. Dabar įprastus kasdienius patogumus jis projektavo iš pradžių Vilniui, o po to – Kaunui ir Šiauliams. Dar studijų metu gautas ekonomikos žinias sumaniai pritaikė pragmatiškai sutvarkytame po žemės reformos likusių 80 ha ūkyje pasiturinčiai gyvenęs Smilgevičius ir bene sėkmingiausias Lietuvos respublikos verslininkas, žinomas mecenatas Vailokaitis.

Smetona dalyvavo nustatant valstybės sieną su Latvija, 1923 m. tapo pirmuoju Lietuvos vyriausybės įgaliotiniu Klaipėdos krašte. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo jis vėl gavo Lietuvos Respublikos prezidento pareigas, kurias ėjo iki pat Lietuvos okupacijos. Diplomato duonos yra tekę ragauti ne tik ilgamečiams pasiuntiniams Šauliui, Klimui, Bizauskui, bet

ir Malinauskui, kaip jau minėta – Vileišiui, 1921–1932 m. buvusiam Kauno burmistru. 1938–1939 m. metus ministrų kabinetui vadovavo vienintelis šias pareigas Lietuvoje ėjęs kunigas Mironas. Lenkijos okupuotame Vilniuje liko lietuvių teisių gynimui ir lituanistinio paveldo apsaugai pasišventęs Basanavičius, keletą kartų viešėjęs Lietuvoje, turėjęs jos pilietybę.

Laisvalaikį daugelis leisdavo su šeima. Lietuvos Tarybos nariai buvo knygos žmonės, taigi daugelis mėgo skaityti: juos domino ir grožinės, humanitarinės knygos, ir tikslųjų, gamtos mokslų naujienos. Smetona atidžiai nagrinėjo Antikos filosofų veikalus. Klimas ir J. Šaulys garsėjo solidžiomis lietuviškų istorinių šaltinių, žemėlapių, vertingų knygų kolekcijomis. Neabejotina, kad daugelis mėgo keliauti ir ne vienas lankėsi Italijoje, Prancūzijoje, o juolab Vokietijoje, vasarą stengdavosi nuvykti į Palangą. Basanavičius ir Klimas mielai fotografuodavo. Banaitis prieš Pirmąjį pasaulinį karą dainavo chore ir buvo subūręs kanklių ansamblį, todėl turbūt nekeista, jog jo sūnus – žinomas kompozitorius Kazimieras Viktoras Banaitis. Agronomas Stulginskis nuolat juto žemdirbiško gyvenimo trauką, taigi, pasitraukęs iš politinio gyvenimo, įsikūrė Jokūbavo dvare.

Naujas pasaulinis karas ir valstybingumo netektis sukrėtė žmones, atvedusius Lietuvą į nepriklausomybę. Tų skaudžių dienų nebesulaukė penki: jau 1926 m. liepos pabaigoje miręs vos 38 metų Šernas, taip pat Basanavičius, Petrulis, Narutavičius ir Banaitis. Vokiečių okupacijos metais žemiškąją kelionę Lietuvoje baigė Staugaitis, Vileišis, Smilgevičius. Kitų dvylikos signatarų likimas toks pats dramatiškas, kaip ir jų atkurtos Lietuvos valstybės. Nuo gresiančio sovietų teroro šeši pasitraukė į Vakarus ir tapo priverstiniais politiniais emigrantais. Anksčiausiai, dar 1940 m., Vakaruose liko diplomatai Klimas ir J. Šaulys, ten išvykę karo metais mirė Smetona ir Vailokaitis. 1944 m. vasarą iš Lietuvos pasitraukė Kairys, Biržiška ir egzilėje garbiausio 92 metų amžiaus sulaukęs K. S. Šaulys.

Šeši signatarai tapo sovietinio teroro aukomis. Mironą ir Bizauską NKVD areštavo dar 1940 m. liepą. Prasidėjus Vokietijos ir sovietų karui, Bizauską enkavėdistai su didele grupe kalinių iš Kauno vežė gilyn į Rusiją ir pakelė už Minsko sušaudė. Mironui pavyko išsilaisvinti, bet po karo sovietai jį vėl suėmė. Jis mirė 1953 m. vasario 17 d. Vladimiro kalėjime. Dovydaitis, Malinauskas ir Stulginskis 1941 m. birželio 14 d. su šeimomis buvo ištremti. Vyriausias iš jų, Malinauskas, pateko į Altajų, netoli Bijsko, kur 1942 m. lapkričio pabaigoje mirė nuo bado. Dovydaitis 1942 m. sušaudytas Sverdlovske. Stulginskis lagerį ištvėrė neretai dirbdamas agronomu lagerių ūkiuose, šiltnamiuose. 1954 m. jis iš lagerio paleistas, bet ištremtas į Komiją. Po poros metų grįžo į Kauną, dirbo sodininkystės srityje. Mirė Kaune 1969 m. rugsėjį ir buvo paskutinis šį pasaulį palikęs Nepriklausomybės Akto signataras. Ir nacių, ir sovietiniuose lageriuose kalėjo Klimas. 1943 m. rudenį vokiečiai Prancūzijoje gyvenusį diplomatą suėmė ir gabeno į Lietuvą pakeliui kalindami aštuoniolikoje kalėjimų. 1944 m. jis į Vakarus pasitraukti nespėjo, tad po metų buvo sovietų suimtas ir įgrūstas į lagerį. Iš jo grįžo paliejęs, 1969 m. pradžioje mirė Kaune.

Bizausko, Dovydaičio ir Mirono amžinojo poilsio vieta nežinoma, žvakę Vėlinių dieną jiems galima uždegti ant kenotafo Rasų kapinėse, netoliese yra Basanavičiaus ir Vileišio kapai. Prelatas K. S. Šaulys palaidotas Verano kapinėse Romoje, o diplomatas J. Šaulys – Lugano miestelyje Šveicarijoje, Smetona – JAV Ohajo valstijos Šardonio kapinių mauzoliejuje. Brolių Biržiškų kapas yra Los Andželo Kalvarijos kapinėse, tačiau šią vasarą, tikimės, amžinojo poilsio jie atguls Lietuvoje, kur ilsisi ir kiti signatarai. Apžvelgiant jų gyvenimą, akivaizdu, jog dvidešimties 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų portretai susipina į tuometinio lietuvių inteligento idealųjį paveikslą. Dar ir dabar, daugeliui dešimtmėčių praėjus, tęsdami šių žmonių darbus, iš jo galime pasisemti įkvėpimo.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS*

TARIAMOJO SUVERENITETO ĮTVIRTINIMAS LTSR KONSTITUCIJOJE 1988–1990 METAIS: PROCESAS IR SAMPRATA. II

Tęsinys, pradžia 2017, Nr. 4 (22).

1989 M. BALANDIS. SAJŪDŽIO SEIMAS SUKRITIKUOJA TSKP PASKELBTĄ ALTERNATYVŲ LTSR KONSTITUCIJOS PROJEKTĄ

1989 m. balandžio 1 d. Sąjūdžio Seimo IV sesijoje buvo diskutuojama, ar Sąjūdžiui apskritai verta svarstyti vasario 28 d. TSKP paskelbtą LTSR konstitucijos projektą, ar atmesti jį nesvarščius¹. Po ilgų diskusijų Seimas priėmė „Pareiškimą Lietuvos žmonėms dėl pateikto svarstymui Lietuvos TSR Konstitucijos projekto“ (toliau – Pareiškimas). Čia pacituosime tik svarbiausias ilgo Pareiškimo teksto² nuostatas.

Seimas konstatavo, kad suvereniteto sąvoka vartojama iškreiptai, ir pažymėjo: pagal tarptautinės teisės sampratą valstybinis suverenitetas reiškia aukščiausią valstybės valdžią ir yra nedalomas, todėl negali būti iš dalies suverenių valstybių; suverenitetas yra valstybės nepriklausomybė – teisė savarankiškai tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, laisvai pasirinkti ir vystyti politines, socialines ir ekonomines sistemas, priimti savo įstatymus; kitokia suvereniteto samprata tarptautinėje teisėje nežinoma; negali būti suverenos valstybės kitos valstybės sudėtyje.

Pareiškime sakoma, kad suvereniteto sąvoka yra detalizuota Helsinkio baigiamajame akte ir apibrėžiama aštuoniais suvereniteto požymiais (jie Pareiškime cituojami). Pasiūlytame konstitucijos projekte neįgyvendinamas nė vienas iš tų požymių. Pateiktas LTSR konstitucijos projektas negali būti skelbiamas tautos vardu kaip nauja konstitucija, kaip numatyta projekto preambulėje, nes Molotovo–Ribentropo pakto pasekmės lietuvių tautai paneigė laisvo apsisprendimo sąlygas ir jos iki šiol nėra atkurtos.

Pareiškime nurodyta, kad projekte reikia: atsisakyti preambulės ir 71 straipsnio sakinio apie Sutartį dėl SSR Sąjungos; išbraukti 6 straipsnį, kuriame įtvirtintos ypatingos TSKP teisės; atsisakyti 32 straipsnio ketvirtos pastraipos, kurioje ne Lietuvos piliečiams suteikiamos vienodos teisės su Lietuvos piliečiais; išbraukti 11 straipsnio paskutinę pastraipą apie LTSR nepavaldžias įmones; 71 straipsnyje numatyti LTSR santykius su SSRS grįsti tik dvišalėmis sutartimis; pakeisti 73 straipsnį, nustatant, kad Lietuvoje galioja tik LTSR įstatymai, o SSRS įstatymai – tik juos įregistravus LTSR AT. Pareiškime taip pat sakoma, kad iš visų straipsnių reikia išbraukti reikalavimus laikytis SSRS konstitucijos, pakeisti visus 8 ir 9 skirsnio straipsnius, kuriuose numatyta nedemokratiška rinkimų sistema, atmesta 1,8 mln. Lietuvos gyventojų³.

* Autorius – Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, ambasadorius Č. V. Stankevičius yra buvęs Sąjūdžio Kauno tarybos pirmininkas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Respublikos derybų dėl tarpvalstybinių santykių su Sovietų Sąjunga ir Rusijos Federacija dalyvis.

¹ Konstitucijos pelėkautai // Kauno laikas, 1989 m. balandžio 1 d.

² Kelias į nepriklausomybę. Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Sud. B. Genzelis, A. Rupšytė. Kaunas, Šviesa, 2010, p. 479.

³ 8, 9 ir 11 skirsnų straipsniuose buvo reglamentuoti LTSR LDS ir LTSR AT rinkimai ir kompetencija.

1989 M. GEGUŽĖ. LTSR AT PRIIMA KONSTITUCIJOS STRAIPSNIUS DĖL LTSR ESMINIO SAVARANKIŠKUMO IR DEKLARACIJĄ „APIE LIETUVOS VALSTYBINĮ SUVERENITETĄ“

Sąjūdžio pergalė SSRS liaudies deputatų rinkimuose LKP (TSKP) kontroliuojamoje LTSR AT nulėmė proveržį Sąjūdžio reikalaujamų svarbiausių LTSR konstitucijos straipsnių priėmimo reikalui. Gegužės 18 d. LTSR AT priėmė įstatymą¹ dėl LTSR konstitucijos 11, 31, 37 ir 70 straipsnių pakeitimo pagal Sąjūdžio Seimo balandžio 23 d. nutarimu² pateiktas formuluotes, kurias toliau pacituosime, ir deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“³. Tą pačią dieną LTSR AT priėmė Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymą⁴.

Sąjūdžio Seimas balandžio 23 d. nutarimu pasiūlė tokias LTSR konstitucijos kai kurių straipsnių formuluotes.

„11 straipsnis. Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos TSR nuosavybė.

Gamybos priemonės pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje, energetikos, transporto ir ryšių tinklai bei priemonės, bankų, įmonių, ūkių ir kitų Lietuvos TSR teritorijoje esančių juridinių asmenų bei piliečių nuosavybė, visos Lietuvos istorijos bei kultūros vertybės taip pat yra Respublikos nacionalinis turtas ir yra jos jurisdikcijoje.

Lietuvos TSR priklauso išimtinės teisės oro erdvei virš Respublikos teritorijos, jos kontinentiniam šelfui ir ekonominei zonai Baltijos jūroje.“

Pažymėtina, kad 11 straipsnyje apibrėžtos pagrindinės Lietuvos Respublikos nuosavybės nusavinimas, įvykdytas SSRS, buvo nustatytas 1940 m. priimestos LTSR konstitucijos 6 straipsnyje. Tad šis 1989 m. LTSR konstitucijos 11 straipsnio pakeitimas reiškė nusavintos nuosavybės perėmimą iš SSRS centrinės valdžios dispozicijos į SSRS teritorinio darinio – LTSR – dispoziciją, tačiau nereiškė nuosavybės teisių sugrąžinimo Lietuvos Respublikai dar iki jos nepriklausomybės atkūrimo. Be to, po pusės metų to straipsnio dalį dėl infrastruktūros nuosavybės LTSR AT panaikino, t. y. tą nuosavybę vėl paprastai „grąžino“ į SSRS centrinės valdžios dispoziciją.

„31 straipsnis. Respublikoje nustatoma Lietuvos TSR pilietybė. Lietuvos TSR pilietybės turinį, įgijimo bei netekimo sąlygas ir tvarką nustato Lietuvos TSR pilietybės įstatymas. Lietuvos TSR piliečius už Respublikos ribų gina ir globoja Lietuvos TSR. Migraciją į Lietuvos TSR reguliuoja Lietuvos TSR įstatymai.“

„37 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines, ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ši Konstitucija bei Respublikos įstatymai ir visuotinai pripažinti tarptautiniai teisės aktai. Lietuvos TSR piliečiams garantuojamas šių teisių gynimas teisme.“

„70 straipsnis. Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai. TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka. Jų galiojimas gali būti apribotas ar sustabdytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu.“

Gegužės 18 d. pagal Sąjūdžio projektą LTSR AT priimtoje deklaracijoje „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“⁵ konstatuota, kad lietuvių tauta „1918 m. atkūrė savo valstybingumą, kurį pripažino dauguma pasaulio valstybių, o 1920 m. sutartimi patvirtino ir Tarybų Rusija, visiems laikams atsisakiusi pretenzijų į Lietuvos valstybę ir jos teritoriją. Nors ši sutartis nederinoma ir dabar, tačiau 1940 metais Vokietijos–TSRS 1939 m. pakto ir papildomų protokolų pagrindu suvereni Lietuvos valstybė buvo prievarta neteisėtai prijungta prie Tarybų Sąjungos ir prarado politinį, ekonominį bei kultūrinį savarankiškumą.“ Deklaracijoje pasakyta, kad valstybinio suvereniteto atgavimas „yra jau šiandien išryškėjęs lietuvių tautos siekis ir neatimama tautų teisė, įgyvendinama tik laisvo tautų apsisprendimo sąlygomis“.

¹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyrtaisybės žinios, 1989, Nr. 15-166.

² Kelias į nepriklausomybę, p. 480.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyrtaisybės žinios, 1989, Nr. 15-167.

⁴ Ten pat, 1989, Nr. 15-168.

⁵ Ten pat, 1989, Nr. 15-167.

Deklaracijos antroje pastraipoje LTSR AT skelbė, kad „/.../ nuo šios dienos, priėmus LTSR konstitucijos 70 straipsnio pataisą, Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiojoje Taryboje priimti arba patvirtinti įstatymai. Ateities santykiai su TSRS ir kitomis valstybėmis turi būti nustatomi tik tarpvalstybinėmis sutartimis.“¹

Deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir pacituoti keturi LTSR konstitucijos straipsniai visiškai įtvirtino esminį LTSR savarankiškumą, kuris SSRS konstitucijoje nebuvo numatytas. Tai galima įvertinti kaip ryžtingą žingsnį SSRS konstituciją „reformuoti iš apačios“ ir įtvirtinti M. Gorbačiovo paskelbtą SSRS federacinę sandarą. D. Žalimo vertinimu, priimdama deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ „marionetinės prigimties institucija – LTSR AT, kuri buvo skirta neteisėtai okupacijai maskuoti, ėmėsi ginti okupuotos valstybės – Lietuvos Respublikos teises“². Reikia turėti omenyje, kad visi LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimti dokumentai buvo parengti Sąjūdžio.

Tad kyla klausimas, kodėl SSRS nesigriebė sankcijų dėl jų priėmimo, nepareikalavo atšaukti konstitucijos pakeitimų arba tiesiog nepaskelbė jų panaikinimo, kaip padarė 1988 m. lapkričio mėn. dėl panašių Estijos TSR AT priimtų sprendimų? Viena vertus, tie pakeitimai tiesiogiai dar nevedė į Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą ir iš esmės nesikirto su M. Gorbačiovo planu išlaikyti Lietuvą jo numatytoje federacinėje Sovietų Sąjungoje. Kita vertus, būtų reikėję sankcijas taikyti pačios SSRS valdžios struktūros dariniams – valdančiajai TSKP ir LTSR AT arba įvesti Lietuvos teritorijoje tiesioginį SSRS prezidentinį valdymą, o tai M. Gorbačioviui būtų buvę gana keblu.

Galiausiai reikia turėti omenyje ir tai, kad vasario 28 d. TSKP jau buvo paskelbusi pirmiau minėtą alternatyvų LTSR konstitucijos projektą, kuri priėmus ir sudarius jame numatytą LTSR LDS, pastarasis būtų buvęs TSKP kontroliuojamas ir paprasčiausiai būtų galėjęs panaikinti LTSR AT priimtus įstatymus.

1989 M. BIRŽELIS–LIEPA. SSRS LDS IR LTSR AT SUDARO KOMISIJAS SSRS IR VOKIETIJOS SLAPTIESIEMS SANDĖRIAMS ĮVERTINTI

Dar 1989 m. gegužės 13–14 d. Taline vykęs Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovų suvažiavimas – Baltijos Asamblėja – priėmė kreipimąsi į JTO generalinį sekretorių ir į SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininką, kuriame pabrėžė, kad 1939–1940 m. įvykius Baltijos valstybėse laiko prievartiniu Tarybų Sąjungos įvykdytu Baltijos valstybių užgrobimu – aneksija. Asamblėja pareiškė esanti įsitikinusi, kad SSRS vyriausybė pasmerks 1939–1940 m. sutartis ir slaptuosius protokolus, pripažins juos netekusiais galios nuo pasirašymo momento ir netrukdyt Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybių suvereniteto atkurti *derybomis su jų tautų įgaliojais atstovais*³.

Nuo pat pirmųjų gegužės 25 d. prasidėjusio SSRS LDS dienų deputatais išrinkti Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovai reikalavo sudaryti komisiją Molotovo–Ribentropo pakto slaptiesiems protokolams įvertinti. M. Gorbačiovas teigė, kad slaptųjų protokolų originalų nėra, o Vakaruose paskelbtos jų kopijos gali būti klastotė, vis dėlto buvo priverstas sudaryti komisiją, bet pasipriešino slaptųjų protokolų paminėjimui jos pavadinime. SSRS LDS birželio 10 d. patvirtino SSKP CK sekretoriaus Aleksandro Jakovlevo vadovaujamą komisiją 1939 m. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sutarčiai įvertinti, kurioje Lietuvai atstovavo Vytautas Landsbergis, Justinas Marcinkevičius, Kazimieras Motieka ir Zita Šličytė⁴.

Sąjūdžio Seimas birželio 18 d. priėmė pareiškimą „Dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidos“, jame pakartojo Sąjūdžio atstovų parengtos ir LTSR AT gegužės 18 d. priimtos deklaracijos „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ nuostatas. Sąjūdžio Seimas konstatavo: „SSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad Lietuvos visuomenė neremia LKP CK tezių apie Lietuvos TSR suverenitetą TSRS sudėtyje“ ir pareiškė: „Prasideda valstybės atkūrimas. Seimas mano, kad okupacijos ir aneksijos padariniams panaikinti būtina: paskelbti

¹ *Ten pat.*

² Žalimas D. *Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas // Kelias į nepriklausomybę*, p. 179.

³ *Kelias į nepriklausomybę*, p. 491.

⁴ Landsbergis V. *Lūžis prie Baltijos. Politinė autobiografija*. Vilnius, Vaga, 1997, p. 140.

1940 m. Liaudies Seimo rinkimus neteisėtais, o jo nutarimus – negaliojančiais; paruošti Įstatymą dėl TSRS laikino buvimo Lietuvos teritorijoje sąlygų; pradėti derybas su TSRS dėl jos kariuomenės palaipsniuo išvedimo iš Lietuvos; sušaukti visų Lietuvos politinių jėgų pasitarimą, skirtą aptarti klausimui, kaip, išlaikant stabilią Lietuvos politinę situaciją, atkurti nepriklausomą valstybę.⁴¹

LTSR AT pavedimu² liepos 18 d. LTSR AT prezidiumas sudarė Mokslų akademijos prezidento J. Poželos vadovaujamą 18 deputatų komisiją. Jos nariais tapo penki deputatai nuo Sąjūdžio (V. Landsbergis, J. Marcinkevičius, K. Motieka (jie jau buvo paskirti ir SSRS LDS sudarytos komisijos nariais), Romualdas Ozolas ir Liudvikas Sabutis), Mokslų akademijos viceprezidentas Algirdas Žukauskas, Vilniaus valstybinio universiteto rektorius Jonas Kubilius, deputatai – LTSR valdžios ir LKP (TSKP) atstovai: Valerijonas Baltrūnas, Vladimiras Beriozovas, Petras Ignotas, Vasilijus Jemeljanovas, Pranas Kūris, Juozas Nekrošius, Justas Paleckis, Lionginas Šepetys, Domas Šniukas, Henrikas Zabulis.

Liepos 28 d. nutarimu Nr. XI–3133 LTSR AT nutarė: „Pavesti Lietuvos TSR Kultūros ministerijai parengti Respublikos (ne LTSR? – Č. V. S.) atkuriamo valstybinio herbo – Vyčio ženkle – aprašymą, o Teisingumo ministerijai – valstybinio herbo nuostatus.“³ Tačiau Vyčio ženklą įteisinti kaip valstybinį LTSR herbą iki būsimų Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos rinkimų LTSR AT nedrįso, tad LTSR 1990 m. kovo 11 d. vakare baigė savo egzistenciją su SSRS pjautuvu ir kūju 1940 m. „padovanotame“ herbe.

1989 M. RUGPJŪTIS. LIETUVIŲ, LATVIŲ IR ESTŲ TAUTOS BALTIJOS KELYJE PASMERKIA 1939–1940 M. SSRS IR VOKIETIJOS NUSIKALSTAMUS SANDĖRIUS BEI JŲ PASEKMES

1939 m. sudaryto vadinamojo Molotovo–Ribentropo pakto 50-mečio išvakarėse Sąjūdis baigė rinkti maždaug 1,5 mln. prieš okupacinės kariuomenės buvimą Lietuvoje protestavusių žmonių parašų.

LTSR AT prezidiumo sudaryta komisija 1939 metų SSRS–Vokietijos sutartims ir jų pasekmėms tirti baigė tyrimą ir 1989 m. rugpjūčio 22 d. paskelbė jo išvadas, įrodančias 1940 m. SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos, suklastotų ir neteisėtų rinkimų, Lietuvos aneksijos ir jos pavertimo SSRS dalimi faktus. Išvadose ne tik SSRS ir Vokietijos sutartys, jų slaptieji protokolai, bet ir „liaudies seimo“ 1940 m. liepos 21 d. deklaracija bei rugpjūčio 3 d. priimtas SSRS įstatymas „Dėl LTSR priėmimo į TSRS sudėtį“ buvo įvertinti kaip neteisėti ir negaliojantys.

1989 m. rugpjūčio 23 d., trečiadienį, daugiau nei 2 mln. Lietuvos, Latvijos ir Estijos piliečių, Sąjūdžio ir liaudies frontų pakviesti, susijungę rankomis gyvoje grandinėje nuo Vilniaus iki Talino – Baltijos kelyje, pasmerkė lygiai prieš 50 metų sudarytą Molotovo–Ribentropo paktą ir jo pasekmes – okupaciją ir aneksiją bei pademonstravo pasauliui savo siekį atkurti valstybes. TSKP lyderiai Baltijos kelią ignoravo.

Rugpjūčio 26 d. Sąjūdžio Seimas priėmė pareiškimą „Dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo“, kuriame sukritikavo žongliravimą suvereniteto ir nepriklausomybės sąvokų turiniu. Seimas pabrėžė, kad „nepriklausomybė – tai valstybės tautos buvimas atskiroje valstybėje ir kad tik nepriklausoma valstybė, būdama tarptautinės teisės subjektas, gali jungtis į valstybių bendrijas, kiekvieną tokį apsisprendimą tikrindama išankstiniu visų piliečių referendumu“⁴.

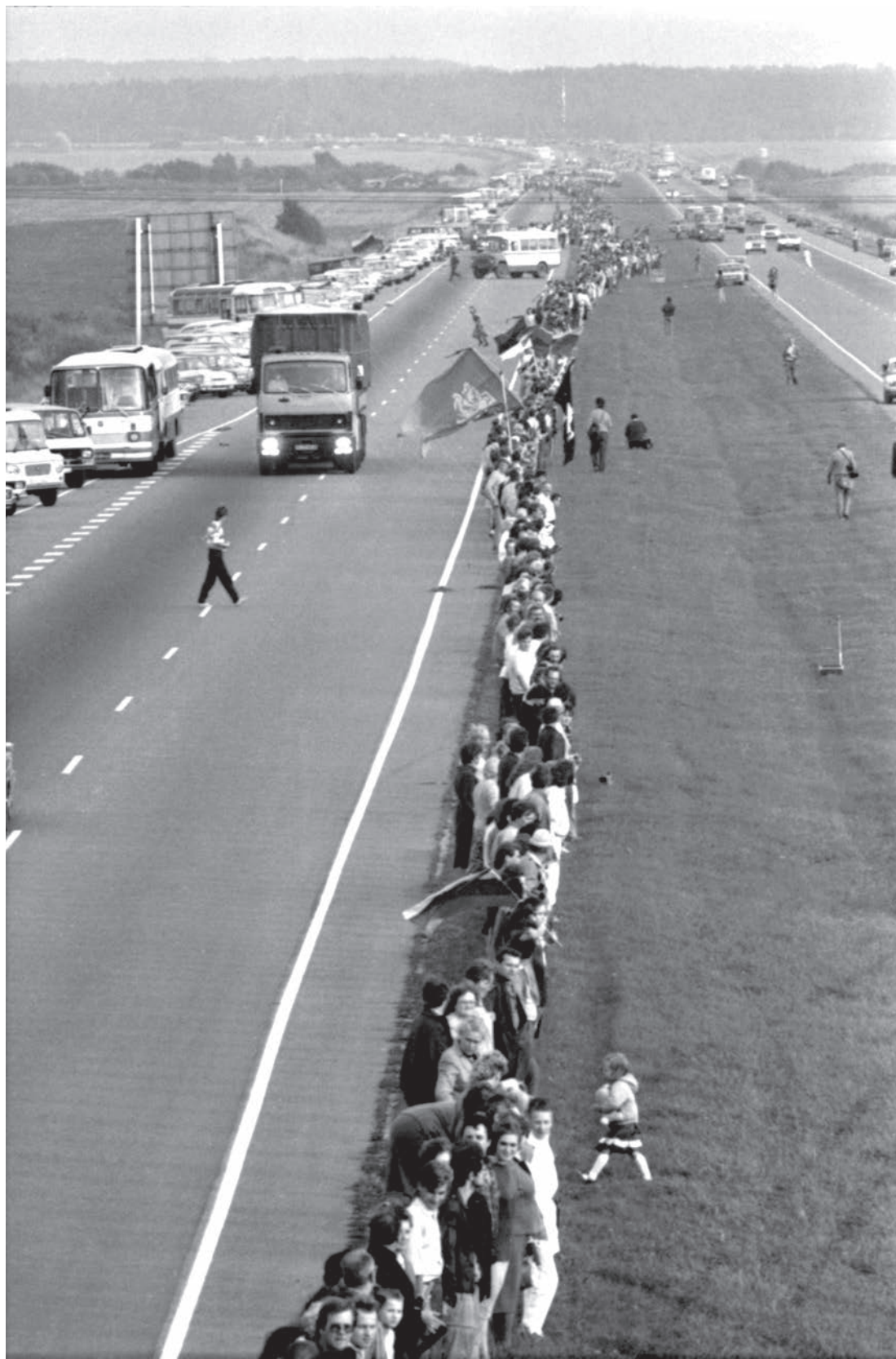
M. Gorbačiovo vadovaujamas SSKP CK į Baltijos kelią reagavo rugpjūčio 26 d. pareiškimu „Dėl padėties tarybinio Pabaltijo respublikose“. Pareiškime pirmiausia pasmerktos LTSR AT komisijos rugpjūčio 22 d. paskelbtos išvados. Jame išvardyta, kokius 1939–1940 m. dokumentus komisija paskelbė neteisėtais ir negaliojančiais, nelaukdama SSRS LDS sudarytos komisijos išvadų, nors, esą, „paskutinį žodį turi tarti SSRS LDS“. Pareiškime rašoma,

¹ *Kelias į nepriklausomybę, p. 481.*

² *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 20-260.*

³ *Ten pat, Nr. 22-288.*

⁴ *Kelias į nepriklausomybę, p. 484.*

Baltijos kelias. Ukmergės plentas ties Vilniumi. 1989 08 23. Vlado Ščiavinsko nuotrauka. LCVA.

kad LTSR AT komisijos išvados tiesiogiai susijusios su ta separatistine linija, kurią vykdo „tam tikros Lietuvos, Latvijos ir Estijos jėgos, rugpjūčio 23 d. surengę masinę akciją, kurios prasmė – nuteikti Pabaltijo respublikas atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos“. Pareiškime, išvardijus vadinamąsias buržuazines, antisocialistines, antitarybines ir nacionalistines apraiškas Pabaltijo respublikose, skelbiami grasinimai: „Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai galėtų būti tautoms katastrofiški. Galėtų iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo.“¹

Rugpjūčio 26 d. Sąjūdžio Seimas priimtame kreipimesi į LTSR AT paragino nutarimu patvirtinti LTSR AT komisijos 1939 m. Vokietijos–SSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvadas². Grėsmingą SSKP CK pareiškimą savo ruožtu pasmerkė trišalė Baltijos Taryba, kuri išsiuntė SNO generaliniam sekretoriui laišką su prašymu, SSRS grasinant genocidu, įtraukti Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautų likimo klausimą į SNO sesijos darbotvarkę. Po poros dienų A. Brazauskui paskambinęs M. Gorbačiovas pasakė, kad daugiau neleis antikonstitucinių veiksmų ir kad „nei viena respublika niekada neišeis iš federacijos. Jūsų Sąjūdis peržengė visas ribas.“³ Dar po savaitės M. Gorbačiovas išsikvietė Estijos TSR, Latvijos TSR ir LTSR komunistų partijų vadovus ir pažadėjo duoti respublikoms daugiau savarankiškumo, bet kartu pareikalavo visas problemas spręsti tik „federacijos rėmuose“, visiems kartu⁴.

1989 M. RUGSĖJIS–SPALIS–LAPKRITIS. TSKP NESUTINKA PAANKSTINTI RINKIMŲ Į LTSR AT. AT PRIIMA PAKEIŠTĄ LTSR KONSTITUCIJOS 57 STRAIPSNĮ DĖL PILIETYBĖS IR PILIETYBĖS ĮSTATYMĄ

LTSR AT rudens sesija prasidėjo rugsėjo mėn. Sąjūdžio siūlymas paankstinti 1990 m. numatytų rinkimų į naujos kadencijos LTSR AT datą, A. Brazauskui paprieštaravus, buvo atmestas ir nutarta rinkimus paskelbti 1990 m. vasario 24 d. Pirmiesiems demokratiniams rinkimams reikėjo pakeisti teisinę bazę – panaikinti komunistų partijos monopolį ir sureguliuoti Lietuvos pilietybę įstatymu, kurio projektas, parengtas Mokslų akademijos, jau seniai buvo paskelbtas.

Tačiau rugsėjo 29 d. LTSR AT, nepaisydama Sąjūdžio prieštaraavimo, priėmė TSKP parengtą nutarimą „Dėl LTSR AT deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“, kuriuo nustatė, kad „iki Lietuvos TSR pilietybės įstatymo priėmimo ir įgyvendinimo per jame apibrėžtą laikotarpį:

1. Lietuvos TSR piliečio rinkimų teisė suteikiama (? – Č. V. S.) tarybiniais piliečiams (neaišku, kieno tai piliečiai ir kaip atpažinti, kad jie „tarybiniai“? – Č. V. S.), kurie nuolat gyvena Respublikos teritorijoje ir turi čia nuolatinę darbo vietą arba nuolatinį legalų pragyvenimo šaltinį.

2. Lietuvos TSR teritorijoje dislokuotų karinių dalinių kariai rinkimuose dalyvauja bendra tvarka. /.../“⁵

Apie 2 punkto panaikinimą dar bus rašoma šio straipsnio skyriuje apie 1990 m. sausio mėn. įvykius.

Spalio 24 d. Sąjūdžio Seimo taryba svarstė parengtą LTSR pilietybės įstatymo projektą ir jam pritarė. Ji priėmė nutarimą dėl tokio LTSR konstitucijos 57 straipsnio pakeitimo: „Lietuvos TSR pilietis turi laikytis Lietuvos TSR konstitucijos ir Lietuvos TSR įstatymų.“⁶ Pagal šį Seimo pasiūlymą LTSR AT lapkričio 3 d. priimtu įstatymu pakeitė LTSR konstituciją⁷.

Lapkričio 3 d. LTSR AT priėmė LTSR pilietybės įstatymą, kurio 1 straipsnio 1 punkte nustatė, kad „Lietuvos TSR piliečiai yra asmenys, kurie buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, jų vaikai ir vaikaičiai, taip pat kiti iki 1940 m. birželio 15 d. buvę nuolatiniai dabartinės Lietuvos TSRS gyventojai, jų vaikai ir vaikaičiai, nuolat gyvenantys Lietuvos TSR teritorijoje“.

¹ *Lietuvių kalba pareiškimas išspausdintas „Tiesoje“ 1989 m. rugpjūčio 27 d.*

² *Lietuvos kelias. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Parengė S. Ardzūnas, I.*

Gruzdytė, O. Volungevičiūtė. Vilnius, Viltis, 1989, p. 63.

³ *Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Vilnius, Tvermė, 2006, p. 309.*

⁴ *Ten pat, p. 317–321.*

⁵ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 29-377.*

⁶ *Lietuvos kelias, p. 64.*

⁷ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 32-427.*

Įstatyme taip pat nustatyta, kad Lietuvos piliečiai yra ir kiti nuolatiniai LTSR gyventojai, jeigu jie patys ar bent vienas iš tėvų ar seneliai yra gimę Lietuvos teritorijoje, jeigu jie nėra kitos valstybės piliečiai¹.

Lapkričio 23 d. LTSR AT priėmė nutarimą „Dėl komisijos Lietuvos nepriklausomybės planui rengti sudarymo“. Komisijoje buvo 31 LTSR AT ir SSRS LDS deputatas, jos daugumą sudarė A. Brazausko vadovaujamos TSKP atstovai. Į komisijos sudėtį buvo įrašyti 6 deputatai – Sąjūdžio atstovai: Egidijus Klumbys, J. Marcinkevičius, Nikolajus Medvedevas, K. Motieka, R. Ozolas ir L. Sabutis, taip pat Mokslų akademijos viceprezidentas A. Žukauskas².

Paskelbtos šios komisijos 1990 m. vasario 19 d. posėdžio stenogramos³ patvirtina, kad Sąjūdžio atstovų ir LKP atstovų pozicijos esminiu – nepriklausomybės *de jure* skelbimo – klausimu buvo diametraliai priešingos. Sąjūdžio atstovai komisijoje R. Ozolas, K. Motieka ir kiti argumentuotai pagrindė Sąjūdžio poziciją, kad būtina Lietuvos nepriklausomybę paskelbti ir tik po to Lietuvai, kaip kitai valstybei, derėtis su SSRS dėl faktinio nepriklausomybės įgyvendinimo tvarkos. Tuo metu A. Brazauskas ir kiti LKP atstovai gynė koncepciją *nepriklausomybė – tai realus procesas*: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas vienašališkai neskelbiamas, savarankiškos LTSR valdžios institucijos derybomis su SSRS institucijomis siekia iš šių perimti visų valstybės funkcijų vykdymą („kaupiti nepriklausomybę“) ir per keletą metų priartėti prie valstybės faktinės nepriklausomybės. Dėl valstybės nepriklausomybės *de jure* pripažinimo Lietuvos (t. y. *tebesančios SSRS sudėtyje – Č. V. S.*) vyriausybė derasi su SSRS vyriausybe, t. y. pati nepriklausomybė tampa derybų objektu. Iš esmės tai buvo saviapgaulės koncepcija-iliuzija, atitikusi M. Gorbačiovo Lietuvai siūlytą kelią. Pagal tokią koncepciją buvo siūloma parengti daugybės punktų priemonių „apie viską“ planą Lietuvos nepriklausomybei įgyvendinti per keletą metų.

A. Brazauskas LTSR AT paskutinės sesijos baigiamojoje kalboje sakė, kad komisijos nagrinėjimo problema yra kompleksinė ir apimanti viską: politiką, ekonomiką, vidaus gyvenimą ir užsienio ryšius, santykius su kaimynais Europos procesų kontekste, nacionalinius santykius ir kt.⁴

1989 M. GRUODIS. LKP ATSISKIRIA NUO SSKP. SSRS LDS OFICIALIAI PASMERKIA 1939 M. SLAPTUS SSRS IR VOKIETIJOS SANDĖRIUS

1989 m. gruodžio 7 d. priimtu įstatymu dėl LTSR konstitucijos 6 ir 7 straipsnių pakeitimo LTSR AT panaikino „konstitucinį“ LKP (TSKP) monopolį Lietuvos teritorijoje. Pakeistos redakcijos 6 straipsnis buvo toks: „Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR konstitucijos bei įstatymų ribose.“⁵ Kitu tą dieną priimtu nutarimu LTSR AT nusprendė „pripažinti šiuo metu veikiančią Lietuvos komunistų partiją“ 1940 m. birželio 25 d. Lietuvos vidaus reikalų ministerijoje įregistruotos Lietuvos komunistų partijos teisių perėmėja⁶. Kadangi Lietuva buvo okupuota nuo birželio 15 d., LTSR AT nutarime nurodyta partijos registracija negalėjo reikšti, kad partija Lietuvoje atsirado teisėtai, o tik patvirtino jos sąsajas su okupacija.

1989 m. gruodžio 19–24 d. vykęs LKP (TSKP) suvažiavimas priėmė nutarimą dėl LKP atsiskyrimo nuo SSKP ir tapimo savarankiška, iš Maskvos nevaldoma partija. LKP (TSKP) nariai, kurie norėjo likti Sovietų Sąjungos komunistų partijoje, įkūrė atskirą „LKP ant TSKP platformos“ partiją. V. Sinkevičius šį įvykį yra įvertinęs taip: „LKP atsiskyrimas nuo SSKP reiškė, kad Sovietų Sąjunga neteko vieno svarbiausių įrankių, kurio pagalba valdė okupuotą Lietuvos teritoriją.“⁷

SSRS LDS 1989 m. gruodžio 24 d. priėmė nutarimą „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“. M. Gorbačiovo pasirašytame nutarime pripažįstama, kad „kartu su sutartimi buvo pasirašytas „slaptasis papildomas protokolas“ (t. y. vadinamasis Molotovo–Ribentropo paktas – Č. V. S.), kuriame buvo

¹ Ten pat, 1989, Nr. 33–444.

² Ten pat, 1989, Nr. 34–483.

³ Kelyje į nepriklausomybę // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2012, Nr. 2 (2), p. 37–5, 2013, Nr. 1 (3), p. 40–57.

⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktąjį sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, p. 471–478.

⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 36–536.

⁶ Ten pat, 1989, Nr. 36–537.

⁷ Sinkevičius V. Kovo 11-osios Aktas // Lietuvos teisė 1918–2018 m. Šimtmečio patirtis ir perspektyvos. Moksl. redaktoriai V. Sinkevičius, L. Jakulevičienė. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2018, p. 145.

LKP atsiskyrimas. 1989 12 19–20. Raimundo Urbakavičiaus nuotrauka. LNM.

nustatytos susitarusiųjų šalių „interesų sferų“ ribos nuo Baltijos iki Juodosios jūros, nuo Suomijos iki Besarabijos“.

„5. Suvažiavimas konstatuoja, kad 1939 m. rugpjūčio 23 d. protokolu ir kitais slaptaisiais protokolais /.../ buvo nustatytos TSRS ir Vokietijos „interesų sferų“ ribos, ir kiti veiksmai teisės požiūriu prieštaravo kai kurių trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei. Suvažiavimas pažymi, kad tuo laikotarpiu TSRS santykiai su Latvija, Lietuva ir Estija buvo reguliuojami sutarčių sistema. Pagal 1920 metų taikos sutartis ir nepuolimo sutartis, sudarytas 1926–1933 metais, jų dalyviai išsipareigojo bet kokiomis aplinkybėmis savitarpiskai gerbti vienas kito suverenumą, teritorijos vientisumą ir neliečiamybę. Panašių išsipareigojimų Tarybų Sąjunga turėjo Lenkijai ir Suomijai.“

„7. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas smerkia tai, kad buvo pasirašytas 1939 m. rugpjūčio 23 d. „slaptasis papildomas protokolas“ ir kiti slapti susitarimai su Vokietija. Suvažiavimas pripažįsta slaptuosius protokolus teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento.“¹

Nutarimo priėmimas buvo labai svarbi pergalė, pasiekta Lietuvos piliečių išrinktų SSRS liaudies deputatų, kurie SSRS LSD veikė kaip įgaliotoji Tautos atstovų delegacija, kartu su Latvijos ir Estijos deputatais atkakliomis ir nuosekliomis pastangomis. Z. Šličytė yra įvertinusi, jog nutarimu „SSRS netiesiogiai pripažino, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos priklausymas SSRS neturi teisinio pagrindo“². Tai reiškė, kad SSRS ne sutiks leisti joms atkurti nepriklausomybę, bet stengsis planuojama primesti sutartimi išlaikyti jas SSRS sudėtyje.

1990 M. SAUSIS. LTSR AT PANAIKINA OKUPACINĖS KARIUOMENĖS KARIŲ BALSAVIMO TEISĘ LIETUVOJE. AT PREZIDIUMAS STABDO SSRS KONSTITUCINĖS PRIEŽIŪROS ĮSTATYMO GALIOJIMĄ LIETUVOJE

1990 m. sausio 6 d. Sąjūdžio Seimas priėmė nutarimą „Dėl požiūrio į dabartinę Lietuvos komunistų partiją“. Jame sakoma, kad Sąjūdis buvo ir yra politinė opozicija Lietuvos komunistų partijai, tačiau gali telktis bendram pasipriešinimui išorinės grėsmės atveju.

¹ *Nepamirškime pirmosios pergalės // Voruta, 2010 m. sausio 10 d. Prieiga per internetą: <http://www.voruta.lt/nepamirskime-pirmosios-pergalės/>.*

² *Ten pat.*

Sąjūdis pritaro tiems LKP vadovybės veiksams, kurie gali būti naudingi nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimui¹.

Kadangi LTSR AT nereagavo į atkurtos Demokratų partijos raginimą pakeisti pirmiau minėtą 1989 m. rugsėjo 29 d. nutarimą, kuris būtų leidęs rinkimuose į LTSR AT dalyvauti ir Lietuvoje dislokuotų SSRS kariuomenės dalinių kareiviams, šios partijos atstovų iniciatyvinė grupė lapkričio 15 d. užregistravo taip suformuluotą reikalavimą surengti referendumą: „Reikalaujame paskelbti referendumą, kurio metu Lietuvos TSR piliečiai pasisakytų, ar kareiviai, nenuolatiniai Lietuvos TSR gyventojai, turi balsuoti rinkimuose į LTSR AT, ar ne.“ Gruodžio 11 d. iniciatoriai perdavė LTSR AT prezidiumui šį siūlymą, paremtą daugiau negu 300 tūkstančių piliečių parašais. Norėdama išvengti referendumo, iniciatorių sutikimu² LTSR AT sausio 15 d. nutarimu³ savo rugsėjo 29 d. nutarimo 2 dalį, kurioje buvo numatyta nenuolatinų gyventojų – SSRS kareivių ir kitų ne Lietuvos piliečių teisė dalyvauti rinkimuose, panaikino.

LTSR AT prezidiumas sausio mėn. priėmė du nutarimus, skirtus 1989 m. gegužės 18 d. pakeisto LTSR konstitucijos 70 straipsnio normai dėl SSRS įstatymų ir kitų valdžios institucijų teisės aktų galiojimo sąlygų ir galiojimo sustabdymo įgyvendinti. Sausio 15 d. jis priėmė sprendimą SSRS konstitucinės priežiūros įstatymą⁴ ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimą dėl SSRS taupomojo banko perdavimo SSRS valstybinio banko žinion⁵ laikyti negaliojančiais Respublikos teritorijoje nuo jų priėmimo.

1990 M. VASARIS. LTSR AT ĮVERTINA 1940 M. LIETUVOS OKUPACIJĄ IR ANEKSIJĄ KAIP TARPTAUTINIUS NUSIKALTIMUS

1990 m. vasario 7 d. priimtu nutarimu „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“⁶ LTSR AT patvirtino LTSR AT prezidiumo liepos 18 d. sudarytos komisijos rugpjūčio 22 d. paskelbtas išvadas⁷. Nutarimo preambulėje LTSR AT konstatavo, kad 1940 m. liepos 14–15 d. vadinamojo liaudies seimo rinkimai vyko pažeidžiant Lietuvos Respublikos Konstituciją, pasmerkė „agresiją prieš Lietuvą“, įvertino „jos okupaciją ir aneksiją kaip tarptautinius nusikaltimus, kuriuos 1940 metais įvykdė stalininė TSRS, realizuodama savo 1939 metų slaptuosius protokolus su hitlerine Vokietija“.

Preambulėje pasakyta, kad LTSR AT atsižvelgia į tai, jog „TSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimu šiuos (Vokietijos ir SSRS – Č. V. S.) slaptuosius susitarimus pripažino teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“, ir, „siekdama likviduoti šių susitarimų pasekmes Lietuvai ir atkurti pažeistas Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos teises, kurias Tarybų Rusija amžiams pripažino 1920 m. liepos 12 d. Tarybų Rusijos ir Lietuvos Taikos sutartimi“, nutaria:

„1. Paskelbti, kad Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija /.../ yra neteisėta ir negaliojanti.

2. Pareikšti, kad TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“, grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos deklaracija, yra neteisėtas ir Lietuvos juridškai nesaisto⁸.

3. Pasiūlyti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo.“

Šį nutarimą reikia išsamiau aptarti ir įvertinti. Nutarimo preambulėje LTSR AT pažymėjo, kad ji atsižvelgia į SSRS LDS 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“, kurio ištraukos jau cituotos šiame straipsnyje.

¹ Lietuvos kelias, p. 68.

² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) šešioliktoji sesija, p. 20–22.

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 4–85.

⁴ Ten pat, 1990, Nr. 4–95.

⁵ Ten pat, 1990, Nr. 4–94.

⁶ Ten pat, 1990, Nr. 8–182.

⁷ Jau minėta, jog dėl komisijos išvadų SSKP CK grasino, kad lietuvių tauta praras gyvybingumą.

⁸ Žodis „nesaisto“ svarstyto metu įrašytas V. Landsbergio pasiūlymu (pagal posėdžio stenogramą).

Kaip minėta, SSRS LDS, būdamas aukščiausioji SSRS valdžios institucija, savo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimu pasmerkė SSRS ir Vokietijos slaptuosius susitarimus ir interesų sferų pasidalijimą, pripažino susitarimus negaliojančiais nuo jų pasirašymo, taip pat pripažino, nors ir aptakiai, kad jie buvo nukreipti prieš Baltijos valstybių suverenitetą ir prieštaravo su jomis pasirašytoms sutartims. LTSR AT, taip pat būdama SSRS valdžios institucija, vasario 7 d. priėmė nutarimą dėl SSRS ir Vokietijos 1939 m. slaptųjų susitarimų pasekmių likvidavimo. Tai tarsi atitiko SSRS centralizuotos valdžios grandžių hierarchinį veikimo būdą: SSRS centrinė valdžios institucija priima nutarimą, o marionetinė respublikos institucija klusniai jį atkartoja, nebent detales pritaiko prie vietos situacijos.

Tačiau LTSR AT vasario 7 d. nutarime SSRS LDS nutarimą ne atkartojo, bet juridiskai (SSRS teisės požiūriu) iš esmės išplėtojo jį. Ji ne tik įvardijo pačios SSRS Lietuvai sukeltas slaptųjų sandėrių su Vokietija pasekmes – 1940 m. SSRS įvykdytą Lietuvos Respublikos okupaciją ir aneksiją, bet ir įvertino jas bei pasmerkė kaip tarptautinius nusikaltimus. LTSR AT savo nutarime įvertino ir SSRS nusikaltimus maskavusius veiksmus, t. y. vadinamojo liaudies seimo deklaraciją ir SSRS įstatymą dėl Lietuvos „priėmimo“ į SSRS, – pripažino juos neteisėtais ir negaliojančiais, Lietuvos juridiskai nesaistančiais.

Taip LTSR AT, būdama oficiali SSRS valdžios įstaiga, vasario 7 d. pripažindama, kad Lietuvos Respublika tebėra SSRS okupuota ir aneksuota, kartu pripažino ir visų okupacijos padarinių, įskaitant SSRS primestus jos valdžios surogatinius darinius – Lietuvos TSR, jos konstituciją ir pačios LTSR AT tęstinį neteisėtumą nuo 1940 metų.

Vasario 7 d. nutarimas dėl išsamaus ir objektyvaus SSRS įvykdytos nusikalstamos okupacijos ir aneksijos, jų padarinių įvertinimo ir neteisėtumo pripažinimo buvo labai reikšmingas ir tapo papildoma atrama siekiant atkurti valstybės nepriklausomybę. Tačiau tuometiniai LKP lyderiai, ignoruodami principą, kad iš neteisės teisė neatsiranda, norėdami dar labiau sureikšminti vasario 7 d. nutarimą, net ir praėjus keliolikai metų savo knygoje jį pristato vos ne kaip Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktą. A. Brazauskas rašė: „Šiuo nutarimu, paneigdami vadinamąjį Lietuvos įstojimą į Tarybų Sąjungą, mes (? – Č. V. S.) iš esmės jau pripažinome (? – Č. V. S.) Lietuvą nepriklausoma valstybe, nutiesėme jai kelią šiam žingsniui. Kovo 11 d. susirinkus naujai, demokratiškai išrinktai Aukščiausiajai Tarybai beliko iškilmės – paskelbti iškilmingą aktą ir apsikabinti...“¹ V. Beriozovas vasario 7 d. nutarimą taip pat traktavo kaip teisės aktą, „suteikusi juridinį pagrindą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui“². Atrodo, kad jie nesuprato, jog vienintelis teisinis pagrindas atkurti nepriklausomą valstybę galėjo būti tik tarptautinės teisės normos ir būsimuose laisvuose rinkimuose išrinktai Tautos atstovybei suteiktas mandatas.

Po vasario 7 d. LKP deputatai svarstė ketinimą vasario 16 d. LTSR AT neeilinėje sesijoje paskelbti Nepriklausomybės atkūrimo aktą³. Juos stebino tai, kad V. Landsbergis ir Sąjūdžio „aktyvistai“ tam būtų priešinęsi⁴. V. Landsbergis prisimena: „Šiek tiek baiminomės, kad jie (t. y. LKP – Č. V. S.) nepaskelbtų kokios nors netikros nepriklausomybės.“⁵ Iš tikrųjų, jeigu neteisėto statuso LTSR AT būtų paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę, būtų ją diskreditavusi, nes toks paskelbimas būtų neturėjęs jokios teisinės galios ir tik būtų sukėlęs teisinį netikrumą.

Atskirai reikia aptarti vasario 7 d. nutarimo 3 punktą, kuriame LTSR AT Sovietų Sąjungai pasiūlė pradėti derybas. Jis buvo pozityvus, tačiau jo formuluote siūlomos derybos tiesiogiai neapibrėžtos. Tad apie priėmimo metu jam suteiktą prasmę turime spręsti iš LTSR AT posėdžio stenogramos. Teikdamas 3 punkto redakciją V. Landsbergis pabrėžė „valingą valstybinio suvereniteto teisių atsiėmimą, atmetant buvusį ar tebesantį neteisėtumą“. „Po to jau seka realūs žingsniai: susitarimai, derybos, nepriklausomybės realizavimas.“⁶

M. Gorbačiovas šio nutarimo 3 punkto formuluotę galėjo traktuoti kaip jo planus atitinkantį siūlymą pradėti LTSR derybas su „SSRS centrine valdžia“ dėl „atsiskyrimo nuo SSRS“

¹ Brazauskas A. *Apsisprendimas. 1988–1991. Vilnius, Vaga, 2004, p. 195.*

² Beriozovas V. *Ėjau minų lauku. Vilnius, Mūsų gairės, 2014, p. 137.*

³ *Ten pat.*

⁴ *Ten pat, p. 139.*

⁵ Landsbergis V. *Lūžis prie Baltijos, p. 150.*

⁶ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija, p. 54–56, 60–61.

ir „suverenios“ Lietuvos statuso vadinamojoje naujojoje Sovietų Sąjungoje. LKP lyderiai derybų iniciatyvai pritarė, tačiau norėjo patys jas vesti. Mat tuo metu Estijos TSR AT pirminkas Arnoldas Riutelis su M. Gorbačiovu jau aptarinėjo derybų detales¹. A. Brazauskas derybų pasiūlymą vasario 7 d. nutarimo 3 punkte yra įvertinęs taip: „Faktiškai tai jau buvo beveik nepriklausomybės konstatavimas: oficialus Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas buvo pateiktas Tarybų Sąjungos lygiu ir jau raginama derybomis svarstyti, ar Lietuvos „įstojimas“ į Tarybų Sąjungą buvęs teisėtas.“²

Po to, kai buvo priimtas vasario 7 d. nutarimas, kai kurie Lietuvos deputatai nuo Sąjūdžio SSRS LDS ketino patys Maskvoje vesti derybas „dėl sąlygų ir tvarkos Lietuvos Respublikos nepriklausomybei atstatyti“, kuriose kompetenciją turėtų Sąjūdžio pozicijoms atstovaujantys deputatai. Tokią Sąjūdžio deputatų iniciatyvą autorius vertina kaip klaidą.

Vasario 12 d. LTSR AT priėmė įstatymą dėl LTSR konstitucijos skirsnio „Ekonominė sistema“ 10, 11 ir 12 straipsnių pakeitimų³. LTSR konstitucijos 11 straipsnį, kuriame buvo nustatyta išimtinė Respublikos nuosavybė, LTSR AT pakeitė antrą kartą. Po jo pirmojo pakeitimo 1989 m. gegužės 18 d. straipsnis turėjo dvi dalis. Pirmojoje dalyje buvo nustatyta, trumpai tariant, kad žemė ir visa gamtinė aplinka yra išimtinė Respublikos nuosavybė, o antrojoje – kad ūkio gamybos priemonės ir visa infrastruktūra yra Respublikos turtas ir priklauso jos jurisdikcijai (tikslus straipsnio tekstas jau cituotas).

Po LTSR konstitucijos pakeitimo vasario 12 d. 11 straipsnio antrosios dalies atsisakyta. Kodėl atsisakyta infrastruktūrą perimti į LTSR jurisdikciją, paaiškėja iš LTSR AT dar 1989 m. lapkričio 4 d. patvirtinto pareiškimo dėl TSRS įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“⁴. Tuomet SSRS AT svarstant savo įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ projektą LTSR AT pareiškė, kad SSRS AT įstatymo projekto straipsniai dėl respublikų nuosavybės santykių su SSRS Lietuvai nepriimtini, nes iš esmės prieštarauja LTSR konstitucijos 11 straipsniui ir ekonominio savarankiškumo įstatymui, priimtiems 1989 m. gegužės 18 d. SSRS priėmus svarstomą projektą, LTSR AT būtų buvusi priversta sustabdyti jo galiojimą, todėl ji nutarė: „Siekdama išvengti kraštutinių sprendimų, LTSR AT siūlo įstatymu „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ įtvirtinti respublikų nuosavybės teisę į žemę, kitus gamtos išteklius ir jų teritorijose esantį valstybinį turtą.“ Taigi LTSR AT pasiūlė kompromisą – SSRS AT priėmus įstatymą, kuris atitiktų LTSR konstitucijos 11 straipsnio pirmąją dalį, LTSR AT atsisakytų šio straipsnio antrosios dalies dėl visos infrastruktūros nuosavybės. Nors vasario 12 d. LTSR AT ir panaikino LTSR konstitucijos 11 straipsnio antrąją dalį, vasario 13 d. ji priėmė LTSR banko įstatymą⁵, kurio 1 straipsnyje skelbta: „Lietuvos bankas yra centrinis Respublikos bankas, nuosavybės teise priklausantis Lietuvos valstybei.“

1990 m. vasario 14 d. LTSR AT paskutiniame savo gyvavimo posėdyje priėmė nutarimą „Dėl TSRS ginkluotųjų pajėgų statuso Respublikoje ir Lietuvos TSR piliečių karinės tarnybos“. Jame ji konstatavo, kad TSRS ginkluotųjų pajėgų buvimas Lietuvos TSR teritorijoje yra juridškai neapibrėžtas, ir paskelbė, kad bet kokie ginkluotųjų pajėgų veiksmai, galintys trukdyti LTSR valstybinės valdžios ir valdymo organams vykdyti savo funkcijas, bus įvertinami kaip karinis kišimasis į LTSR vidaus reikalus⁶.

Vasario 14 d. baigdamas paskutinį LTSR AT posėdį A. Brazauskas pasakė: „Mes įsitikinome, koks nelengvas kelias į teisinę valstybę, į tikrą parlamentą“, ir pripažino, kad „Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žingsnius šiuo keliu stimuliuo Lietuvos tautinis atgimimas ir jam pasišventę žmonės, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio politinių akcijų įtaiga ir konstruktyvumas“. 1989 m. gegužės 18 d. ir vėliau LTSR AT padarytas LTSR konstitucijos pataisas jis įvertino kaip turinčias „principinę reikšmę einant į mūsų tikslą – Respublikos politinį ir ekonominį savarankiškumą“⁷. A. Brazauskas nepritarė neatidėliotinam nepriklausomybės atkūrimui, nes tai „nepaprastai sukrėstų ir sutrikdytų Lietuvos gyvenimą, bet ir jo pasekmės vargu ar būtų tos, kurių tikimės“⁸.

¹ Laurinavičius Č., Sirutavičius V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios. T. XII, d. I. Vilnius, Baltos lankos, 2008, p. 498–500.*

² Brazauskas A. *Ap-sisprendimas, p. 197.*

³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 7-165.

⁴ Pareiškimas yra LTSR AT nutarimo „Dėl Lietuvos TSR nuosavybės santykių su TSRS“ Nr. XI-3338 priedas.

⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 7-172.

⁶ Ten pat, 1990, Nr. 8-194.

⁷ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija, p. 473–474.

⁸ Ten pat, p. 476.

Tuo metu dauguma Lietuvos žmonių laukė ir tikėjosi, kad artėjančiuose laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos Aukščiausioji Taryba neatidėliotinai paskelbs nepriklausomos valstybės atkūrimo aktą. Lietuvos gyvenimas tikrai būtų buvęs nepaprastai sukrėstas ir sutrikdytas, jeigu išrinktoji Lietuvos Aukščiausioji Taryba būtų paskelbusi ne nepriklausomybę, o kokį nors pereinamąjį etapą į nepriklausomybę, kaip vėliau, 1990 m., nusprendė Estijos TSR ir Latvijos TSR aukščiausiosios tarybos.

PROCESO SAMPRATA: IŠVADOS

1. Lietuvos tarptautinės ir konstitucinės teisės ekspertų vertinimu, Lietuvą okupavusios Sovietų Sąjungos įsteigtas Lietuvos Respublikos teritorijoje surogatinis pseudovalstybinis darinys LTSR ir jos marionetinė valdžios įstaiga LTSR AT buvo neteisėti, skirti tariamajam LTSR „valstybingumui“ imituoti, SSRS įvykdytai Lietuvos okupacijai ir aneksijai maskuoti. LTSR konstitucija Lietuvai buvo ne konstitucija, o tik SSRS konstitucijos klonas – teritorinio lygmens SSRS „pagrindinis įstatymas“, įforminęs jos okupuotos ir aneksuotos Lietuvos teritorijos administravimo modelį.

2. 1988–1989 m. laikotarpiu Sąjūdis, viešindamas Lietuvos prievartinio inkorporavimo į Sovietų Sąjungą 1940 m. neteisėtumą, LTSR konstitucijos ir LTSR AT neteisėtumo išskirtinai nepabrėždavo. Sąjūdis siekė jų transformacijos kaip SSRS paskelbtos pertvarkos įgyvendinimo LTSR, norėdamas tai panaudoti okupuotos Lietuvos laisvinimui. Sąjūdis savo veiklą pradėjo tuo metu, kai su TSKP pritarimu Mokslų akademija jau buvo parengusi LTSR konstitucijos pakeitimo projektą. Jis darė nuolatinį politinį spaudimą stagnuojančiai TSKP ir jos kontroliuojamai LTSR AT, kad šios, pasinaudodamos savo statusu SSRS valdžios sistemoje, pagal Sąjūdžio siūlymus fiktyvioje LTSR konstitucijoje formaliai įtvirtintų ekonominį ir tam tikrą teisinį-politinį LTSR savarankiškumą – vadinamąjį suverenitetą SSRS sudėtyje.

3. Sąjūdžio dokumentuose tikrasis politinis tikslas – Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas – iki 1989 m. vasario mėn. nebuvo tiesiogiai įvardijamas. Sąjūdžio politinių dokumentų nuostatos ir teikiami pasiūlymai dėl LTSR konstitucijos straipsnių keitimo buvo formuluojami kaip įgyvendinantys Lietuvos TSR „suverenitetą“ Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tokiu pavidalu jie atitiko SSKP planuojamos „suverenių respublikų suverenoje federacinėje Sovietų Sąjungoje“ konstitucinės reformos tikslą. Tad jie galėjo būti LTSR AT priimami ir Kremliaus toleruojami. Tačiau tai buvo rizikinga: „LTSR suverenitetą Sovietų Sąjungos sudėtyje“ M. Gorbačiovo vadovaujama SSRS galėjo pripažinti Sąjūdžio ir TSKP siekiamu bendru Lietuvos tikslu, SSRS centrinės valdžios ir LTSR valdžios derybomis priimti sutartinius „pereinamojo laikotarpio“ sąjunginius santykius su federacine Sovietų Sąjunga, „garantuodama“ ateityje iliuzinę apsisprendimo teisę referendumu ir „išstojimą“ iš SSRS pagal numatytą „(ne)išstojimo“ įstatymą.

4. Sąjūdis reikalavo, kad LTSR ekonominį ir politinį-teisinį savarankiškumą įtvirtinantys LTSR konstitucijos pakeitimai pagal Mokslų akademijos parengtą ir Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo KTS patobulintą ir Sąjūdžio remiamą projektą būtų priimti jau 1988 m. lapkričio mėn. sesijoje. Tačiau TSKP vadovybė esminių konstitucijos pakeitimų svarstymą blokavo, sukeldama aštrų konfliktą su Sąjūdžiu ir visuomenės pasipiktinimą. LTSR AT lapkričio mėn. patvirtino TSKP atstovaujančių deputatų ir LTSR administracijos atstovų komisiją, kuri turėjo neva patobulinti KTS projektą, o iš tikrųjų – parengti jam alternatyvų projektą. Todėl Sąjūdžio Seimas pareiškė, kad Sąjūdis savarankiškai tobulina Lietuvos konstitucijos projektą.

5. Sąjūdžio Seimo tarybos ir Kauno tarybos BKK 1989 m. sausio mėn. viduryje parengė iš esmės nepriklausomos Lietuvos valstybės, bet ne LTSR, konstitucijos projektą. Projekto formulotės jau reglamentavo ne „LTSR suvereniteto SSRS sudėtyje“ įtvirtinimą, o ne-

priklausomybę atkuriančios Lietuvos valstybės laikinuosius konstitucinius pagrindus. Tad šis Sąjūdžio projektas vertintinas kaip išankstinis Lietuvos Respublikos Laikinosios Konstitucijos projekto ruošinys, skirtas Sąjūdžio planuojamam nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui. Projektas negalėjo būti priimtinas TSKP kontroliuojamai LTSR AT svarstyti, todėl Sąjūdis jo oficialiai netvirtino ir LTSR AT neteikė, bet 1989 m. sausio 26 d. paskelbė visuomenei „Kauno laike“ ir „Atgimime“.

6. TSKP 1989 m. vasario mėn. pabaigoje „Tiesoje“ paskelbė ir atskira knygele išleido savo atstovų komisijos parengtą LTSR konstitucijos projektą, alternatyvų KTS parengtam. TSKP projektas atitiko M. Gorbačiovo planuojamos „suverenių respublikų suverenoje federacinėje Sovietų Sąjungoje“ konstitucinės reformos modelį ir jau padarytus SSRS konstitucijos pakeitimus. Jame buvo numatytas *suvaržytas LTSR savarankiškumas*, taip pat numatyta LTSR sąjunginės sutarties su SSRS pagrindu įtvirtinti LTSR integraciją į SSRS dominuojant jos centrinei valdžiai, tiesiogiai (be LTSR AT registracijos) galiojant SSRS įstatymams ir tokias pat SSRS respublikų piliečių teises Lietuvoje, kaip Lietuvos TSR piliečių. Projekte taip pat buvo numatyta nedemokratiškai – iš dalies tiesioginiais rinkimais ir deleguojant įvairių organizacijų atstovus – formuojama *aukščiausioji įstatymų leidžiamoji valdžios institucija – LTSR LDS*, taip pat ne tiesiogiai piliečių, o LDS renkama LTSR AT, kuri neturėtų įstatymų leidybos įgaliojimų, bet vykdytų antraeilės svarbos funkcijas tarp suvažiavimų. Sąjūdžiui TSKP projektą griežtai sukritikavus, valdančioji partija jo svarstymo LTSR AT nepradėjo.

7. Sąjūdis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą kaip savo galutinį politinį tikslą paskelbė 1989 m. vasario 16 d. Kaune Sąjūdžio Seimo priimtoje deklaracijoje. Sąjūdis skelbė, kad jis reiškia Tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises ir žengia teisinio, politinio ir kultūrinio Lietuvos savarankiškumo keliu į jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais. Deklaracija ženklino esminį Sąjūdžio politikos išraiškos posūkį – nuo „pertvarkos diskurso“ į „nepriklausomybės diskursą“. 1989 m. balandžio 1 d. pareiškime Sąjūdis dar aiškiau atskyrė fiktyvaus „suvereniteto SSRS sudėtyje“ ir Lietuvos valstybinio suvereniteto sampratą – jis pabrėžė, kad *valstybės suverenitetas pagal tarptautinę teisę yra valstybės nepriklausomybė*, kad negali būti suverenios valstybės kitos valstybės sudėtyje ar iš dalies suverenios valstybės.

8. Sąjūdžiui laimėjus rinkimus į SSRS LDS ir pasikeitus Sąjūdžio ir TSKP politinių jėgų santykiui, pastaroji buvo priversta imtis iš esmės, o ne kosmetiškai įtvirtinti „LTSR suverenitetą“ LTSR konstitucijoje. Tariamą LTSR suverenitetą, kaip reliatyvaus savarankiškumo, pagrindus LTSR AT formaliai įgyvendino jau 1989 m. gegužės 18 d. priimdama Sąjūdžio parengtus keturis LTSR konstitucijos naujos redakcijos straipsnius ir deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“. Priimtuose straipsniuose buvo nustatyta: žemės, jos gelmių, vandenių, oro erdvės, transporto, energetikos ir ūkio infrastruktūros bei bankų išimtinė LTSR nuosavybė; vien LTSR pilietybė (be SSRS pilietybės); Lietuvos piliečių teisės pagal tarptautinės teisės aktus; išskirtinis SSRS AT priimtų įstatymų galiojimas ir tik jos registruotų atskirų SSRS įstatymų galiojimas.

9. Sąjūdžio pastangomis LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimti LTSR „suvereniteto“ įtvirtinimo įstatymai ir visi vėliau priimti LTSR (ne)teisės aktai turėjo tik politinę, bet ne teisinę vertę ir Lietuvos TSR (ne)teisinės padėties niekaip nekeitė. Formaliai įgyvendinamas LTSR savarankiškumas jos konstitucijoje nebuvo nei tariamojo LTSR valstybingumo kūrimo etapas, nei teisinio Lietuvos valstybės atkūrimo tarpinis etapas. Tai buvo tik SSRS unitarinės (vientisos) valdžios sandaros transformacija Lietuvos teritorijoje – SSRS centrinės valdžios institucijų tiesioginio valdymo įgaliojimų „perėmimas“ į LTSR vietos valdžios institucijų dispoziciją. Kartu buvo ardomi pusės amžiaus trukmės LTSR vietos valdžios visiško paklusnumo SSRS centrinėms valdžios institucijoms santykiai.

10. LTSR AT vykdytą LTSR savarankiškumo SSRS sudėtyje formalaus įtvirtinimo LTSR konstitucijoje procesą, nors ji forsavo Tautos remiamas Sąjūdis, nėra jokio pagrindo vertinti kaip Lietuvos konstitucinį procesą ar apskritai kaip parlamentinį konstitucinį procesą okupuotoje Lietuvoje. *Tai buvo teisėtų pozityvių režimo pokyčių Lietuvoje politinis procesas*, vykęs Sąjūdžiui pasinaudojant Lietuvai primestais surogatiniais SSRS teisinės sistemos įrankiais. Tas kvazikonstitucinis procesas silpnino okupacinį režimą Lietuvos teritorijoje. Daliniai jo pasiekimai buvo *politiniai, bet ne teisiniai Lietuvos pasiekimai*, mažinę kliūtis jos kelyje į galutinį tikslą – nepriklausomybę.

11. Lietuvos deputatų delegacijos, kurios daugumą sudarė Sąjūdžio atstovai, aukščiausiojoje SSRS valdžios asamblėjoje – SSRS LDS, pastangomis, padedant Estijos ir Latvijos deputatams, 1989 m. gruodžio 24 d. buvo priimtas nutarimas dėl vadinamųjų Molotovo–Ribentropo slaptųjų protokolų. M. Gorbačiovo pasirašytu nutarimu SSRS pripažino, kad Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939–1940 m. slaptieji protokolai buvo neteisėti ir negaliojantys nuo jų pasirašymo ir kad jie „teisės požiūriu prieštaravo trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei“. Tačiau nutarime nebuvo iš to sandėrio kilusių neteisėtų SSRS veiksmų ir jų tiesioginių padarinių Lietuvai, Latvijai ir Estijai pripažinimo bei įvertinimo.

12. LTSR AT, būdama oficiali aukščiausioji SSRS valdžios vietinė institucija okupuotoje Lietuvoje, savo 1990 m. vasario 7 d. nutarimu papildė ir sukonkretino 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS LDS nutarimą. Šiame nutarime ji pripažino 1940 m. SSRS įvykdytą agresijos prieš Lietuvą faktą, o jos *okupaciją ir aneksiją – tarptautiniais nusikaltimais*. Ji paskelbė savo marionetinio pirmtako – vadinamojo liaudies seimo – 1940 m. liepos 21 d. Lietuvos „įstojimo“ į SSRS deklaraciją neteisėta ir negaliojančia, Lietuvos niekuo nesaistančia. Pažymėtina, kad tokiu būdu *LTSR AT pripažino ir vadinamojo liaudies seimo 1940 m. „priimtos“ LTSR konstitucijos, ir pačios LTSR AT testinį neteisėtumą*.

13. 1990 m. vasario 7 d. nutarimas, kuriuo LTSR AT netiesiogiai pripažino nuo 1940 m. esanti neteisėta SSRS įsteigta Lietuvos okupacijos priedangos institucija, buvo reikšmingas politiškai. Jo priėmimas reiškė, kad SSRS oficialiai ir galutinai neteko LTSR AT kaip savo valdžios marionetinio įrankio Lietuvoje. Realiu SSRS valdžios įrankiu teliko okupacinė kariuomenė. Kartu reikia pripažinti, kad už vasario 7 d. nutarimą balsavę neteisėtos LTSR AT deputatai, kaip Lietuvos piliečiai, padarė teisingą ir Lietuvai naudingą darbą.

14. Kadangi iš neteisės teisė neatsiranda, LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir 1990 m. vasario 7 d. nutarimas nebuvo Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktai ir jokio *teisinio pagrindo atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę jie nesukūrė ir negalėjo sukurti*. Vienintelis teisinis pagrindas atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę tebuvo okupacijos padarinius pašalinti reikalavusios tarptautinės teisės normos ir laisvuose rinkimuose išrinktiems Tautos atstovams suteiktas jos suvereninę valią išreiškiantis mandatas atkurti valstybės nepriklausomybę.

15. Pažymėtina, kad visi LTSR savarankiškumą LTSR konstitucijoje įtvirtinę įstatymai ir nutarimai, priimti TSKP kontroliuojamoje LTSR AT, nesustabdė faktiško SSRS konstitucijos taikymo Lietuvos teritorijoje, tik pakeitė ir suvaržė jo mechanizmą. Jie tiesiogiai negriovė M. Gorbačiovo plano sukurti suverenių SSRS respublikų federaciją ir nepažeidė jo reikalavimo „viską spręsti tik federacijos rėmuose, visiems kartu“ ribų. Todėl nebuvo nei ultimatyvių Kremliaus reikalavimų LTSR vietos valdžiai juos atšaukti, nei SSRS prezidentinio valdymo įvedimo, nei ekonominės blokados, nei kitų tiesioginių sankcijų.

16. Iki teisėtos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos išrinkimo TSKP (po atsiskyrimo nuo SSKP – savarankiškos LKP) vadovybė laikėsi M. Gorbačiovo reikalavimo siekti „suvereniteto“ tik respublikų federacijoje. Jie buvo už LTSR politinio ir ekonominio savarankiškumo stiprinimą kaip „realios politikos“ ilgalaikį tikslą Lietuvai – Sovietų Sąjungos sudėtyje savarankiškomis LTSR institucijoms derybomis su SSRS institucijomis iš pastarųjų perimti

valstybinių funkcijų vykdymą („kaupiant nepriklausomybę“) ir ilgainiui pasiekti faktinę valstybės nepriklausomybę. Jie buvo *prieš Sąjūdžio planuojamą neatidėliotiną nepriklausomybės paskelbimą* išrinkus Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Tik artėjant pirmajam išrinktos naujosios Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui, kai su Sąjūdžio programa išrinkti deputatai rengė nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktų projektus, LKP CK pakeitė savo poziciją ir nusprendė, kad ir su partijos politine platforma išrinkti deputatai balsuos už tuos aktus.

17. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas 1990 m. kovo 11-ąją priimtu Aktu „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ visiškai nutraukė Lietuvą okupavusios Sovietų Sąjungos konstitucijos ir jos kloną – LTSR konstitucijos (su visu įtvirtintu LTSR savarankiškumu) *neteisėtą veikimą* Lietuvoje. 1990 m. kovo 11 d. priimti pamatiniai Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo dokumentai *pradėjo 1918–1940 m. nepriklausomos Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos proceso, nutraukto 1940–1990 m. okupacijų, naują etapą, neturintį jokių teisinių sąsajų su okupuotoje Lietuvoje vykusiu pseudovalstybinio darinio – LTSR konstitucijos keitimo procesu*.

18. Nei Sąjūdžio atstovų ir patyrusių Lietuvos teisininkų dalyvavimas 1990 m. kovo 11 d. nutrauktame SSRS primestos neteisėtos LTSR konstitucijos keitimo procese ir atnaujintame atkurto Lietuvos Respublikos konstitucinės teisėkūros procese, nei kovo 11 d. įsigaliojusio Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo dalies formuluočių panašumas į LTSR konstitucijos keitimo formuluotes, nei įžvelgiamas kai kurių teisinių idėjų tęsinys nesuteikia teisinio pagrindo abu skirtingus procesus traktuoti kaip bendrą tęstinį Lietuvos konstitucinės kūrybos (ar konstitucionalizmo) procesą.

19. Vienintelė Lietuvos konstitucinės kūrybos apraiška per visą okupacijos laikotarpį tebuvo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija, kuri „vertintina kaip Lietuvos valstybės tęstinumą liudijantis teisės aktas, kaip Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo pagrindinis dokumentas ir kaip teisės aktas, kuriame nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai“¹*

¹ Sinkevičius V. *Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje // Parlamento studijos, 2004, Nr. 1.*

* *Straipsnio I dalyje (Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2017, Nr. 4 (22) pastebėtų klaidų atitaisymas: p. 21 po nuotrauka turi būti tokia data: 1988 11 24; p. 27 po nuotrauka turi būti tokia data: 1988 06 11; p. 27 2 išnašoje vietoj „Žr.: Laurinavičius Č., Sirutavičius V. Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios, p. 481“ turi būti: „Žr.: Kelias į nepriklausomybę. Lietuvos sąjūdis 1988–1991, p. 480.“*

DOKUMENTAI**VILMA AKMENYTĖ-RUZGIENĖ,****ŽYDRŪNAS MAČIUKAS****LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIME –
1918 M. VASARIO 16-OSIOS LIETUVOS
NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTO SIGNATARUS
PRISTATANTI PARODA**

Šių metų vasario 9 – kovo 5 dienomis Lietuvos Respublikos Seime buvo eksponuojama Seimo kanceliarijos Parlamentarizmo istorinės atminties skyriaus parengta paroda „Vieni iš daugelio: 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai – valstybės kūrėjai“. Tai yra tęstinė parodų ciklo, skirto Lietuvos valstybės šimtmečiui ir artėjančiam moderniojo Lietuvos parlamentarizmo šimtmečiui paminėti, paroda.

Lietuvos Respublikos kūrimo ir įtvirtinimo istorija parodoje pasakojama pristatant XX a. pradžios moderniosios lietuvių tautos visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, atskleidžiant Nepriklausomybės Akto signatarų kolektyvinį portretą: čia gausu informacijos apie jų gimimo vietas, amžių, išsilavinimą, profesiją, informaciniuose grafikuose supažindinama su Lietuvos Tarybos narių politine karjera atkurtoje Lietuvos valstybėje. Parodoje apžvelgiama svarbiausių valstybės institucijų kūrimosi istorija atskleidžiant, kaip Lietuvos valstybė tapo Lietuvos Respublika. Daugiau dėmesio skiriama devyniems Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarams – Seimo nariams. Glaustose anketose – duomenys apie jų darbo Seime trukmę, rinkimų apygardas, priklausymą frakcijoms, einamas pareigas Seimo prezidiume ir komisijose, taip pat apie šių signatarų tolesnę veiklą ir likimus. Pirmuosiuose parodos stenduose pristatoma Lietuvos valstybės, jos institucijų kūrimasis ir raida šimtmečio kontekste, šių institucijų – Lietuvos Tarybos, Lietuvos Valstybės Tarybos, Ministrų kabineto, Lietuvos Valstybės Prezidento, Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo, Lietuvos Respublikos Prezidento ir šių institucijų veiklą tęsusių Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – ženklai – antspaudai.

Parodoje eksponuojamos fotografijos ir dokumentai saugomi Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, Kauno miesto muziejuje, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos ypatingajame archyve, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Lietuvos Respublikos Seimo skaitykloje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Politinį Europos žemėlapių pakeitęs Pirmasis pasaulinis karas į Europos valstybių gretas gražino ar naujai įrašė nemažai valstybių, kurios rinkosi demokratinės respublikos raidos kelią. Šį naujų valstybių kelią įprasmino steigiamieji parlamentai (konstitucinės asamblėjos). Apie Lietuvą kaip demokratinę respubliką, t. y. kaip apie piliečių valstybę, kalbėta dar iki Lietuvos valstybės atkūrimo. Lietuvos valstybės viziją puoselėjo ištisos lietuvių kartos, tačiau tik „Aušros“ ir „Varpo“ kartai ši vizija tapo ne vien tolimesnė svajone, bet ir realia viltimi. Šiai ir Tautinio atgimimo šviesoje išaugusiai kartai teko ir realus Lietuvos valstybės

atkūrimo darbas. Pirmasis garsus lietuvių pareiškimas apie siekį patiems lemti savo likimą buvo išsakytas 1905 m. lietuvių suvažiavime, istorijoje išlikusiame Didžiojo Vilniaus Seimo vardu. Jame pirmą kartą 2 000 atstovų garsiai pareikalavo „Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje“, demokratiškai išrinktu visų jos piliečių. Ši programinė nuostata lyg gija sujungė lietuvius, Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrusius Vakarų Europoje, išblaškytus Rusijos imperijos platybėse ar gerovės ieškojusius Jungtinėse Amerikos Valstijose, ir buvo atkartota lietuvių susirinkimuose Europoje, Amerikoje, Rusijos imperijoje. Tačiau realų žingsnį Lietuvos valstybės atkūrimo link žengė 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje posėdžiavusi 222 lietuvių atstovybė – Lietuvių konferencija. Šioje konferencijoje ir buvo išrinkta dvidešimties narių Lietuvos Taryba, kurią konferencijos nariai įpareigojo siekti nepriklausomos demokratiškai sutvarkytos valstybės, sudarytos iš etnografinių Lietuvos žemių. Netrukus užsienio lietuviai taip pat pripažino Lietuvos Tarybą politine visų lietuvių atstovybe ir „nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu“. Šis politinis lietuvių branduolys 1918 m. vasario 16 d. istorinėje Lietuvos sostinėje Vilniuje pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, kuriuo deklaravo dvi didžiąsias pamatines Lietuvos valstybės politines vertybes – demokratiją ir parlamentarizmą. Nuo šios akimirkos Lietuva įžengė į realaus Lietuvos valstybės kūrimo laikotarpį, kurį turėjo užbaigti demokratiškai visų piliečių išrinktas Steigiamasis Seimas. Tai buvo Lietuvos valstybės institucijų kūrimo metas. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje buvo sudarytas Ministrų kabinetas (1918 m. lapkričio 11 d., Vilniuje) ir išrinktas Lietuvos Valstybės Prezidentas (1919 m. balandžio 4 d., Kaune, tačiau pareigas pradėjo eiti po to, kai prisiekė 1919 m. balandžio 6 d.). Per šį laikotarpį Lietuvos valstybę teko įtvirtinti įstatymu ir apginti ginklu bei diplomatinėmis priemonėmis, o svarbiausia – suburti piliečių bendruomenę. Ši piliečių bendruomenė išrinko Steigiamąjį Seimą. Susirinkęs 1920 m. gegužės 15 d. laikinojoje sostinėje Kaune, Steigiamasis Seimas proklamavo Lietuvos nepriklausomybę ir Lietuvą paskelbė demokratine respublika, o 1922 m. rugpjūčio 1 d. priėmė Lietuvos Valstybės Konstituciją ir taip įgyvendino 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto priesakus.

Apie Lietuvą kaip parlamentinę valstybę buvo kalbama dar prieš Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą. 1917 m. rugsėjo 21–22 d. Vilniuje vykusioje Lietuvių konferencijoje buvo nutarta, kad galutinius nepriklausomos Lietuvos valstybės pamatus padės „Steigiamasis Lietuvių Seimas Vilniuje“. Dėl sudėtingos geopolitinės padėties Steigiamasis Seimas susirinko po daugiau kaip dvejų metų, tačiau ne Vilniuje, o laikinojoje Lietuvos sostinėje.

1918–1940 m. Lietuvoje buvo sušaukti penki Seimai. Trys iš jų dirbo ne visą kadenciją, jie buvo paleisti Respublikos Prezidento aktais. Tik du Seimai – Steigiamasis Seimas (1920–1922 m.) ir II Seimas (1923–1926 m.) – dirbo visą jiems numatytą laiką. Parlamentinės demokratijos laikotarpis ano meto Lietuvoje truko kiek ilgiau negu šešerius su puse metų – nuo 1920 m. gegužės 15 d. iki 1927 m. balandžio 12 d. Politinių partijų gausa, per menka politinė kultūra ir sudėtingos kompromiso paieškos kompromitavo demokratijos idėją. 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdžius valstybės perversmą, buvo sutrikdyta valdžios jėgų pusiausvyra. 1927 m. balandžio 12 d., kai, nepaskelbus naujojo Seimo rinkimų, kaip reikalavo Konstitucija, buvo paleistas III Seimas (1926–1927 m.), valdžios jėgų balansas galutinai nusviro Respublikos Prezidento naudai. Tai buvo demokratijos suvaržymo ir prezidentinės respublikos pradžia. Nors XX a. ketvirtąjį dešimtmetį ir susirinko IV Seimas (1936–1940 m.), tačiau jis buvo labiau parlamentarizmo regimybė negu tikras demokratinis parlamentas. Pagrindiniai valdžios svertai ir toliau liko Respublikos Prezidento Antano Smetonos rankose.

Vertėtų priminti, kad iš dvidešimties 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų Lietuvos Respublikos Seimo nario pareigas ėjo devyni, tai: Kazimieras Bizauskas, Steponas Kairys, Vladas Mironas, Antanas Smetona, Justinas Staugaitis, Aleksandras Stulginskis, Kazimieras Steponas Šaulys, Jonas Vailokaitis, Jonas Vileišis.

Ilgiausiai Lietuvos Respublikos Seime dirbo S. Kairys – jis buvo visų keturių 1920–1927 m. demokratinių Lietuvos Respublikos Seimo kadencijų narys, taip pat ir Lietuvos Respublikos Seimo Prezidiumo narys. Po tris kadencijas Seime dirbo – J. Staugaitis ir A. Stulginskis (abu ėjo ir Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko pareigas), po vieną kadenciją Lietuvos Respublikos Seime dirbo: K. Bizauskas, V. Mironas, A. Smetona, K. S. Šaulys, J. Vailokaitis, J. Vileišis. Daugiausiai 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signatarų buvo išrinkta į Steigiamąjį Seimą – šeši (K. Bizauskas, S. Kairys, J. Staugaitis, A. Stulginskis, K. S. Šaulys, J. Vailokaitis), į I Seimą – keturi (S. Kairys, J. Staugaitis, A. Stulginskis, J. Vileišis), į II Seimą – du (S. Kairys, J. Staugaitis), į III Seimą – keturi (S. Kairys, V. Mironas, A. Smetona, A. Stulginskis). Nė vienas Nepriklausomybės Akto signataras nebuvo išrinktas į IV Seimą.

Istorikas Vincas Trumpa klausdamas, kas iš tikrųjų buvo tas mūsų dvidešimtukas, kuris 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, pats ir atsakė: „Reikia taip pat pasakyti, kad vilniškei konferencijai pasisėkė išrinkti labai plataus politinio diapazono Lietuvos Tarybą: nuo nepartinių ir krikščionių demokratų ligi socialdemokratų imtinai. Socialiniu atžvilgiu ją sudarė įvairių profesijų, amžiaus ir luomų žmonės /.../. Šių dienų akimis žiūrint, keisčiausia, kad Taryboje nebuvo nė vienos moters. Mat tokie buvo laikai, tokie ir papročiai.“¹ Papildydami V. Trumpos teiginius, galime konstatuoti, kad Lietuvos Tarybos narių amžiaus vidurkis 1918 m. vasario 16 d. buvo 41 metai, vidutinė Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų gyvenimo trukmė – 69 metai. Vyriausias amžiumi signataras buvo 66-erių Jonas Basanavičius, jauniausias – 25-erių K. Bizauskas. Trys signatarai dar nebuvo laukę 30-ies, tik keturi buvo vyresni negu 50-ies. Taigi apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos Taryba buvo gana jauna amžiumi, brandi patirtimi, todėl natūralu, kad vėliau jos nariai ėjo politines pareigas Lietuvos Respublikoje: septyni signatarai dirbo Lietuvos Respublikos Vyriausybėje (Mykolas Biržiška, K. Bizauskas, S. Kairys, V. Mironas, A. Stulginskis, Jokūbas Šernas, J. Vileišis), du signatarai vadovavo Vyriausybei (Pranas Dovydaitis, V. Mironas), devyni signatarai buvo išrinkti Seimo nariais, du iš jų ėjo Seimo Pirmininko pareigas (A. Stulginskis ir J. Staugaitis), du signatarai ėjo Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas. Vertėtų priminti, kad dešimt būsimų signatarų dalyvavo 1905 m. Didžiajame Vilniaus Seime. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų likimai susiklostė skirtingai, penkiolikai iš jų teko patirti Lietuvos valstybės okupaciją. Iš dvidešimties du signatarai buvo sušaudyti NKVD (vienas jų – tremtyje), dar keturi ištremti į Sibirą, iš jų du ten mirė. Šeši rado prieglobstį emigracijoje, aštuoni gyvenimo saulėlydžio sulaukė Lietuvoje (iš jų penki mirė Nepriklausomoje Lietuvoje).

Iš laiko perspektyvos vertindamas 1918–1940 m. Lietuvos laimėjimus, poetas Algimantas Mackus 1960 m. emigracijoje rašė: „Nepriklausomybė kuriama be atvangos ir neretai be poilsio“ ir pabrėžė, kad „Vasario Šešioliktosios aktas nebuvo vienų dvidešimties vyrų pasirašyta patraukli deklaracija. Aktas buvo visos tautos, pasiryžusios eiti savos nepriklausomybės keliu, krauju bei darbu paliudytas žodis.“² Nors pasakojimuose apie Vasario 16-osios Lietuvą dažniausiai skamba dvidešimties signatarų pavardės, tačiau jie buvo vieni iš daugelio Lietuvos valstybės kūrėjų. Likimo aplinkybių suvesti Vasario 16-osios Akto signatarai žengė pirmuosius žingsnius į Lietuvos nepriklausomybę, tačiau valstybę kartu su jais įtvirtino įvairių profesijų, pažiūrų, tautybių ir konfesijų Lietuvos piliečiai – vyrai ir moterys, kurių pavardžių šiandien nė neprisimename. Tai jie – Lietuvos piliečiai – atsiliepė į kvietimą kurti ir ginti Lietuvos valstybę, jie stojo į besikuriančios Lietuvos kariuomenės savanorių gretas ir krauju apgynė Lietuvos laisvę Nepriklausomybės kovose (2019–2020 m. minėsime šių garbingų įvykių šimtmetį), jie, garbingai atlikdami savo kasdienį darbą, įtvirtino Lietuvos valstybingumą ir puoselėjo Lietuvos laisvę, o ją dramatiškame XX amžiuje teko ne kartą ginti.

¹ *Vasario 16-oji // Naujoji viltis, Čikaga, 1988, Nr. 21.*

² *Mackus A. Ties Nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta // Metmenys, 1960, Nr. 2, p.10.*

Parodos rengėjai dėkoja muziejų, archyvų, bibliotekų vadovams ir darbuotojams už pagalbą rengiant parodą, parodos partneriams – už suteiktą galimybę naudotis jų saugoma dokumentine ir fotografuotine medžiaga. Parodos stenduose pristatoma vizualiai ir patraukliai pateikta istorinių faktų informacija turi ne vien akademinę vertę, bet pirmiausia – istorinės edukacijos vertę. Tokia tinkamai publikuota medžiaga gali būti vertinga istorijos pamokose Lietuvos mokyklose, kitose istorinės edukacijos renginiams. Tikimės, kad ši, kaip ir kitos Seimo kanceliarijos parengtos parodos, tęs savo gyvavimą naujose ekspozicijų erdvėse, Lietuvos bibliotekose, muziejuose, mokyklose ir atliks pagrindinę savo funkciją – dar kartą mums visiems priminti modernios Lietuvos valstybės atkūrimo ir nuolatinio kūrimo istoriją.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų giminės.

- Saliomonas Banaitis – Vaitiekių kaimas, Sintautų valsčius, Šakių apskritis
- Jonas Basanavičius – Ožkabių kaimas, Bartinkų valsčius, Vilkaviškio apskritis
- Mykolas Biržiška – Vieksniai
- Kazimieras Bizauskas – Paviluosta, Kuldigos apskritis, Latvija
- Pranas Dovydaitis – Runkių kaimas, Višakio Rūdos valsčius, Marijampolės apskritis
- Steponas Katrys – Užumėžių kaimas, Kurklių valsčius, Ukmergės apskritis
- Petras Klimas – Kušliškių kaimas, Kalvarijos valsčius, Marijampolės apskritis
- Donatas Malinauskas – Krėslaukis, Latvija
- Vladas Mironas – Kuodiškių vienkiemis, Panemunio valsčius, Rokiškio apskritis
- Stanislovas Narutavičius – Brėvikių dvaras, Alsėdžių valsčius, Telšių apskritis

- Alfonas Petrusis – Kateliškių kaimas, Vabalninko valsčius, Biržų apskritis
- Antanas Smetona – Užulėnio kaimas, Taujėnų valsčius, Ukmergės apskritis
- Jonas Smilgevičius – Šonių kaimas, Alsėdžių valsčius, Telšių apskritis
- Justinas Staugaitis – Tupikų kaimas, Žvirgzdaičių valsčius, Šakių apskritis
- Aleksandras Stulginskis – Kutalių kaimas, Kaltinėnų valsčius, Tauragės apskritis
- Jurgis Šaulys – Balsėnų kaimas, Švėkšnos valsčius, Tauragės apskritis
- Kazimieras Steponas Šaulys – Stemplių kaimas, Švėkšnos valsčius, Tauragės apskritis
- Jokūbas Šernas – Jasiškių kaimas, Nemunėlio Radviliško valsčius, Biržų apskritis
- Jonas Vailokaitis – Pikžirnių kaimas, Sintautų valsčius, Šakių apskritis
- Jonas Vileišis – Medinių kaimas, Pasvalio valsčius, Biržų apskritis

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

IŠSIVADAVIMAS: JĖGŲ STRUKTŪRA IR SĄVEIKA

Lietuvos išsivadavimas ir Antrosios Respublikos sukūrimas buvo antrasis didysis lietuvių tautos tapsmo visaverte pasaulio nacija žygis. Jie abu sudaro visą lietuvių XX amžiaus gyvenimo turinį ir vertę.

1.

XIX amžius – jėgų brandinimo amžius. Abu – ir 1831, ir 1863 m. – sukilimai praeities idėjomis – Abiejų Tautų Respublikos atkūrimu – besivaduojančio elito inicijuoti ginkluoti judėjimai, kai ir lenkai, ir – svarbiausia – lietuviai vis geriau jautė savų tautinių aspiracijų ir tikslų netapatumą. XX amžiaus išsivadavimai – ir 1918, ir 1990 m. – remiasi visų pirma iš lietuvių nacionalinio netapatumo kitoms tautoms suvokimo kylančiomis galiomis. 1918–1920 m. Lietuvos karas su Lenkija – tai bandymas suvesti sąskaitas su ilgamete (nuo 1569 m.) aksomine lenkiškąja okupacija, pasibaigęs, deja, didelės dalies Lietuvos pietrytinių teritorijų atvira okupacija (juridiškai Lietuvos lenkiškoji okupacija visa apimtimi įteisinta 1791 m. Konstitucijoje, kurią kai kurie mūsų gudragalviai vadina pirmąja demokratine Europos konstitucija), tačiau į pasaulio šviesą pagaliau išvedęs nepriklausomą lietuvių tautos valstybę. Atidavusi keletą amžių savo gyvenimo Europos Vakarams ginti nuo azijinių rytų, o autentiškiesiems Europos Rytams – nuo imperinių Europos Vakarų, Lietuva nuo 1920 m. susikaupia savo vidiniam gyvenimui ir augimui.

Partizaninis 1944–1953 m. karas ir 1991 m. kruvinieji sausio įvykiai bei okupacinės Rusijos kariuomenės išprašydinimas iš Lietuvos 1993 m. rugpjūčio 31 d. yra sąskaitų su dviem Rusijos okupacijomis – 1795–1918 m. carinės ir 1939–1990 m. bolševikinės – suvedimas.

Yra žmonių, kurie nesuvokia arba nenori suvokti šių dviejų didžiųjų geopolitinių Lietuvos atsiribojimų svarbos. Tačiau šie atsiribojimai jau yra istorijos faktai, sukurti pačių lietuvių. Ir tai yra tokios lietuviškosios brandos sąlygos, kurių nesumenkina nė šiaip jau labai problemiška Lietuvos geopolitinė – Europos Rytų ir Vakarų slenksčio – padėtis.

Lietuvių visuomenės dalių ar individų atlapaširdžiavimas buvusiems okupantams rusams gana gerai akcentuotas, lenkams – nepakankamai, o štai vokiečiams – trečiajai agresijos prieš Lietuvą jėgai – ir visiškai prastai. Tačiau šiandien galima drąsiai pasakyti: jeigu Europos Sąjunga vadovaus vokiečiai, o ne, pavyzdžiui, turkai, tai mes turėsime daug gražaus laiko susivokti, kaip geopolitinius akcentus sudėlioti ir santykyje su iš Vakarų į mus plūdusiais okupantais.

Manytina, kad po Europos Sąjungos projekto, kaip jis dabar yra vadinamas, mes būsime dvasiškai išsivadavę iš visų mus okupavusių ar bandžusių okupuoti imperininkų. Fizinis išsilaisvinimas ir nepriklausomos ne tik valstybės, bet ir geopolitinės erdvės sukūrimas – XXI amžiaus lietuvių uždavinys.

Jį sprendami ir išsprendę, būsime išsprendę ir savo dvasinio subrendimo problemas – išsivadavę ir išsilaisvinę galutinai, o ne iš dalies, kaip šiandien.

Uždavinį išspręsim tik aiškiai matydami geopolitinių srovių judėjimus. Nes abu didieji Lietuvos XX amžiaus darbai – Pirmoji ir Antroji Respublikos – buvo ne kokios nors grupuotės sumazgyti surazgyti, o savo tapatumą jaučiančios ir geopolitines permainas laiku išnaudoti sugebančios tautos darbai. Tautos, savo pažemėse trokštančios būti laisva, o savo

viršūnėse – sugebančios save į tą laisvę vesti ir išvesti. Gyvenimo laisvėje tema būtų kita tema; mūsų šiandienos tema yra kelio į laisvę aplinkybių kuo tikslesnis išsiryškimas.

Tai būtų ir įdirbis ateičiai.

2.

Visą Antrojo atgimimo (Pirmasis – XIX amžiuje), arba Išsivaduojamojo judėjimo, o iš dalies ir Antrosios Respublikos metų žymi komunizmo ir antikomunizmo priešpriešos motyvai. Tai neturi stebinti. Komunistų partija yra oficiali (ir – kaip dera totalitarinei šaliai – vienintelė) komunizmą kuriančios visuomenės organizuojanti, o valstybės – vykdanči jėga. Komunistų partijos fenomenas dar kada nors turės būti rimtai aprašytas ir ištirtas, tik neaišku, kodėl šitam reikalui neskiriama nei dėmesio, nei lėšų, kol dar gyvi liudininkai, o ir iš archyvų kai ką dar galima būtų surinkti ir išsaugoti. Kol kas Lietuvoje, deja, dominuoja holokausto temos ir potėmės bei lietuvių nacionalinio gyvenimo kūrėjų diskreditavimo problematika. Pastarosios mano pastabos – parašėse.

Apie kompartiją pasakysiu tik tiek: ji nebuvo vienalytė jau vien todėl, kad buvo vienintelė ir privaloma visiems 220 milijonų imperijos gyventojų, norinčių ar aplinkybių verčiamų dalyvauti kokioje nors bent kiek visuomeniškai reikšmingesnėje veikloje. Didžiausi pokyčiai partijoje vyko partijos vadovų (generalinių sekretorių) kaitos momentais dėl požiūrio į imperijos egzistavimo būdus. Jie ženklino viso imperinio gyvenimo būdo laikotarpius (Stalino diktatūra – iki 1953 m., Chruščiovo atlydžio laikotarpis – iki 1968 m., kai Brežnevas į Prahą įveda tankus ir pradeda didžiosios stagnacijos erą, atvedančią prie ūkinės griūties slenksčio ir Gorbačiovo „perestrojkos“ būtinybės).

Partijos nacionaliniai padaliniai, nors išoriškai homogeniški, yra netapatūs sąjunginei organizacijai, turi tam tikrą savivaldą, savus grupinius interesus, o kadangi imperija, kaip yra sakoma, daugiatautė, gi į nutautėjimą gali ateiti tik per gerovę (Lietuvos KP ideologo Genriko Zimano didysis opusas taip ir vadinasi: „Per suklestėjimą – į vienybę“). Jie, tie nacionaliniai padaliniai, kartais taip užsižaidžia gerovės būtent savo tautai kūrimu, kad yra demaskuojami ir mušami, kaip, pavyzdžiui, Latvijos CK, kuriame po „nukrypimų ištaisymo“ įsikuria vieni rusai ir traukia darbo jėgą į Rygą ir uostus taip, kad vienu metu latvių pasidaro mažiau nei 50 procentų. Tuo tarpu Lulumbos universitete Maskvoje Afrikos bolševikai studijuoja Antano Sniečkaus biografiją ir aiškinasi, kaip jis prie Lietuvos KP vairo išbuvo daugiau kaip 40 metų. Tačiau tiems, kurie kartais bando vaizduoti Sniečką kaip žmogų, kuris išsaugojo Lietuvą su beveik nekintančiu 80 procentų lietuvių, reikia sakyti aiškiai ir kietai: rusai vengė plūsti Lietuvon tik atsimindami įtemptą ir labai jiems skaudų Lietuvos karą su Rusija jau po Antrojo pasaulinio karo – Partizanų karą. Sniečkus išsilaukė valdžioje dėl to, kad laviravo, prie Stalino ir leisdamas, ir net skatindamas tremtis ir represijas. Neveltui į Chruščiovą jis žiūrėjo su panieka, kolūkių pirmininkams leido kukurūzais apsėti tik laukų pakraščius, o visus plotus – dobilais, tačiau nė piršto nepajudino prieš lenkų mokyklų steigimą ir tolesnį krašto lenkinimą Pietryčių Lietuvoj, grįžtančių tremtinių persekiojimą ir pan. A. Sniečkus kolaboravo su valstietišku atsargumu. Bet kolaboravo. Jaunoji kompartijos narių karta kolaboravo jau ciniškai. Kaip liudija prof. Bronislovas Genzelis, jau Brežnevo laikais papriekaištautas dėl to, kad puola dailininkus, vėliau Nepriklausomybės Akto signataru tapęs CK sekretorius Lionginas Šepetys pasakė: „O ką, ar mano vaikai nenori valgyti apelsinų?“ Kitaip sakant, arba puti į partijos dūdą, arba pats gauni į dūdą. Tačiau Lietuvos kompartijos padalinio nacionalinės aspiracijos nėra iš piršto laužta problema ir jos kaip realios problemos tyrinėjimas būtų produktyvus.

Du motyvai Lietuvos kompartijai neleido būti atsipalaidavusiai. Pirmas – tai imperijos okupacinės viršūnės nuolatinė kontrolė. Antras – po partija esančių ir į partiją ateinančių žmonių kontrolė. Galiau paliudyti: kai 1972 m. pagaliau apsisprendžiau stoti į partiją, patyriau

visuotinį man artimiausių žmonių nustebimą ir net paniekinimą. Tačiau aš jau žinojau, ką darau ir kodėl darau, todėl atsilaikiau nenulūžęs ir partijoje. 1973–1988 m. Vilniaus universiteto Filosofijos katedroj užsimezgušį filosofijos atnaujinimo judėjimą mes buvom išnešę į viešąsias tarybmečio gyvenimo formas, ir tas minties bei dvasios atsinaujinimas buvo pati ryškiausia į Sąjūdį įsiliejusi srovė. Pakaks paminėti per ją atėjusių žmonių pavardes: B. Genzelis, Arvydas Juozaitis, Jokūbas Minkevičius, Bronislovas Kuzmickas, Vytautas Radžvilas. Kas pabuvę pasitraukė, o šie žmonės veikia ir šiandien (J. Minkevičius dėl savo biografijos išimčių – ir miręs).

Šiandien gimsta dar viena spekuliacijų rūšis: buvę dogmatikai, balindami savo kailį, skaičiuoja, kiek komunistų buvę Inicijatyvinę grupę, kitose Sąjūdžio struktūrose. Noriu pasakyti labai aiškiai: mes Sąjūdyje buvom ne atstovauti kompartijai. Mes buvom kompartijoje, kad darytume Sąjūdį. Kalbu apie tuos, kurie Sąjūdyje buvo ir pateko ten ne KGB implantuoti.

Tai buvo labai svarbi Sąjūdžio savybė: vertinant griežtai formaliai, visi buvom okupacinio režimo kolaborantai. Taip maždaug į mus ir žiūrėjo Lietuvos laisvės lyga. O Antanas Terleckas, atrodo, ir dabar taip tebežiūri. Vertinant neformaliai, internacionaliai – visi buvom (kalbu apie Inicijatyvinę grupę) nepatenkinti režimu iš esmės ir konkrečiai. Nepatenkinti, tačiau išmokę kalbėti ir veikti „ties riba“, o svarbiausia – daugelis visuomenėje užimantys tokias pozicijas, kad tų žmonių koks nors eliminavimas būtų kūręs visai kitokią atmosferą, negu Jono Kazlausko dingimas 1970 m. Užtat kai per diskusiją Verkių rūmuose 1988 m. birželio 2 d. jaunimas prispaudė prie sienos: kurkim organizaciją persitvarkymui paremti, mano didžiausias rūpestis buvo kaip nukelti tą darbą į kitą dieną, o per naktį susiskambinti su tokiais žmonėmis, kaip Justinas Marcinkevičius, Remigijus Adomaitis, Meilė Lukšienė, Alfonsas Maldonis, Vaclovas Daunoras, Sigitas Geda, Julius Juzeliūnas, kad jie dalyvautų ir galėtų būti siūlomi. Ne visiems aiškinta. Gal tai ir ne visai garbinga. Tačiau istoriškai teisinga: tokį būrį viešojo gyvenimo autoritetų judinti buvo beveik neįmanoma. Kai į CK atvažiuodavo Gorbačiovo įgaliotiniai, iš KGB atgabendavo mūsų bylas, tie pastudijuodavo, pasišnekučiuodavo ir vėl išvažiuodavo. Gorbačiovas visam pasauliui norėjo rodytis demokratas.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad ne vienam iš Inicijatyvinės grupės lojalumo valdžiai nuostata buvo svarbesnė už kokias nors naujas idėjas ar žingsnius. Kai kurie tylėjo. Arba išmintingai samprotavo. Tačiau ir viduje, ir išorėje vyko darbas – nustatant santykius su oficialia valdžia (visų pirma Lietuvos CK) ir ryškinantis pozicijas bei įtakas viduje, pačioje grupėje. O svarbiausia – keliant Sąjūdžio Lietuvą.

Tokia padėtis tęsėsi iki Sąjūdžio pirmojo suvažiavimo ir dar kurį laiką po jo. Kad buvo jau susiklostę įtakų laukai, matyti iš suvažiavimo išrinktos Tarybos eiliškumo: R. Ozolas – 193 balsai, Kazimiera Prunskienė – 192 balsai, Vytautas Landsbergis – 187, B. Genzelis – 180, Vytautas Petkevičius – 156 balsai (tik dešimtas). Demokratiškai nustatytas eiliškumas neatitiko neformaliai jau susiklosčiusio prioritetiškumo, ir pirmininkas su pavaduotojais nebuvo nei paskelbtas pagal rinkimais į Tarybą gautų balsų eilę, nei renkami papildomu balsavimu. Pirmieji nuolaidžiavimai Sąjūdin kaip kompartinis mąstymas prasiskverbusiam bolševizmui paskui mums visiems brangiai kainavo. Tada mes dar dorai ir nesupratom, kad demokratijos esmė ir yra formalumas: ką nustatė reali dauguma, negali keisti joks kitas autoritetas. Ketvirtą valandą ryto žingsniuodamas namo po žvaigždėtu rudens dangum sakiau sau: padariau! Jeigu daugiau nieko ir nepavyks padaryti – Sąjūdis įsteigtas, kolaboravimas baigtas.

Deja, ir kairė, ir dešinė galvojo kitaip: niekas nebaigta, viskas tik prasideda.

Nuo pat Sąjūdžio pradžios dešinėje mums oponavo Lietuvos laisvės lyga su A. Terlecku priešakyje. Nemanau, kad Lyga nesuprato, jog reikalavimas nutraukti okupaciją gali

būti išgirstas ir įvykdytas. Jis buvo išgirstas, bet vykdyti jo niekas nesirengė. Čia buvo istorinis paradoksas: būdami absoliučiai teisūs juridiskai ir morališkai, Lygos žmonės ir kiti popartizaninio pasipriešinimo veikėjai politiškai buvo užribyje. Po 1987 m. mitingo prie Mickevičiaus paminklo išdėstę savo poziciją kaip radikalų režimo neigimą, jie į tokio pat radikalaus neigimo poziciją pateko ir patys. Tiesa, pertvarkos griauinama diktatūra nebegalėjo taikyti totalinio jų izoliavimo būdų (suėmimas ir įkalinimas, tremtis), tačiau „bananų baliai“ buvo dar priimtina veikla, ir kai 1988 m. rudenį Lygos mitingas buvo išvaikytas, o Algimantas Andreika ir keletas kitų suimti, Sąjūdis pareikalavo, kad vidaus reikalų ministras pasiteisintų, o su Lygos atstovais dar rytą po „balius“ buvo surengtas nedidelis piketas. Lyga paskelbė iniciatyvą surinkti milijoną parašų, kad būtų išvesta okupacinė kariuomenė, akcija strigo, Lyga kreipėsi į mus paramos, Landsbergis Amerikoje vis baiminosi, kad ir mes neįstengsim, o gal ir saugojosi Terlecko įtakos didėjimo, tačiau žlugdyti patį išvedimo reikalavimą buvo nusikalstama, ir akcija buvo sėkmingai paremta.

Toks oponuojantis bendradarbiavimas su Lyga tęsėsi visą laiką, kol buvo atkurta Nepriklausomybė ir Sąjūdžio antrajame suvažiavime Jurgis Oksas tiesiog sutrempė Lygos radikalizmą pareikalaudamas sušaudyti 20 tūkstančių komunistų.

Buvo ir kitų Pasipriešinimą sudariusių grupių ir grupuočių, pradedant Helsinkio grupės žmonėmis, pagrindinės spaudos grupelėmis, baigiant įvairiomis užsienio organizacijomis, kurios, tiesą sakant, beveik izoliavo save dėl nebendradarbiavimo politikos, o daug kas ir Nepriklausomybę paskelbus atkurta dar netikėjo, ar tai ne antis arba ar tai nepakenks Gorbačiovo „perestrojkai“, kurią taip vertino Džordžas Bušas vyresnysis. Tos kitos grupės yra daugiau specialaus tyrinėjimo objektas. Tikrąsias Išsivadavimo jėgų linijas reprezentavo Lietuvos laisvės lyga dešinėje, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis centre ir Lietuvos komunistų partija kairėje, kuri 1989 m. gruodį suskilo į dvi šakas – ortodoksinę LKP (TSKP) ir reformistinę LKP.

Kairiosios pusės modifikacijos iki nepriklausomybės ir pirmaisiais nepriklausomybės metais vyko spaudžiant Sąjūdžiui ir ypač – į Sąjūdį įsijungusiems kompartijos žmonėms. Didžiausias reformatorius buvo profesorius B. Genzelis, iki pat šios dienos likęs įsitikinusių kairiuoju demokratu. Tai jis prie Vilniaus universiteto partijos komiteto subūrė reformatorių grupę ir jai vadovavo rengdamas demokratų, versdamas nuo sosto pirmuosius ir antruosius sekretorius, formuodamas ir CK, ir CK biurą vadinamajame atsiskyrimo suvažiavime 1989 m. gruodį. Atsiskyrimas įvyko nutrupant TSKP ortodoksams – okupacinei karininkijai, raudoniesiems lenkams (autonominiams) ir dogmatikams teoretikams Mykolui Burokevičiui, Juozui Jermalavičiui. Nors reformistams pavyko ne tik į CK, bet ir į biurą prastumti keletą Sąjūdžio žmonių, atsinaujinusi LKP buvo cementinės nomenklatūrinės dvasios, ir po to, kai CK biuro posėdyje aš gavau aiškų atsakymą, kad nusikaltimus žmoniškumui padariusių partijos narių pati partija nesiims bausti, išėjau iš biuro, CK ir partijos. Po kiek laiko pasitraukė ir kiti sąjūdiečiai. O LKP, Sąjūdžio radikalų ir Aukščiausiojoje Taryboje, ir vadinamajame antrajame Sąjūdyje spaudžiama, persiorganizavo į Demokratinę darbo partiją, kuri toliau mutavo į Socialdemokratų partiją ir kažkur šone sugyveno Darbo partiją.

Dešniosios pusės modifikacijos vyko ne mažiau intensyviai, parlamente iš Sąjūdžio frakcijos formuojantis visam partijų pluoštui, kurių radikalumą (pavyzdys – Virgilijaus Čepaičio vadovaujama Nepriklausomybės partija) tolydžio kaitino to paties Čepaičio tvarkomas antrasis, oficialiai – Lietuvos sąjūdis. Jie kartais užgrodo tokiais gaidomis, kad imdavo tildyti visos tos muzikos mielai klausęsis V. Landsbergis. Reikia pasakyti tiesiai: gavęs valdžią, Sąjūdis tolydžio vis drastiškiau spaudė kairę, kuri tarpais patirdavo tikrą terorą. Tai ne tik pasakėlės apie Česlovo Juršėno akinius ar bombeles Šiaulių stadione, dilgynes A. Juozaičiui, sekimą ir grasinimus ne vienam nedešiniajam – tai ir visai rimti represijos aktai, kuriems taip pat jau ateina metas būti žinomiems.

Tokią padėtį galima būtų suprasti, jeigu atsižvelgtume į tai, kad iki 1991 m. rugpjūčio, kai žlugo pučas Maskvoje, susidorojimo su nepriklausoma Lietuvos valstybe galimybė buvo daugiau negu reali: mes kariavom su Rusija jos dar 1939 m. pradėtą karą ir sausio 13-ąją, ir pasienio postuose, ir prie parlamento barikadų. Žuvo žmonės, ir dešinieji, Lietuvos kompartijos žmonės besąlygiškai priskyre prie okupantų bendradarbių jau ir veikiant Sąjūdžiui bei atkūrus valstybę, elgėsi, kaip jie sakė, dar pernelyg švelniai. Suprasti tai buvo galima. Bet ne pateisinti. Nes tokiu būdu buvo vykdoma kova dėl valdžios. Jau nepriklausomos Lietuvos valdžios.

Jums leidus, apie save keletą žodžių tarsiu pabaigoje. Čia noriu pasakyti svarbiausia: visa mano buvimo valdžioje istorija yra pralaimėjimų istorija. Istorija pralaimėjimų, kurių aš nesigailiu. Kai kuriais netgi didžiuojuosi. Nes manau, kad Nepriklausomybės sąlygomis išsaugoti dvasią yra ne mažiau sunku negu okupacijų metu. Manau ją išsaugojęs. Ir sustiprinęs. Tik keletas žmonių šiandien begina Nepriklausomybę, kurią mes atkūrėm 1990 m. kovo 11-ąją. Vienas jų esu aš. Ir liksiu. Jeigu Prezidentas Valdas Adamkus nuvyks pagerbti vieno tirono pergalės prieš kitą, aš emigruosiu. Ne į Ameriką ar Angliją. Į seną šilinių dzūkų kaimą.

O 1990 m. buvau tikra to žodžio prasme deportuotas į Vyriausybę. Kai ji buvo sužlugdyta, grįžau į parlamentą. Ten buvo įsikūrusi Aloyzo Sakalo vadovaujama Centro frakcija – nemaža grupė žmonių, nepritariančių kairiųjų ir dešiniųjų pjautynėms. Tokia tarsi ir taikos frakcija. Na, gal santarvės. Bet ji buvo su stipriu kairiųjų kolektyvizmo kvapeliu. Buvau individualistas. Nors buvo siūloma vadovauti profsąjungoms, atliepties dvasioje neradau ir pasitraukiau įkurdamas Centro judėjimą. Socialdemokratų partiją atkūrinėjantis A. Sakalas Centro poziciją pavadino dvasios būseną. Tą būseną, kaip matot, šiandien savinasi ir kairė, ir dešinė, kurpdama keistus centro kairės, centro dešinės hibridus, rodančius, kokias nepriimtina ir šiandien yra vidurio pozicija – čia, savo žemėj ir iš savęs gyventi norinčio žmogaus pozicija. Kai įkūriau Lietuvos centro judėjimą, supratau ir Pirmąją vyriausybę buvus, ko gero, centristine arba labiausiai centristiška, tai vėliau tik patvirtino kairiųjų ir dešiniųjų vyriausybių kaita.

1957 m. pavasarį, kai vis dar buvau neatsigavęs nuo streso, kurią gavau dėl simpatijų vengrų revoliucijai, o kai kas man patarinėjo bėgti iš Lietuvos, savo dienoraštyje užrašiau: „Čia, čia, čia ir tik čia, niekur kitur, net ir į dangų. Čia, kiek aš galėsiu nuveikti, veiksiu čia.“

Štai dėl ko aš ir šiandien Lietuvoje ir joje būsiu iki pabaigos, štai dėl ko aš iki šiol Centro partijoj, nors Centro judėjimas išsisklaidė, Centro sąjunga parsidavė, o Centro partija teturi vieną procentą rėmėjų. Štai kodėl manau savo politinį kelią buvus tiesų ir be išdavysčių ir kodėl niekada nebuvau valdžioje, tik šalia jos.

3.

Tos trys ideologinės kryptys plėtojosi ne savaime – joms atstovavo ir stūmė priekin, kartu stengdamiesi išlaikyti kairės, dešinės ar centro pozicijas, konkretūs žmonės. Man čia mažiau rūpėtų kairės pusės personalizavimas. Ir netgi dešinės. Noriu susitelkti ties centru, nes esu įsitikinęs, kad Sąjūdis buvo tipiškas centristinės krypties judėjimas, tik nuo antrojo jo suvažiavimo staigiai pasuktas į dešinę. Tą mano mintį stipriai paremia Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo dvasia ir Tarybos rinkimų rezultatai, ją patvirtina ir ta aplinkybė, kad po to, kai surinkau Aukščiausiosios Tarybos bendraminčius ir pasiūliau kurti Centro partiją (pasirinkom atsargesnį – Centro judėjimo – pavadinimą), pas mus pasirodė Mečys Laurinkus, netgi sutiko per TV perskaityti judėjimo steigiamąją deklaraciją, tačiau toliau kiekviename posėdyje bandė visokiais išvedžiojimais ir sprendimų atidėliojimais vilkinti partijos steigimo procesą, tuo pat metu užsimindamas ir net siūlydamas apie kažką pakalbėti su Landsbergiu. Kai neapsikentęs sykį Laurinkaus paprašiau liautis

viską griovus arba viešai paprašysiu jį iš iniciatyvinės grupės pasitraukti, jis nuėjo pas Landsbergį ir tapo Tėvynės sąjungos (konservatorių) partijos pirmininko pavaduotoju. Po Laurinkaus pasitraukimo iš grupės pamažu išnyko Albinas Januška, Stasys Kašauskas, Petras Vaitiekūnas, Vytautas Plečkaitis ir dar keli Aukščiausiosios Tarybos Centro frakcijos nariai, vėliau sėkmingai įsitvirtinę kaip nepartiniai Valdo Adamkaus Prezidentūroje arba jos priegose. Nenorėčiau sakyti, kad jie tapo konservatoriais. Tačiau vargu bau kas nors bandytų neigti, kad Dariaus Kuolio ir A. Januškos valdoma Prezidentūra buvo artimesnė Algirdui Brazauskui, o ne V. Landsbergiui.

Eidamas į Sąjūdį, neturėjau nė menkiausio supratimo, kas yra kova dėl valdžios. „Minties“ leidykloje buvau išėjęs penkerių metų kovos dėl leidybos mokyklą. Kovėmės žiauriai: per tuos metus trys leidyklos vadovai gavo infarktus, vienas spaudos komiteto vadovų per posėdį mirė nuo širdies smūgio. Kai mes šiandien sakom, kad per paskutinį tarybinį dešimtmetį išleidom pusšimtį aukščiausios prabos ir visų pirma filosofijos klasikos leidinių, nedaug kas žino, kiek jėgų tai pareikalavo. Bet man tai buvo visų pirma argumentų kova. Atėjau į Sąjūdį dėl postų ar laipsnių kovoti neišmokęs. Dabar matau: tai buvo negerai. Todėl šiandien jaunimui sakau: bent jau laipsniuokitės! – prireiks, nes biurokratinė ES dimensija stiprės.

Kai 1988 m. vasarą, pačioje Sąjūdžio pradžioje, į mano butą užgriuvo A. Juozaitis, K. Prunskienė ir B. Genzelis ir pareiškė protestą dėl to, kad darau vienvališkus sprendimus (tai, berods, buvo dėl didelio interviu viename iš laikraščių), aš apstulbau.

O nereikėjo. Pasirodo, tai buvo tik vienas iš antpuolių, o jų kuo toliau, tuo daugėjo, ir netgi rafinuotų.

Papasakosiu apie porą trejetą iš jų, nes nekonfliktiška Sąjūdžio vidujybė yra tik regimybė: joje kunkuliavo aistros, ir ne vien asmeninės, o visuomeninės, kartais tokios gilios, kad tik dabar pradedi geriau suvokti kai kurių tuometinių faktų reikšmę ir prasmę.

Antai, niekaip negaliu pamiršti Algimanto Čekuolio vizito antrą ar trečią dieną po Iniciatyvinės grupės įsteigimo. Jis paprašė, kad išeitume į gatvę, ir ant Kačalovo (dabar Teatro) šaligatvio ilgai teiravosi (kaip jis sakė – „konsultavosi“) dėl artimiausių ir tolesnių Sąjūdžio veiksmų. Daugiau taip su juo mes nebebendravome niekada. Manau, jis tada mano atžvilgiu ir apsisprendė.

Gilūs Sąjūdžio struktūravimo procesai charakteringiausiai susikoncentravę Sąjūdžio Tarybos pirmininko rinkimuose. Po suvažiavimo, kuris pirmininko klausimą paliko, kaip sakoma, atvirą, per posėdžius vis akivaizdžiau iškildavo, kad tokia padėtis negali ilgai tęstis. Posėdžių pirmininkai keitėsi, tęstinumo garantuoti negalėjo, ir buvo visai aišku, kad pirmininkas su pavaduotojais turi atsirasti. Mes laikėmės nuostatos, kuri ne kartą buvo konstatuota ir Iniciatyvinėje grupėje, ir Taryboje, kad Sąjūdis yra kolektyvinis tautos atstovas, todėl visa, ką galėjom leisti sau nelaužydami šios nuostatos, buvo rotacinio pirmininkavimo įvedimas. Svarstant jo tvarką pasirodė „Izvestijų“ korespondento Lietuvoje tokio Leonido Kapeliušino straipsnis, kuriame Sąjūdis buvo išvadintas Landsbergio gauja. Taryba, žinoma, pasipiktino, o A. Čekuolis pasakė maždaug taip: priimkim iššūkį – jeigu mes Landsbergio gauja, tai ir išrinkim jį pirmininku. Šios aplinkybės, aprašydamas jo išrinkimą Sąjūdžio Tarybos pirmininku, V. Landsbergis savo knygoje „Lūžis prie Baltijos“ visai nepamini. Labai paslaptinai užsimena tik apie „labai susirūpinusį, net išsigandusį būrelį jaunų Iniciatyvinės grupės narių ir Seimo tarybos narių“, vieną vėlyvą vakarą pasirodžiusių jo bute ir turėjusių „kažkokių blogų žinių apie tai, kas rengiama Sąjūdžiui suardyti, ir prašė, kad imčiausi vadovauti kaip pirmininkas, jeigu jiems to pavyktų pasiekti“. „Nežinau, – toliau sako Landsbergis, – ar daug veikė platindami savo sumanymą, nes konkretus pasiūlymas rinkti mane pirmininku po kurio laiko atėjo visai iš kitos pusės.“

Nežinau, kiek tų pusių buvo ir kokios jos buvo, bet žinau, kad abiejose Landsbergio minimose buvo Zigmas Vaišvila. Jis vykdė parengiamąjį darbą, ir vykdė gana neblogai. Į pirmininkus realiai galėjom pretenduoti tik trys: aš, Landsbergis ir Petkevičius. Petkevičiaus didžiama nelaikė rimtu kandidatu: kada pasirodydavo, kada ne, dažnai – su kvape-liu. Mudu su Landsbergiu dirbom, galima sakyti, jau vien tik Sąjūdžiui. Leidykloje beveik nebesirodydavau, mano būstu darėsi „Atgimimo“ redakcija. Keldamas savo kandidatūrą, būčiau sudaręs atvirą kovos dėl valdžios situaciją, kuri man buvo visai ne prie širdies, nes tebesilaikiau požiūrio, kad svarbu valstybės atkūrimas, kuris tėra vienintelis prasmę turintis dalykas.

Vieną vakarą mane sulaikė Vaišvila: norįs pasikalbėti. Pokalbis buvo neilgas: jie, keli jaunieji, maną, kad atėjęs laikas rinkti pirmininką. Jie apklausinėję Tarybos narius, ir dauguma yra linkę palaikyti Landsbergį. Mane siūlytų pavaduotoju. Jei sutikčiau, galėtų suvesti su Landsbergiu. Po pusmečio aš perimčiau pirmininkavimą.

Su Landsbergiu susitikom kažkur užmiesty, naktį, automobilių stovėjimo aikštelėj. Paskui mus abu jau vienoj mašinoj nuvežė į Rasų kapines, ir prie Basanavičiaus kapo abu prisiekėm kartu eiti į Nepriklausomybę.

Kitą dieną įvyko Tarybos posėdis, kurį V. Landsbergis aprašo daugmaž taip, kaip jis ir vyko.

Antras pakankamai ryškus epizodas toks.

Pusmetis senokai buvo pasibaigęs. Didžioji dalis Sąjūdžio Tarybos narių nuolat buvo Maskvoje, posėdžiavo TSRS liaudies deputatų suvažiavime arba jo komisijose. Sąjūdis Lietuvoje vegetavo. Į posėdžius susirinkdavo vos keletas žmonių.

Kartą iš Maskvos į Vilnių pakvietė sykiu važiuoti Virgilijus Čepaitis. Jis labai rūpinosi dėl Sąjūdžio neveiksnumo: Maskva gerai, bet Vilniuje neturėtume snausti – tuoj rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, reikia veikti. Man Maskva neberūpėjo: Molotovo–Ribentropo pakto demaskavimo darbas vyko gerai, o kita buvo nesvarbu. Aš irgi maniau, kad veikimas Lietuvoje darosi svarbesnis. Galėjau suprasti ir Čepaitį: jis buvo Sąjūdžio atsakingasis sekretorius, gavo už darbą atlyginimą, todėl nesirūpinti dėl stagnacijos negalėjo.

Žodis po žodžio mes sutarėm, kad, matyt, reiktų surinkti tuos žmones, kurie taip neužimti Maskvoje, ir sudaryti kokią darbo grupę, tarsi Mažąją tarybą. Laikas jau būtų įvykdyti ir rotaciją.

Ilgai neatidėliodami, pradėjome posėdžius ir, rinkdami žmones kasdien, sudarinėjom darbų planus, skirstėmės darbus ir veikėm.

Būtų per ilgas pasakojimas, kaip ir dėl ko paeiliui vieną po kito gavau tokius kaltinimus viršijant įgaliojimus ir net bandant užgrobti vadovavimą, kad kalbėti apie demokratijos principų pažeidimą dėl rotacijos nevykdymo nebebuvo galimybės. V. Čepaitis šypsodamasis apgailestavo.

Na, ir paskutinis epizodas. Jau susirinkus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kuri netrukus turėjo tapti tiesiog Aukščiausiąja Taryba, o dar kartą pervardinta vėliau – Atkuriamuoju Seimu. Pervardinimai, kaip matot, pradėti mūsų. Jau prasidėjus pasitarimams ir aiškiniuosi, kaip kas supranta tolesnį darbą, kaip vykdysim valstybės atkūrimą, dabartinių Seimo trečiųjų rūmų fojė pamačiau iki tolei kažkur pradingstantį Landsbergį ir sustabdęs paklausiau: „Ar nereiktų mums pasikalbėti, kaip mes dirbsim toliau?“ Landsbergis kažkaip šonu, žiūrėdamas į koridoriaus galą, bet ir matydamas mane, pasakė: „O kodėl aš turėčiau dirbti su tavim?“

Pasakiau vienam, kitam, kad Landsbergis atsiribojo nuo manęs. Niekas netikėjo. Tik Algirdas Patackas suprato. Suprato ir ką tai reiškia, ir kuo tai kvepia. Mat, jis žinojo Kauno sąjūdiečių dvejonę, ką remti: Landsbergis dar nuo 1989 m. vasario 16 d., kur jis Kauno teatre ir užblokavo nepriklausomybės sąvoką, jiems kėlė nepasitikėjimą. Buvo manančių,

kad reikia remti netgi A. Brazauską. Visas dideles, ilgas ir įtemptas derybas su Landsbergiu nulėmė Algirdas Saudargas, pradėdamas ilgalaikės draugystės epopėją. Kauniečių parama Landsbergiui davė daug šansų, tačiau tuo atveju, jeigu savo kandidatūrą į Aukščiausiosios Tarybos pirmininkus iškelčiau ir aš, laimėjimas nebuvo garantuotas. A. Patackas ir dar keli kauniečiai pasiteiravo, ar aš sutikčiau būti siūlomas AT pirmininko pavaduotoju V. Landsbergio komandoje. Ir paaiškino, kad tik tokiu atveju Sąjūdis gali laimėti. Aš sutikau su sąlyga, jeigu man bus duotos garantijos viešai. Tai reiškė, kad Landsbergis savo pavaduotojų sudėtį su Sąjūdžio deputatais derina iš anksto bendrame pasitarime. V. Landsbergis ilgai nenorėjo sutikti, bet pagaliau pasakė taip: Kuzmickas, Sakalas, Motieka ir Ozolas. Mano kandidatūra vis dėlto buvo pasiūlyta – tai padarė Vidmantė Jasukaitytė. Aš atsisakiau ir pakviečiau remti V. Landsbergį. Kai išrinktasis pirmininkas siūlė kandidatus į pavaduotojus, vietoj mano pavardės pasakė Stankevičiaus pavardę. A. Patackas šoktelėjo, atsigręžė į mane baltom akim ir užsikniaubė ant savo stalelio.

Išrinktasis parlamento pirmininkas V. Landsbergis buvo laisvas – laisvas vykdyti arba nevykdyti susitarimus ir drąsiai pirmasis tą laisvę pasisavino ir pritaikė. O mes klausiam, iš kur mūsų toks laisvės – laisvės be krantų, be ribų – suvokimas.

Iš bendražygių, su kuriais paskui dorotasi vienas po kito, aš buvau pirmas. Gal dėl to buvo sunkiausia. Pirmam patirti išdavystę. Tiesa, ne paskutinę.

Dabar visa tai atrodo nebe taip tragiška. Bet nejuokinga, o to labai pageidautų cinikai.

Čia norėčiau iškelti paskutinį šio pranešimo klausimą: kiek visa tai, kas vyko ir įvyko, buvo ne tik nuo mūsų priklausoma ir kas iš tiesų priklausė nuo mūsų?

Papildomai žvilgtersiu į įvykiuose dalyvavusių žmonių asmenines savybes – kaip jos vyksmus sąlygojo.

Dabar dažnai ir plačiai eksploatuojama tezė apie mažytę Lietuvą, sugriovusią Tarybų Sąjungą. Tai tarsi 1988 m. Vingio parke šimtatūkstantiniame mitinge Sigito Gedos mestelėtos metaforos apie pelę ir dramblį konkretizuota parafrazė. Gražios yra abi. Bet nenaudingos nė viena. Nes jos – lietuviškos tradicijos mistifikuoti tikrovę, o ypač – istorinę tikrovę, šiandieninė tąsa. Kai nebeliko jėgų valdyti Didžiąją Lietuvą, Lietuvos didikai mielai puolė ieškoti savo kilmės šaknų romėniškoje praeityje, kai reikėjo pakilti į dienos šviesą bakužių lietuviams, imtasi didžiųjų kunigaikščių mitų, kai reikia pridengti 1990-aisiais atkurto valstybės liekanas, vis mieliau kalbam, kokią galybę sugriovėm, šitai nejučia bandydami prisirašyti sau dar didesnę. Kur veda tokia mistifikacija – aišku. Bet mums ir šiandien maloniau nematyti realių problemų, nes jų matymas reikštų būtinybę išvysti savo klaidas bei nustatyti istorines, žiauriai įsisenėjusias.

Mano tezė tokia: Tarybų Sąjunga pradėjo griūti seniai. Dar Berija po Stalino mirties bandė pasukti imperiją konfederalizacijos link. Chruščiovo „atlydis“ buvo konkreti naujų kelių paieška griežto federalizmo sąlygomis. Brežnevo „ekonomika turi būti ekonomiška“ rodė, kad viskas pradėjo griūti, nes gamtos turtų kaštai nebeпадengė jų eksploatavimo kaštų. Sibiro mokslų akademijos prezidentas Abelis Aganbegianas 1977 m. viešėdamas Lietuvoje sakė: „Evoliuciniu keliu išspręsti problemų nebeįmanoma.“ Gorbačiovo „perestrojka“ buvo tik užvualiutas ir dar, bent jau labai efemeriškai, valdyti bandomas revoliucijos procesas. TSRS devintojo dešimtmečio pabaigoje jau griuvo. Klausimas buvo tik toks: kas pirmas iš jos ištrauks kokią konstrukcijos visumą palaikančią sąsparą.

Pirmoji pabandė Gruzija. Ir buvo kareivių kastuvėliais užkapota. Baltija kilo lėčiau, atsargiau – apsidairydama ir apgalvodama. Jos privalumas šioje situacijoje buvo tas, kad visų trijų šalių kompartijos padaliniais vadovavo perpuvusi nomenklatūrinė partinė viršūnė. Gana prisiminti Petrą Griškevičių arba visišką nesusipratimą Maskvos statytinį Nikolajų Mitkiną. Suprantama, kodėl Lietuvos partiniai lyderiai pasidavė tautos spaudimui ir pataikaudami masėms pasuko su reformatoriais. A. Terleckas tai laiko partinių klaida. Iš

dalies taip ir buvo. Tačiau tuo metu ilgą laiką, beveik kaip tarybiniais laikais, buvo galima kalbėti apie partijos ir liaudies vienybę, tik dominuojant ne partijai, o liaudžiai, tampančiai tauta. Nekonfrontacija nacijos viduje, gilumose, žinoma, dažnai ir visai nuožmiai kovojant dėl valdžios, tuo metu buvo itin svarbi aplinkybė. Kad tai tiesa, rodo tas faktas, jog Latvijoje ir Estijoje, kur ir partijos, ir visuomenės buvo kur kas labiau rusifikuotos, Nepriklausomybės atkūrimas turėjo būti vykdomas kitaip – ne 1940 m. padėties atkūrimo, o atsiskyrimo būdu. Lietuvoje net ir kompartijos atstovai į 1989 m. rinkimus ėjo su Nepriklausomybės šūkiu ir visi už ją balsavo (išskyrus autonominius lenkus ir vieną rusą).

Nepriklausomybės atkūrimas Lietuvoje buvo tas smūgis, kuris sutelktomis jėgomis buvo suduotas TSRS karšačiai, po to ji dar bandė ramstytis, tačiau nepajėgė, turėjo pripažinti, kad Berijos siūlytas modelis vienintelis tegali patenkinti tuos, kurie dar nebuvo subrendę gyventi savarankiškai arba nenorėjo šitaip gyventi dėl pragmatiškų sumetimų.

Baltijos šalys savarankiškai gyventi norėjo.

Tiesa, neilgai.

Dabar apie asmenines kai kurių svarbesniųjų veikėjų savybes.

Kolektyvinis veikėjas – Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Tai buvo iš esmės visas intelektualų visuomenininkų su aiškiai nacionalinėmis aspiracijomis tarybiniais metais subrandintas derlius. Tautinių pažiūrų pobūdis buvo labai nevienodas – nuo patriotizmo iki nacionalizmo, tačiau tada dominavo valstybingumo ir valstybės nepriklausomybės klausimas, ir niekam iš Iniciatyvinės nekilo abejonių, kad imsimes atkurti nacionalinę nepriklausomą valstybę. Organizatoriais galėjo vadintis koks penkiolika žmonių, visi kiti buvo mąstytojai, patarėjai, skelbėjai protingų minčių, kurias ilgainiui išmokom bendravardiklinti palyginus neblogai, tačiau vargo pakako.

Iniciatyvinė grupė iš esmės sudarė ir Tarybą, iš aštuonių naujų pajėgūs įnešti ką nors nauja buvo tik pora žmonių. Svarbus klausimas – ar Sąjūdis buvo įkurtas KGB arba Maskvos, kaip tvirtino ne vienas radikalas. Kad jis galėjo atsirasti tik pagal Gorbačiovo programą – neabejotina. Ir veikta laikantis gorbačiovinio leistinumų ribų, tolydžio plėtojant jas taip, kad idėjos rastų palaikymą ir nebūtų galima judėjimo užgniaužti ar sutriuškinti. Nepriklausomybę Sąjūdis ėmė, o ne prašė ar reikalavo, kad kas nors ją duotų ar atiduotų. Paskui ir Borisas Jelcinas vartojo tą patį šūkį prieš Gorbačiovą: imkit laisvės, kiek galit. Ką mes paėmėm, tą ir turėjom. Ko nepaėmėm – niekas nepasiūlė (pavyzdžiui, pastūmėti Lietuvos sieną iki 1920 m. linijos, kaip siūlė Stanislavas Šuškevičius). Kai Maskva nebenorėjo mums toliau leisti veikti, – turiu galvoj TSRS liaudies deputatų antrąjį suvažiavimą kovo 12 d., kuris turėjo įvesti prezidentinio valdymo teisę, – mes Nepriklausomybę paskelbėm iki to sąjunginės respublikos tramdymo būdo įvedimo, ir TSRS įstatymų teisėtai netgi tarptautinės teisės požiūriu galėjom nebepaisyti.

O dėl KGB, mano žiniomis, iš Iniciatyvinės tokių paskui išryškėjo dvylika. Du buvo demaskuoti ir neteko parlamentaro mandatų. Kiti prisidengė arba buvo pridengti, nors žinomi netgi jų slapyvardžiai. Ar jie buvo implantuoti specialiai? Manau, kad ne: tiesiog tokia buvo realybė. Vienas iš jų gal dešimtmetį kartu sėdėdavo pas B. Genzelį ir švėsdavo Vasario 16-ąją (mat, tai buvo ir Genzelio gimtadienis), o kitą rytą kaligrafiškai surašydavo, kas ką kalbėjo, ir atiduodavo kam reikia. Gana keista žiūrėti į tokius raštus KGB archyvuose. Dabar, kai siautėja naujas KGB skandalas ir komisija aiškiai rengia viešąją nuomonę rezervistų išteisinimui, tai vienur, tai kitur pasirodo mintis, kad nebuvus saugumiečiu ar agentu išvis neįmanoma išsilaikyti valdžioje, o Rusijoje sąsajos su KGB ar GRU – tiesiog prestižo klausimas. Atrodo, greitai taip bus ir Lietuvoje. Na, bent jau bus oficialiai pripažinta, kad KGB valdžioje – moralu.

Antras kolektyvinis subjektas – TSKP Lietuvos padalinys, nuo 1989 m. – LKP. Kai ką tuo klausimu jau sakiau. Pabrėžiu: Lietuvos komunistams visą laiką buvo paranku būti

netapačiais Rusijos, Gruzijos ar kokios Tadžikijos komunistams. Tai teikė privalumą. Ypač vėlyvuju periodu, kai Baltijos šalys buvo tapusios TSRS „Vakarais“ ir, sugebėdamos pateikti tiek produkcijos, kad vien Lietuva aprūpindavo Maskvai prilygstantį gyventojų skaičių, savo kaimą pavertė ištisa kiaulių ferma, už tai kompensuodama žmonėms socialinėmis garantijomis, kurios neužmiršamos iki šiolei. Todėl LKP jautėsi išskirtinė visoj Sąjungoje. Tačiau atrodė visai pasimetusi Sąjūdžio situacijoje. Ypač bejėgiškai ji atrodė Aukeščiausiojoje Taryboje, kurios vadovavimą perėmė Sąjūdis. Šiauliuose, kiek žinau (atsiprašau, jei klystu), Vytauto Juškaus iniciatyva gimė siūlymas ištaisyti „istorinę klaidą“ ir – tegul ir rengiant naujus rinkimus ar referendumą – Landsbergį pakeisti Brazausku. Tai buvo tokia absurdiška idėja, kad Sausio 13-oji šiandien turėtų kitą pavadinimą. Tačiau A. Brazauskas mokėjo pralaimėti, užtat šiandien dominuoja Lietuvoje kaip Brežnevas. 1990–1992 metai LKP buvo išnaudoti kaip partinės rekonstrukcijos metai, prie vadovavimo partijai prileidžiant naujas pajėgas (šiandien jos taip pat paseno), dėl to iš tarybinio meto ateinanti organizacija, perėmusi visą partinės biurokratijos politiką ir etiką, Lietuvą tyliai valdė ir vedė visą Nepriklausomybės laikotarpį su nedideliais nuostoliais konservatorių ir liberalų valdymo laikotarpiais.

Trečias kolektyvinis subjektas buvo (tiksliau – turėjo būti) pilietinė visuomenė. Ji nesusiformavo, nes per komunizmo ir antikomunizmo konfrontacijos laikotarpį ideologiškai susiskaldė taip giliai, kad pasuko korporatyvizmo ir galiausiai individualizmo kryptimi vadovaudamasi šūkiu „gelbėkimės kaip kas galim“. Šis procesas turėtų būti atskira ir itin aktuali, gyvybiškai svarbi problema.

Dabar apie asmenis.

Algirdas Brazauskas. Itin lietuviškas tipas – aukštas, masyvus (jam seniausiai tinka tautos mėgiamas kalambūras „gero turi būti daug“), baltiečio bruožų, paprastos šnekos, lengvai bendraujantis, kitą gal netgi bandantis pakelti iki savęs (tą savybę dabar praranda), nemėgstantis teorijų, viską suvedantis į sveiką protą, kurio kriterijus – nauda tautai ir sau, veiklus, ūkiškas, su derama savigarba, bet nevenigiantis nieko, kas žmogiška. Jis ir šiandien daug kam lieka Lietuvos simboliu, nors traukos galiai ir simbolio formai stipriai kenkia dabartinė jo premjeravimo kadencija. Karjerą baigdamas prezidentavimu, jis būtų tapęs neabejotinu nacijos autoritetu.

Vytautas Landsbergis. Ne kartą aiškinęsis savo kilmės problemą, neaukštas, smulkus, Sąjūdžio pradžioje – net kiek pernelyg aiškiai visu kūnu besiklausantis, kas vyksta aplinkui netgi ten, kur neužgriebia akis, geras oratorius (pastaruoju metu tą savybę praranda, ilgam užkliūdamas visokiose senvagėse ir užtėkčiuose), greitos orientacijos, tikslų formuluočių (šiandien jos virsta gražios šnekos psichodelika), stiprių pagavų eruditas ir mistinės pakraipos intelektualas (tai itin išryškino jo Irako ir antiteroristinio karo kaip gėrio kovos su blogiu interpretacijos ir Europos Sąjungos kaip aukštesnės pakopos Lietuvos nepriklausomybės koncepcija). Išoriškai minkštas, jis autokratiškas iki tironiškumo. Tiesa yra tik jo tiesa. Gerai jausdamas dideles tikrovės slinktis, jis moka išvelgti jų judėjimo kryptis, rinktis savo poziciją, atramos taškus (asmenis, institucijas, poveikio būdus) jose, o būdamas gudrus iki klasingumo ir klasingas iki žiaurumo, moka smogti tokius daugiareikšmius smūgius, kuriais sprendžiamos ne tik esamos problemos, bet jie turi ir toliaeigių pasekmių. Moka pasisavinti ir laiką, ir jo produktus dėl to nejausdamas jokių skrupulų. Neigiami būdo ir veikimo bruožai Nepriklausomos valstybės atkūrimo laikotarpiu nebuvo taip išryškėję, ir iš politikos pasitraukęs 1992 m., jis būtų likęs ne tik nacijos autoritetu, bet ir herojumi. Dabar jo paminklu turi rūpintis Arvydas Šliogeris.

Kazimiera Prunskienė. Sąjūdžio laikais nevaidinusi svarbesnio vaidmens, paskendusį ekonominio savarankiškumo koncepcijos džiuuglėse ir LTSR Ministrų Tarybos pavaduotojo veikloje, atsiskleidė kaip ambicinga politikuotoja Pirmosios vyriausybės laikotarpiu, tačiau

įsiamžino kaip sąsajos su okupacinėmis slaptosiomis tarnybomis simbolis nepriklausomoje Lietuvoje. Nemoteriškai moteriška moteris. Ambicinga iki keršto, įvykius gerai suvokianti, bet pernelyg specializuotai juos interpretuojanti, nei eruditė, nei intelektualė, tačiau nepaprasto darbingumo, ištvermės ir atsparumo, visu savo politiniu likimu pademonstravusi, kad atkaklumas nugali. Voldemaro šiandieninis variantas.

Romualdas Ozolas. Latviškos kilmės, lietuviškos kultūros, daugiau intelektualas negu eruditas, nepriklausomos nacionalinės valstybės praktikas ir teoretikas imtinai iki Sąjūdžio iniciatyvinės grupės steigimo koordinatoriaus 1988 m. ir nuosaikaus (kol kas) nacionalisto šiandien. Menko ūgio, nekokios išvaizdos, nekomunikabilus, sulėtintos reakcijos, žiūrintis daugiau principų negu tikrovės, demokratinę tvarką aukščiau partijų naudų keliantis, patyrė daugybę pralaimėjimų ir dabar yra, kaip sako žurnalistai, politikos paraštėse. Pats yra įsitikinęs, kad ir A. Brazausko, ir V. Landsbergio atstovautos ideologijos jau išseko, o centrizmo dar tik prasideda. Gal tai dar viena jo (ir ne tik jo) ideologinė ir politinė iliuzija?

Tačiau ir nepriklausoma valstybė dar 1987 m. atrodė iliuzoriška. Ir vis dėlto ji buvo. Ir buvo ją kūrę žmonės. Tebėra. Kai kurie ir tiki, kad ji vėl bus atkurta.

Nepriklausoma nacionalinė valstybė yra centrizmo įkūnijimas, konkretus centrizmo rezultatas šiandienos ir ateities pasaulyje. Ir sąlyga apie tokį pasaulį kalbėti ir jo siekti apskritai. Nes nacionalizmas ir liberalizmas – tai kelias į totalius pasaulius, ką visi regime ir dažnai nesiryžtame pasakyti.

Todėl aš stoviu prieš jus ir sakau tai, kviesdamas būti laisvus demokratinėse tautose.

Rankraštis, 2005 m. vasario 21 d.

Romualdo Ozolo nuotrauka.

MĄSTYMAI

KĘSTUTIS SKRUPSKELIS

KODĖL KAZYS GRINIUS NETAPO KOMUNISTU?

1923 metais, atkreipęs dėmesį į Europos demokratijų krizę, Kazys Grinius rašė: „Ir pas mus Lietuvoj atsiranda kartas nuo karto nesubrendusių galvų, kurios mato kokiame tai diktatorių išganymą. Ne, vyručiai, galiūno, kuris visų bėdas išpainiotų nėra ir nebus. /.../ Tam reikalinga yra visos šalies iniciatyvos ir darbo. /.../ Atsiminti reikia, kad demokratinga tvarka *duoda didžiausios dirvos* privačiai ir visuomenės iniciativoms.“ Itin reikšminga – tuo jis buvo išvalgesnis negu daugelis Europos ir Amerikos intelektualų, – kad nerado skirtumo tarp diktatorių iš kairės ir diktatorių iš dešinės: „Rusijoje Trockio Dzeržinskio diktatūra /.../ Italijoje – vienas Mussolini viešpatauja.“ Bėda ta, pasak Griniaus, kad diktatoriai yra linkę į avantiūras, kurios su laiku sužlugdo kraštą. Šiame kontekste jis mini ir Napoleoną¹. Grinius neranda reikšmingų skirtumų tarp imperatorių, karalių ir diktatorių. Nors Lenino jis nemini, gautūsi, kad Leninas yra tik dar vienas imperatorius, būtent, toks pat kraštą žlugdantis avantiūristas kaip ir Napoleonas.

Griniaus vedamasis pasirodė rugsėjo pabaigoje. Nors Leninas tuo metu dar buvo gyvas ir oficiali propaganda skelbė jį sveikstant po keleto insultų, jis sunkiai tarė žodžius ir vaikščiojo tik lazda pasiramščiuodamas. Bolševikai oligarchai skelbė vienybę, o už scenos intrigavo dėl sosto. Gandų netrūko. Tų metų rugsėjo 14 d., pavyzdžiui, Griniaus redaguojamose „Lietuvos žiniose“ pabrėžus, kad tai tik gandai, rašoma, jog Maskvoje įvyko perversmas ir Trockis nužudytas. Užkulisų Grinius žinoti negalėjo, tačiau daug kas Rusijoje ir užsienyje Levą Trockį laikė Lenino įpėdiniu. Stalinas, nors kartais spauda jį minėdavo, iškilo vėliau. Čekistas „geležinis Feliksas“ Dzeržinskis tik retai minimas tarp pretendentų. Faktas, kad Grinius jį išskyrė, rodo, kiek, jo supratimu, Rusijos komunistinis režimas rėmėsi brutalia jėga. Dzeržinskį Grinius buvo sutikęs Vilniuje 1896 m. Lietuvos socialdemokratų partijos steigiamajame suvažiavime, kuriame Grinius padarė pranešimą apie lietuvių tautinį judėjimą².

Kaip žinia, tamsiąją revoliucijos pusę Grinius išgyveno Kislovodske. Tenai, 1918 m. spalio 8 d., plėšikaujantys bolševikai nužudė Joaną Griniuvienę ir mirtinai sužalojo dukrą Gražiną.

Yra žmonių, kurių sveiką protą nustelbia ideologija. Toks buvo Leninas, bene kalčiausias dėl pražūtingos marksizmo avantiūros Rusijoje. Toks buvo Hitleris, savo rasistine avantiūra sužlugdęs Vokietiją. Ir vienas, ir antras puikavosi, kad kaip tik jie yra tie galiūnai, ne žmonių, bet pačios istorijos išrinktieji žmoniją vesti link išganymo. Abudu skelbė, kad gyvename apokaliptinėje epochoje, kad vyksta galutinė gėrio ir blogio kova, o jie patys išrinkti gėrio pulkams vadovauti. Dar mažiau sveiko proto išsaugojo Trockis. Nors vienu metu jis pats siūlė, kad, Rusiją gelbėjant nuo bado, reikia plėtoti privačią ekonominę veiklą, tačiau 1921 m. Leninui paskelbus naująją ekonominę politiką, jis priešinosi skatindamas tęsti ir aštrinti klasių kovą, nesvarbu kiek milijonų mirtų bado. Koks sveikai, kritiškai mąstantis žmogus nežabotą terorą pateisintų tikėjimu, esą, pati istorija paskyrė bolševikų vedamam proletariatui vadovauti žmonijai? Kad proletariato diktatūrai savo misiją atlikus, žmonija gyvens tarytum rojuje? Kad visą visuomenę reikia perrikiuoti karišku pagrindu, o išnaujinus visus buržujus, savininkus, kritikus, skeptikus, klaidatikius, klasės priešus, viskas

¹ K. [Kazys Grinius]. Diktatūros // Lietuvos žinios, 1923 m. rugsėjo 29 d.

² Ilgūnas G. Kazys Grinius. Vilnius, Pradai, 2000, p. 90.

bus labai gerai? Trockis idealizavo vadinamąją totalitarinę valstybę, savaime aišku, sau numatydamas vado vietą. Jis siekė užgniaužti tai, kas Griniui buvo svarbiausia, – privačias ir visuomenines iniciatyvas. Pasak Trockio, visos darbininkų organizacijos turėtų paklusti komunistų partijai. Jų vienintelė paskirtis būtų darbovietėse užtikrinti darbo drausmę. Net kalbos negali būti apie pačių darbininkų iniciatyvą¹. Reikšminga, kad Grinius sugretina Trockį ir Napoleoną.

Neturiu duomenų, ar Grinius buvo skaitęs Trockio ir kitų autorių šio laikotarpio pamfletus. Tačiau norint suvokti sovietus žygiuojant diktatūros linkme, jų skaityti ir nereikėjo: tai liudijo ir pati įvykių eiga. Nuo 1922 m. pradžios Grinius redagavo „Lietuvos žinias“. Dirbdamas žurnalisto darbą, jis privalėjo sekti užsienio spaudą, nes kitų šaltinių, nušviečiančių užsienio įvykius, Lietuvos žurnalistai neturėjo. O spaudoje buvo nemažai žinių apie bolševikų pastangas naikinti visus opozicijos likučius. Pavyzdžiui, 1922 m. birželio 11 d. „Lietuvos žinios“ paskelbė kelių užsienio laikraščių ištraukas antrašte „Eserų bylai prasidedant“. Eserai – socialrevoliucionieriai – iš Rusijos politinių grupuočių Griniui buvo artimiausi. Jų dešinysis sparnas siekė demokratijos. Vienuolika eserų buvo pasmerkti mirti. Bausmė nebuvo įvykdyta, nors Trockis ir Stalinas to reikalavo².

Po kelių dešimtmečių savo atsiminimuose Grinius rašo, kad bolševikų pučą jis sutiko su nerimu. Ir vėl ryškus jo neideologizuotas žvilgsnis: „Platūs /.../ visuomenės sumišimai veda prie geriausių žmonijos asmenų naikinimo. Jie, norėdami gerinti visuomenės būvį, pirmieji stoja į kovą ir žūsta, o pasilieka pataikūnai, bailiai, egoistai, melagiai, persimetėliai, niekšai.“³ Nesiimu spręsti, kiek šių epitetų pritaikytini Trockiui. Šiaip ar taip, nėra pagrindo laukti stebuklų ir iš šio galiūno. Akivaizdu, kad komunistų Grinius nevertina ideologiniu požiūriu: jie nėra įkūnyta istorija, o žmonės kaip ir visi kiti – vieni geresni, kiti blogesni.

Didieji demokratinės valstybės teoretikai rengė dirvą kuo platesnei privačiai ir visuomeninei iniciatyvai. Kam kitam tarnauja minties ir žodžio laisvė? Teisė būriuotis ir veikti nepriklausomai nuo valstybės? Kodėl priimamos konstitucijos, nubrėžiančios siauras monarchų, prezidentų, kariškių, policininkų veiklos ribas? Grinius giliai tikėjo, kad privati iniciatyva yra būtina gerovės sąlyga ir ją užtikrinti tegalima demokratijose. Tai jis ryškiai akcentuoja vertindamas 1926 m. perversmą ir tautininkų režimą. 1949 m. jis rašo: „Aps-

Šarvuočiai perversmo metu prie kariuomenės štabo. Kaunas. 1926 12 18. LCVA.

¹ Kolakowski L. *Main Currents of Marxism*. Vert. iš anglų k. Oxford University Press, 1978, p. 509–512; Deutscher I. *The Prophet Armed*. Trotsky. 1879–1921. New York and London, Oxford University Press, 1954, p. 505.

² Ulam A. B. *The Bolsheviks*. 1968, p. 552.

³ Ilgūnas G. *Kazys Grinius*, p. 189–190.

kritai, 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas Lietuvoje turėjo gana liūdnu padarinių. Naujame režime valdė keletas žmonių, ir tuo būdu atstūmė visą tautą nuo atsakomybės už valstybės likimą ir padarė ją neatsparią gresiantiems antrojo pasaulinio karo išvakarėse pavojams. /.../ A. Smetona su savo sėbrais demoralizavo mūsų jaunimą, organizuodami uniformuotus ir privilegijuotus jaunimo būrius. Panašiai, kaip kad A. Hitleris turėjo „Hitlerjugendą...“. O mūsų tautininkų vadai – savotiškus smetonjaunius, arba jaunlietuvius.¹

Gal pasakyta per aštriai. Tačiau kodėl Griniui neišlieti skaudulių? Juo labiau, jeigu perversmas kilo atleidus „dešimtis aukštesniųjų karininkų, liaudininkų vyriausybei užsimojus apvalyti kariuomenę nuo netinkamų, apsilaidėlių, girtuoklių karininkų“? Valdžios ištroškusiems Voldemarui ir Smetonai įsitikinus, kad demokratinių būdu jie į valdžią nepateks? Jeigu 1926 m. komunizmo pavojaus nebuvo? Pasak Griniaus, „1926 metais užsimaskavę ir išvystę didelę ir daug lėšų pareikalavusią agitaciją visoje Lietuvoje, komunistai tesurinko apie 20 000 balsų“². Grinius čia arti nuomonės, kad perversmas būtų įvykęs, net ir jeigu būtų laimėjęs krikščionių demokratų blokas. Pacitavęs Voldemarą, Grinius rašo: „Taigi tautininkai, dar rinkimams nepasibaigus, buvo jau suagitavę karininkus savo naudai ir buvo persirengę valstybiniam perversmui.“

Daug istorikams dar lieka ištirti. Tegaliu pridėti, kad Vincas Mickevičius-Kapsukas, aišku, iš kito stebėjimo kampo, Griniui pritarė, kad komunistai Lietuvoje nebuvo ypač reikšmingi, manė, kad jie stokoja jėgų valstybę perimti į savo rankas. Nepaskelbtame savo dienoraštyje jis pasakoja, kad po sukilimo jis ir Zigmąs Angarietis Maskvoje susitiko su Kominterno vadovu Nikolajum Bucharinu. Akivaizdu, kad, neturėdami rimtesnių jėgų, savo pusėn pakreipti įvykių eigos jie negalėjo, tik nutarė į Lietuvą pasiųsti „keletą draugų“ kartu išreikšdami viltį, jog „Šiaulių garnizonas“ fašizmui pasipriešins. Įspūdis maždaug toks: bolševikai Lietuvoje teplatina brošiūras. Ir Kapsuko akimis, Grinius kovojo su tų brošiūrų platintojais, komunistais pagrindininkais. Juos pavadinęs naujaisiais knygnešiais, jis rašo: „Ir pats prezidentas Grinius sako: „Nereikia su jais daryti ceremonijų.“³

Gal Kapsukas prisimena Griniaus pastabą Steigiamajame Seime, kad komunistai „negali laukti iš valdžios pasigailėjimo“. Grinius, tuo metu ministras pirmininkas, taip kalbėjo 1921 m. gegužės 20 d., kilus klausimui, kodėl kai kur buvo leista švęsti gegužės 1-ąją, o kitur neleista. Šiek tiek apibūdinęs sudėtingą teisinę padėtį, jis paaiškino, kad Lietuvos socialistai yra suskilę: „Viena dalis yra susidariusi frontą prieš komunistus, prieš III internacionalą, o kita pusė prieš socialistus vadinamuosius išdavikus.“ Vyriausybė „yra griežtai nusistačiusi prieš kiekvieną organizaciją, kuri nori dabartinę tvarką sugriauti. /.../ Visiems yra žinoma, kad trečiojo internacionalo veiklieji šalininkai /.../ yra organizacija savo praktikos panaši plėšikams. Kas į tą sparną yra įsirašęs, negali laukti gailėjimos iš valdžios.“ Ta proga jis pareiškė: „Įstatymas, ar jis blogas ar geras, kol neatšauktas, turi būt vykdomas.“⁴

Maždaug taip Grinius atsakė jo vyriausybę dėl susirinkimų laisvės varžymo puolantiems socialdemokratams. Komunistų klausimas aktualus. Prieš kelias savaites Kauno komendantūros karo lauko teismas už komunistinių kuopelių organizavimą ir „platinimą priešvalstybinės komunistinės literatūros“ penkis buvo pasmerkęs mirti, didesnę būrį kalėti, o dvidešimt tris išteisino. Penki pasmerktieji sušaudyti. Minima, kad nusikaltusiuosius finansavo svetima valstybė⁵.

Vyriausybės nuostatą aiškinti apsiėmė liaudininkas ekonomistas Albinas Rimka. Cituodamas Griniaus pasakymą, kad komunistai „negali laukti iš valdžios pasigailėjimo“, jis pabrėžia skirtumą tarp teisėtų ir neteisėtų priemonių. Kaip idėja komunizmas nėra ir negali būti baudžiamas. Kaip ir kitos politinės organizacijos, komunistai turi teisę savo idėjas skelbti. Tačiau „jei komunistai nepasitenkina savo idėjų skelbimu ir nenori laukti, kol jų idėjas visuomenės didžiūma priims ir einant teisėtumo keliu jas gyvendins, o tuojau nori komunistinę tvarką įvesti prieš didžiūmos ir teisėtos žmonių atstovybės valią ginklo

¹ Grinius K. Varpininkų keliais // *Naujienos*, 1949 m. rugsėjo 2 d.

² Grinius K. Varpininkų keliais // *Naujienos*, 1949 m. rugsėjo 1 d.

³ Lietuvos ypatingasis archyvas, LKP skyrius, ap. 4182, b. 4, l. 7.

⁴ Lietuva, 1921 m. gegužės 26 d. Cituojami sakiniai nėra Griniaus, o laikraštinė jo minčių santrauka. Kad Grinius pasisakė griežtai, patvirtina „Karys“ (1921 m. birželio 2 d., Nr. 22, p. 257): vyriausybė „jokiu būdu negali leisti plėšikams laisvai veikti“.

⁵ Lietuva, 1921 m. gegužės 22 d.

pajėga remdamiesi, – tada teisėtos vyriausybės yra pareiga griežtai tokią organizaciją ir jos narių propagandą persekioti“. Rimka kreipė dėmesį į sudėtingą krašto teisinę padėtį esant „karo padėčiai“. Tokiu metu komendantai gali elgtis „savo nuožiūra“¹. Jeigu teisingai Rimką suprantu, esant karo padėčiai, komendantai neprivalėjo su vyriausybe savo veiksmų derinti. Šiaip ar taip, Griniui esant ministru pirmininku, komunistinė veikla buvo represuojama ir Grinius šiai politikai pritarė tol, kol laikytasi teisėtumo ribų, būtent, represuojami svetimoms valstybės agentai, dirbantys, kad įvyktų komunistinė revoliucija.

Idėjine prasme K. Grinių sunku laikyti socialistu ar apskritai kokios nors ideologijos atstovu. Tik tiek, kad jis tiki demokratija, nes tai palankiausia sąlyga atskirų žmonių ir visuomeninių organizacijų iniciatyvai plėtotis. Jo supratimu, kuo mažiau centralizuota valstybė, tuo daugiau demokratijos. Pavyzdžiui, jis išskirtinai dažnai puolė krikščionių demokratų vyriausybes, esą, jos žlugdo savivaldybes. Tačiau imperijos revoliucinių idėjų ir grupuočių chaose jis lengvai galėjo patekti į kitą aplinką ir nueiti kitais keliais. Gerai, kad įvairūs veiksniai jį prilaikė, nors pradžioje pastebimi keli žingsniai ideologizacijos link.

Lietuva, jos rūpesčiai, jos ateitis, jos žmonių gerovė jį šiek tiek prilaikė. Jis kelis kartus prisiminė, kad jiems visiems studentaujant Maskvoje, Petras Leonas įspėjo nestoti į rusų ar lenkų revoliucines organizacijas, „nes tuo būsime pražuvę lietuvių tautai“². Tačiau vien patriotinio nusiteikimo nepakako, kad nepaskęstų fantazijose ir taptų marksistu. Kapsukas, nors gyvenimą baigė Maskvoje ir dirbo, kad Lietuva būtų sovietizuota, išliko lietuviškas. 1905 m. Kapsuko redaguojamame „Draugo“ žurnale pasirodė redakcijos straipsnis „Dėl ko mes atsiskyrėme“, jame aiškinama, kodėl Kapsuko grupė atsiskyrė nuo Lietuvos socialdemokratų partijos. Daug asmeniškumų, kivirčių, nesusipratimų, ambicijų. Bet svarbiausia – tai lietuvių ir lenkų santykiai. Socialdemokratams dirbo ir su lietuviais, ir su lenkais, o nuo lenkų reikia atsiriboti. Straipsnyje rašoma: „Kiekviena tauta, mūsų nuomone, turi skyrium organizuoties ir susijungti su kitomis tautomis, toje pačioje vietoje veikiančiomis, federacijos ryšiais.“³ Argumentas maždaug toks pat kaip ir Grinius: lenkai geriau pažįsta lenkus, o lietuviai – lietuvius.

Patriotizmas neišsaugojo ir pirmųjų nepriklausomybės metų Lietuvos socialdemokratų. Jų to meto retorika mažai kuo skyrėsi nuo bolševikinės. Ir nors jie liko patriotais, iki 1926 m. jie Grinių ir liaudininkus aršiai kritikavo.

Manau, kad Lietuvos gerovė Kapsukui rūpėjo ne mažiau negu Griniui. Tačiau Grinius ją įsivaizdavo atsižvelgdamas į konkrečius individus, jų vargus, jų rūpesčius, troškimus. Jis stebėjo, kaip aplinkui atgimsta, kyla mažos tautos, kaip atgimimo dėka auga žmonių gerovė. Mintis, kad lietuviai vėluoja, kad lietuviai geriau negyvens, jeigu jie neįsilies į platumų tautų atgimimo procesą, ryški jo 1893 m. straipsnyje „Vertė tautiškos idėjos“: patiems savimi rūpinantis, kyla švietimas, ekonomika, dora. Tautos atgimimas pakelia „visuotinę laimę“⁴. Mintis ryški ir kituose to meto rašiniuose. Pavyzdžiui, 1891 m. programiniame tekste randame tokią įvykių eigą Čekijoje: „Drauge su atgyjimu kalbos pakilo apszvietimas, turtingumas ir galybė Sceků.“ Sudaręs ilgoką atgimstančių Europos tautų sąrašą, jis klausia: „Taip kiti padarė, o kodėl gi ir mes negalime taip pat padaryti.“ Rašinio centre – demokratinė valstybė: „Taigi reikia žinoti, kad dabar visi iszmintingesni jau suprato, jogiai visos vyriausybės pacijų žmonių ir del žmonių sutvertos, o ne žmonės del vyriausybių. Delto vyriausybė turi pildyti valią žmonių ir žmonėms tarnauti. Užtaigi ji turi ir kalbėti ta kalba, kokia kalba ir didžiama žmonių.“⁵

Kapsukas pasuko link abstrakcijų. Žmones iš jo akiračio išstūmė proletariatas, būtent, socialinė klasė, kaip tik tuo metu istorijos pašaukta vadovauti lemiamam mūšiui, po kurio pasibaigs istorija. Kapsukas – marksistiškai – istoriją vaizduoja tarytum kelione: pasiekus tikslą, kelionei pasibaigus, visi žmonės laimingai gyvens iki pasaulio pabaigos. Pirmiau minėtame straipsnyje „Dėl ko mes atsiskyrėme“ cituojamas Kapsuko planuojamo laikraščio

¹ Žiūronas A. (Albinas Rimka). „Dabartinė tvarka“, komunizmas ir teisėtumas // *Varpas*, 1921, Nr. 3, p. 103–104.

² Grinius K. Pluoštelis atsiminimų apie prof. Petrą Leoną // *Naujienos*, 1948 m. gegužės 11 d.

³ Redakcija. Dėl ko mes atsiskyrėme // *Draugas*, 1905 m. sausis–vasaris, Nr. 3, p. 97–103.

⁴ K. G. (Kazys Grinius). Vertė tautiškos idėjos // *Varpas*, 1893 m. kovas, Nr. 3, p. 43–46.

⁵ Gr. (Kazys Grinius). Musu reikalai // *Ukinikas*, 1891 m. sausis, Nr. 1, p. 1–8.

Grinių šeima: 1-oje eilėje centre: Ona Griniuvienė, Vincas Grinius, stovi Kazio Griniaus vaikai – Kazytis ir Gražina, sėdi jo žmona Joana; 2-oje eilėje stovi iš kairės: Jonas Grinius, Ona Griniūtė, Kazys Grinius. Autorius nežinomas. LCVA.

„Kova“ įžanginis žodis. Beje, 1903 m. rengta „Kova“, turėjusi būti „mokslingas socijaldemokratų laikraštis,“ nepasirodė. Įžanginiame žodyje rašyta: „Dviem paskutiniaisiais metais eilėse dirbančių lietuvių įvyko didelės permamos: viena jų dalis priėmė žiūrimąsias pažiūras išnaudotojų, kita, norint da ne visiškai aiškiai, – mažesniųjų išnaudotojų: vidutinių ūkininkų, amatininkų, pirklių ir sankrovinininkų; viena nutarė remties ant revoliucinės darbininkų klesos, kita – ant konservatiškosios smulkiosios buržuazijos.“ Pastabos apie darbininkus ir smulkiają buržuaziją neatspindi jokių žmonių galvosenos mokslinių tyrinėjimų. Tai ne empirinių tyrinėjimų išvados, o kategorijos, randamos šventose marksistų knygose.

Tezė, kad marksistams klasės tėra jų pačių sukurtos abstrakcijos, įtvirtinama Trockio ir kitų proletariato vadais pasiskelbusiųjų biografijose. Socialine kilme Trockis – joks proletaras. Jis turtingų ūkininkų sūnus: jo tėvai valdė kokių 350 hektarų ūkį¹. Taigi pagal „Kovos“ klasifikaciją – stambiųjų išnaudotojų klasės atstovas. Grigorijus Zinovjevas kilęs iš žydų ūkininkų, o Levas Kamenevas – iš buržujų. Savo kilme nei Leninas, nei Stalinas, nei Dzeržinskis nebuvo proletarai. Gimę ir augę išnaudotojų aplinkoje, jie turėjo subręsti kaip konservatyvūs proletariato priešai, nes, marksistų supratimu, ekonominiai interesai lemia sąmonę. Ir galima argumentuoti, kad tokie subrendo išlaikydami aristokratinį požiūrį, neva paprasti žmonės privalo diduomenei nusilenkti. Šiaip ar taip, jie tapo revoliucinės klasės vadais ir, nors nė vienas iš jų nebuvo net valandos dirbęs fabrike, visi puikiai žinojo, ko trokšta darbininkai, nes buvo skaitę Karlą Marksą. Jų pačių nuomone, istorija juos paskyrė valdovais, nes tik jie vieni buvo išstudijavę ir teisingai interpretavę saujele filosofinių tekstų.

Kitur ir kita proga ginčiau teiginį, kad marksistų ideologijos labiau atspindi Hegelio istorijos filosofiją negu konkrečių žmonių patirtį, darbininkų nuotaikas, galvosena, troškimus. Beje, beveik visų pirmiau minėtų vadų biografijose pažymima, kad jie, tarp kitų dalykų,

¹ Deutscher I. *The Prophet Armed*, p. 5.

buvo studijavę ir filosofiją. Kapsukas, stambių ūkininkų sūnus, taip pat buvo ragavęs filosofijos. Pravartu prisiminti poeto Aleksandro Poupo (Alexander Pope) išpėjimą: „shallow draughts intoxicate the brain“¹.

Griniaus filosofija nedomino. Jo atsiminimuose reikšmingiau figūruoja tik vienas filosofas, dabar beveik pamirštas, bet savo laiku plačiai žinomas, būtent anglas Herbertas Spenseris (Herbert Spencer). Grinius prisimena: „Socializmo utopiškumą man patvirtino bene 1891 m. perskaitytas anglų filosofo Gerberto Spenserio rusų vertimas /.../ („Ateinanti vergija“ – K. S.), kur garsusis Anglijos sociologas įrodinėjo, kad socializmo mokslas neišvengiamai taip suvaržys visų gyventojų asmens laisvę, jog visi turės pasidaryti centrinės valdžios vergais, suvaržyti socializmo dogmatikos ir centralizavimo.“² (Nei Leninas, nei Trockis dar nebuvo pasireiškę.) Ir vėl svarbi, bet mažai išplėtotą temą. Man, bandančiam suprasti, kodėl žlugo Sovietų Sąjunga, vis labiau išskyla marksistų dogmatizmas: ideologinės dogmos sovietus sukaustė, žlugdė jų sugebėjimą derintis prie besikeičiančio pasaulio. Grinius, nutolęs nuo vaikystės tikėjimo, naujojo neieškojo. Dogmų jis nemėgo.

Nors jo atsiminimų gausu, juose beveik nieko nėra apie jo paties vidinį gyvenimą. Asmeninių laiškų išliko tik keli. Bet ir juose tik žinios, o ne vidiniai išgyvenimai. Geras pavyzdys – tai jo 1919 m. rugsėjo 30 d. laiškas Amerikoje gyvenančiam broliui Jonui. Jis prisimena Kislovodską. Štai, nužudyta žmona, dukra. Vyresnysis sūnus – be žinios, tarnaujantis kazokų pulke, o jaunesnysis – prieglaudoje. Ir visa tai atpasakojęs broliui, taigi, šeimos ratelyje, Grinius tepriededa: „Tokiu būdu vieną dieną pasilikau be šeimynos.“³ Laiške be emocijų jis pasakoja apie tėvų mirtį ir apie tai, kad po ilgos kelionės, jiems pasiekus Prancūziją, mirė jaunesnysis sūnus. Kaip ir Šv. rašto Jobas, Grinius „pasiliko plikas, kaip ir išeidamas iš motinos iščios“⁴. Tačiau, net ir broliui rašydamas, jis nesiskundžia, o pasakoja tarytum neutralus stebėtojas: štai atsitiko taip. Jis Dievo netraukia į teismą. Tačiau tarp Jobo ir Griniaus išryškėja daug pasakantis skirtumas: Jobas su draugais pasineria į filosofiją ir valandų valandas svarsto blogio problemą, o Grinius, pasiekęs Paryžių, įsitraukia į darbą ir organizuoja pagalbą Lietuvai.

Pirmiau minėtame dienoraštyje Kapsukas tvirtina Grinių buvus bedieviu. Iki šiol nežinau, ar Kapsukas teisus, ar ne. Griniaus prisiminimuose nesu užtikęs nieko, kas leistų spręsti vienaip ar kitaip. Apie savo vaikystę jis rašo: „Mano motina buvo giliai tikinti moteris, tikra katalikė, atsidėjusi ji prižiūrėdavo mūsų visų vaikų govėdą ir samdomus šeimynykščius, kad nenukryptume nuo bažnyčios.“ Jis pasakoja, kad nors tėvas buvo skeptiškai nusiteikęs, sakydavęs, kad kur „kunigai baliavoja, iš tų namų gaspadoriai dažnai ubagais išseina“. Motina šventadieniais juos anksti „sukeldavo rožančiaus giedoti“ ir versdavo uoliai laikytis pasninko – apie 72 dienas per metus. Po tokios įžangos lauktum kokios išpažinties, tarkim, kad bręsdamas suprato religiją esant tuščiu ritualu ir tapo bedieviu, gal net su marksizmu atsiduodančiu priedu apie sąsajas tarp religijos, lėbujančių kunigų ir klasių kovos. Griniaus autobiografijoje nieko tokio nėra. Priešingai, jis pradeda aiškinti, kad gera pasninkauti, nes tai higieniška ir pasitarnauja krašto ekonomikai, o plito bedievytė, nes kunigai „pasivėlavo įsijungti į tautinę lietuvių kovą ir tuo atstūmė /.../ lietuvius patriotus moksleivius“. Šalia to „išsilaisvinimas iš kunigų, kaip ir kitų tradicinių autoritetų, tebeėjo ne vien Lietuvoje, bet visame pasaulyje“⁵.

Atmetantiems autoritetus su komunistais nepakeliui. Komunistų galvoseną ir veiklą valdo „teisingas“ Markso supratimas. Tokio gausiai rašiusio, sudėtingo, dažnai migloto autoriaus dauguma žmonių iš viso nesugeba skaityti, nekaltant apie teisingą ar neteisingą supratimą. Dauguma marksistais tegali tapti aklaai nusilenkdami autoritetams.

Dzeržinskio biografijose kartais pabrėžiamas ryšys tarp vaikystės metų katalikybės ir marksizmo: praradęs vieną tikėjimą, jis ieškojo kito. Atrodo, kad, augęs katalikiškoje aplinkoje, paauglys Dzeržinskis viduje plėšėsi, draskėsi, kol įsitikinęs, kad Dievo nėra, at-

¹ *Mintis tokia: menki žinių „gurkšneliai“ apsvaigina ir tik giliai atsigėrus prablaivējama.*

² Grinius K. *Atsiminimai ir mintys. Tiubingenas, Patria, 1947, p. 140–141.*

³ *Keleivis, 1919 m. spalio 29 d.*

⁴ *Maceina A. Jobo drama. Venta, 1950, p. 19.*

⁵ Grinius K. *Atsiminimai ir mintys, p. 31–33.*

rado naują tikėjimą. Vienas jo biografų rašo: „Jis atrado Naują Tikėjimą – tą kodifikuotą ir šventąją paskelbtą Materializmo Evangeliją, kuri visiems laikams bus rišama su Karolio Markso vardu.“¹

Nežinau, ar Grinius tapo bedieviu, ar tik tikėjimą slėpė nuo svetimų akių. Nežinau, ar paauglystės metais jis išgyveno tikėjimo krizę, vidujai draskėsi, nerimavo dėl savo vietos kosmose. Visa tai jis nutyli. Tačiau spėčiau jo tylėjimą liudijant, kad antrojo tikėjimo jis ir neieškojo. Šiaip ar taip, jis jo nerado ir liko ištikimas žmonėms, jų vargams, džiaugsmams, rūpesčiams, svajonėms. Todėl ir dabarties jis neskandino miglotose svajonėse apie istoriją užbaigiantį tikrąjį komunizmą.

Jokiu būdu nenoriu palikti įspūdžio Grinių buvus lėkštą, bejausmį, teplaukiojantį paviršiuje. Spėčiau, kad daug ką jis išgyveno giliai. Kad ir Smetoną ir Hitlerį poruojanti jo pastaba apie „smetonjaunius“, manyčiau, yra nuoroda į skaudžiai išgyventą kontrastą tarp to, kokia būtų buvus normaliai bręstanti ir demokratėjanti Lietuva ir kokia ji tapo tautininkų rankose. Antrosios santuokos sūnus Liūtas, vienintelis iš šeimos narių bandęs Grinių apibūdinti, sako tėvą buvus jautrų, giliai pergyvenantį. Tik tiek, kad savo vidinio pasaulio kitiems jis nerodydavęs².

Aišku, ir nelinkusieji filosofuoti gali patekti į marksizmo kryptimi vedančią aplinką. Jaunasis Grinius buvo žengęs vieną kitą žingsnį link marksistinės ideologijos. 1892 m., Maskvos studentų parengta, pasirodė knygelė „Genių dėdė“. Nežinia, kiek Grinius prisidėjo, tačiau aišku, kad jis ją vertino, jai priskyrė svarų vaidmenį ugdant paprastų žmonių politinį sąmoningumą. 1949 m. ja susidomėjo žurnalistas Martynas Gudelis ir pradėjo apklausinėti „kovų prieš carizmą“ dalyvius. „Jie tvirtino, kad knygutė buvo labai populiari, kad ji atliko didelį budinimo darbą.“ Gudelis užsuko pas Grinių: šis, „prie savo akinių dar pridėjęs padidinamąjį stiklą, perskaitė knygutės pavadinimą /.../ ir tarė: tai trečia laida, jos buvo atspausdinta 3 000 egzempliorių.“ Išsirutuliojus pokalbiui, Grinius prisipažino: „Susiradau ar rankraštį, pritaikiau jį lietuviškam gyvenimui, parašiau įžangą, tekstan įdėjau Lietuvą liečiančius pavyzdžius, paminėjau išleistas lietuviškas knygutes ir parašiau tinkamą pabaigą.“ Draugai siūlė knygelę pavadinti „Grinių dėde“, tačiau jis atsisakęs. Pasak Griniaus, pagrindą sudarė vokiečių socialisto Ferdinando Lasalio (Ferdinand Lassalle) knygelė apie netiesioginius mokesčius pridedant duomenų iš įvairių statistinių šaltinių apie Rusijos mokesčius ir biudžetus³.

Lasalio ryšiai su Marksu sudėtingi. Šiaip ar taip, jis neskelbė istoriją esant dėsningą, neišvengiamai turinčią baigtis tikruoju komunizmu. Ir „Genių dėdėje“ nematyti marksistams būdingos istorijos sampratos, nors esama keletu empirinės sociologijos ir sveiko proto požiūrių abejotinių teiginių. Taigi Genių dėdė aiškina: „Juk visur darbininkai nenori kariu. Kares kelia daugiausiai karaliai ir didžturcziai, o mes kvaili dėl ju išdykumo ir kraują liejam, ir prakaitą pilam, ir pinigų duodam. Ale ateis laikais, kada visų szalin darbininkai susipras ir eis iszvien! Tada tai pareis tikras galas visiems prispaudėjams ir vargįtojams svieto!“⁴ Į akis krinta trys abejotini teiginiai. Nėra pagrindo manyti, kad darbininkai iš visų išsiskiria ir jie visi nenori karo. Nėra pagrindo manyti, kad visų šalių darbininkai taps sąmoningais ir su laiku eis išvien. Beje, tai daugiau Markso pažiūra, nes pats Lasalis buvo vokiečių nacionalistas, savo programą derinęs prie vokiškų aplinkybių. Ir visiška fantazija svajoti apie galą „visiems prispaudėjams ir vargintojams svieto“. Mūsų laikais tereikia susipažinti su Sovietų Sąjungos, raudonosios Kinijos ir kitų komunistinių valstybių istorijoms. Griniaus laikais užteko Prancūzų revoliucijos, nekalbant apie įvairias artimo meilę skelbiančias religijas.

Tačiau „Genių dėdės“ vedamoji mintis yra švietėjiška. Štai karčiamoje daugiau pasaulio matęs žmogus, buvęs Amerikoje, žinomas Genių dėdės vardu, aiškina, kodėl degtinė tokia brangi, nors ją gaminti lengva ir pigu. Pasirodo, dideli mokesčiai. Toliau jis aiškina, kad

¹ Bromage B. *Man of Terror. Dzherzhynski. London, P. Owen, 1933, p. 31.*

² Grinius L. *Ką sūnus apie tėvą pasakoja: d. K. Grinius šeimoje ir visuomenėje // Varpas, 1967, Nr. 7, p. 20–35.*

³ Gudelis M. *Grinių dėdė // Naujienos, 1949 m. sausio 15 d., sausio 29 d.*

⁴ Dickstein S. *Genių dėdė. Tilžė, 1892, p. 24. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000003370>.*

mokesčiai mokami ir perkant tabaką bei kitokias prekes. Kilus klausimui, kaip surinkti pinigai išleidžiami, Genių dėdė atsako ne bendrybėmis, o konkrečiais skaičiais: daugiau išleidžiama išlaikant caro dvarą negu švietimui. Daug skiriama kariuomenei.

Tiesa, „Genių dėdė“ yra ir agitacinė knygelė. Ja siekta išjudinti žmones, kad jie susiprastų, nuverstų carą ir sukurtų naują demokratinę santvarką. Tada kiekviena šalis gyventų kaip nori, patys žmonės rinktųsi sau „vyresniusius“. Jeigu išrinktieji geri, „tai ir toliaus juos ant tarnystos paliktu, o jei niekai, tai numestu ir kitus geresnius išsirsinktu. Tai bent ne reiktu tada tiek milijonu ant maitinimo ir išdykavimo ciecoriškos veislės nuo vargdienių lupiti.“ Dar bar sakytume, kad naivu: ilgiau pagyvenę demokratijose suprantame, kad ir jose visko būna. Tačiau demokratijos vis gyvuoja, jose sukurta daug gerovės, o marksistinių dogmų valdomos valstybės, mažai ką pasiekusios, sustingusios, žlugo. Beje, Genių dėdė gyvenimo supratimą semiasi ne iš knygų, o iš patirties: „Buvau ir asz ant pabriku.“ Išsišnekėjus net „ir linksmiaus žmogui darosi“ klausantis, kaip darbininkai ir amatininkai „dasiuks tikros laisvės.“¹

Nežiūrint tokių agitacinių momentų, apskritai „Genių dėdė“ reikia priskirti Griniaus švietėjiškai programai: gerovė pakils, kada žmonės taps raštingais, įgaus mokslo žinių ir dėl to produktyviau dirbs, sumaniau tvarkys viešuosius reikalus. Švietėjišką pusę pabrėžia faktas, kad Genių dėdė, karčiamoje kalbėdamasis su mažamoksliais, mažaraščiais ir visai beraščiais, remiasi duomenimis, skaičiais. Pasirodo, ir eiliniai žmonės sugeba susižinoti, suprasti, kodėl jie skursta, sugeba savo iniciatyva tikslingai, racionaliai veikti. Trockis gi, kaip matėme, galvojo visai kitaip: visuomenę reikia perorganizuoti tarytum kariuomenę. Kariuomenėje, kaip žinia, didžioji iniciatyva priklauso vadui, o eilinių – masių – pareiga yra paklusti, ir kuo akliiau, tuo geriau.

Kaip minėta, Grinius savo vidinį gyvenimą slėpė, todėl negalime nustatyti, kodėl toliau brėsdamas jis pasuko švietėjiška linkme. Šiaip ar taip, išsamesnė jo bibliografija rodo, kiek laiko ir darbo jis skyrė mokslo žinių populiarinimui. Žmonės turi žinoti, kad egzistuoja ligas skleidžiančios bakterijos, kad reikia muilu prausti ir statyti higieniškas lauko būdeles. Net ir tapęs prezidentu, jis tęsė savo veiklą su kūdikių mirtingumu kovojančioje „Pieno lašo“ draugijoje: štai valstybės prezidentas aiškina lietuvėms motinoms, kad, sekdamas žydžių pavyzdžiu, jos turėtų ilgiau žindyti. Juk tai filosofų dėmesio nevertos banalybės. Sunku įsivaizduoti Leniną ar Trockį ant bačkos šaukiančius: motinos, žindykite savo vaikus! Kita vertus, tolesnė įvykių eiga parodė Grinių geriau supratęs, ko žmonėms reikia².

„Pieno lašo“ draugija Prezidentūroje. Kaunas. 1926 m. Autorius nežinomas. LCVA.

¹ Ten pat, p. 18, 15.

² Jokių būdu filosofijos nemenkinu. Priešingai, manau, kad šiais laikais humanitarinės studijos yra svarbesnės negu bet kada. Tik norėjau atkreipti dėmesį į politikos piktnaudžiavimą filosofija.

VYTAUTAS RADŽVILAS

IŠDAVUSIEJI LAISVĖ

Mažai kam žinoma, o žinantiems neretai paradoksaliai atrodo faktas, kad Liberalų sąjungos (būsimąjį Lietuvos liberalų sąjūdžio) kūrėjas ir pirmasis pirmininkas buvo filosofas prof. Vytautas Radžvilas. Šiandien su liberalizmu įprastai, nors klaidingai, siejamos idėjos – kosmopolitizmas, atvira visuomenė, įvairovė ar mažumų išlaisvinimo ir lygybės siekiai – dažniausiai tampa V. Radžvilo kritikos taikiniu. Paties profesoriaus teigimu, šiandien liberalizmu nepagrįstai vadinama ideologija yra klasikinio liberalizmo duobkasys, o po Nepriklausomybės atkūrimo autentiško liberalizmo idėjoms atstovaujanti partija Lietuvai buvo reikalinga. Kaip galėjo nutikti, kad vienas griežčiausių šiandieninio neoliberalizmo kritikų buvo liberalų partijos steigėjas? Kodėl jis taip anksti pasitraukė iš liberalų veiklos? Kokios liberalų partijos klaidos, nuosmukio priežastys ir perspektyvos? Apie visa tai ir daugiau su prof. V. Radžvilu kalbasi „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ redkolegijos narys Vytautas Sinica.

Vytautas Sinica. *Nedaug kas žino, kad esate Lietuvos liberalų sąjūdžio įkūrėjas. Šiandien, partijai esant ant didelių permainų ar net mirties slenkščio, papasakokite apie jos gimimą. Visų pirma, kodėl kūrėte būtent liberalų partiją? Žiūrint į pavardes, tuomečiai steigėjai neatrodo labai liberalūs.*

Vytautas Radžvilas. Liberalų partija radosi dėl neišvengiamos būtinybės, tam tikra prasme net priverstinai. Prasidėjus Sąjūdžiui ir Lietuvoje atgijus laisvesniam politiniam gyvenimui, viena po kitos atsikūrė iki sovietinės okupacijos buvusios partijos – demokratai, krikščionys demokratai, socialdemokratai. Grynai liberalios partijos tuo laikotarpiu nebuvo, nors daugeliu atžvilgiu tokios partijos kriterijus atitiko valstiečiai liaudininkai ir ypač anksti, XX a. pradžioje atsiradę, bet greitai sunykę demokratai. Tad liberalai skyrėsi nuo krikdemų ar socdemų tuo, kad, griežtai kalbant, nebuvo „tradicinė“ Lietuvos politinė partija. Vaizdžiai kalbant, ji kilo iš Sąjūdžio gelmių. Partijos kūrėjai buvo ir jos užuomazginį branduolį sudarė daugiausia Sąjūdyje aktyviai dalyvavę inteligentai, pirmiausia – humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai. Daugelis jų priklausė prie Sąjūdžio laikraščio „Atgimimas“ veikusiam neformaliai klubui, kurio nariai diskutavo svarbiausiais to meto klausimais ir smarkiai prisidėjo propaguojant judėjimo tikslus bei rengiant pagrindinius jo politinius dokumentus ir tekstus. Jokių planų kurti liberalų partiją ne tik nebūta, bet apie tai ir negalvota.

Tačiau liberalios idėjos, ypač ekonominės, laisvėjančioje šalyje sklido ir pradėtos plačiau aptarinėti. Vilniuje susikūrė liberalus diskusijų klubas, kurį lankė ir daugelis būsimųjų partijos steigėjų. Ypač ryški šio klubo figūra buvo prof. Algirdas Degutis, kuris, beje, netapo partijos kūrėju ir niekada nebuvo jos nariu.

Vis dėlto sunku pasakyti, kada ir kaip būtų atsiradusi liberalų partija, jeigu ne dramatiškas Sąjūdžio raidos lūžis, prasidėjęs jau po antrojo suvažiavimo ir visiškai išibėgęs Lietuvai 1991 m. rugsėjį realiai atgavus nepriklausomybę. Tuoj po 1990 m. Kovo 11-osios ėmė sparčiai ryškėti ir viešai matytis Sąjūdyje ir anksčiau buvusios idėjų ir interesų takoskyros, kurias stengtasi švelninti ir slėpti siekiant nenuvilti visuomenės ir išsaugoti jos paramą iki rinkimų. Tačiau Sąjūdžiui laimėjus rinkimus ir prasidėjus valdžios dalyboms, o tiksliau – rietenoms ir grumtynėms dėl jos tarp įvairių sąjūdininkų grupuočių, iki tol atrodęs vieningas ir stiprus judėjimas ėmė skaidytis ir byrėti. Faktiškai jis skilo į kelias frakcijas. Vytautas Landsbergis ir jo šalininkai mėgino sutelkti savo rankose visą vals-

tybės valdžią ir todėl siekė paversti Sąjūdį savo politine atrama bei pagrindiniu įrankiu šiam tikslui įgyvendinti. Sąjūdžio gretos pradėtos „valyti“ nuo šiai grupuotei nepriimtinių asmenų, kurie be užuolankų buvo pavadinti „nepatikimais“ ir „nelojaliais“ atkurtajai valstybei elementais. Šio „valymo“ aukomis daugiausia tapo Sąjūdžio pirmeiviai – drąsiausi ir labiausiai pasišventę jo kūrėjai, nepabūgę tapti jo nariais iki 1988 m. spalio pabaigoje įvykusio Steigiamojo suvažiavimo. Iki jo tokių drąsuolių nebuvo daug, nes pirmuosius kelis mėnesius judėjimo perspektyvos ir ateitis buvo neaiškūs: visi puikiai suprato, kad jis gali būti brutaliai užgniaužtas, o aktyviausi dalyviai represuoti. Pirmiausia iš Sąjūdžio buvo išstumti socialdemokratinių pažiūrų žmonės, iš kurių ypač dera paminėti Bronislovą Genzelį ir Aloyzą Sakalą – iškilius ir labai daug nuveikusius kovojant dėl Nepriklausomybės sąjūdininkus. Netrukus atėjo ir kitų eilė: kaip „nepatikimu“ buvo atsikratyta net Romualdu Ozolu – neabejotinai politiškai toliaregiškiausiu Sąjūdžio vadovu ir pagrindiniu jo ideologu. Žvelgiant retrospektyviai galima pasakyti, kad šis stūmimas baigėsi tik tada, kai Sąjūdyje liko tik V. Landsbergiui aklaai ištikimi ir klusnūs žmonės, kiek vėliau tapę nomenklatūrinės konservatorių partijos steigėjais ir jos branduoliu. Taigi vyko antisąjūdinė kontrrevoliucija paties Sąjūdžio viduje, išstūmusi iš jo protautiškai ir provalstybiškai mąstančius jo narius, arba vadinamosios „Ozolo linijos“ šalininkus. Kaip ir būdinga visoms revoliucijoms, „valoma“ buvo brutaliai ir visais įmanomais būdais. Nevengta naudotis net liūdnei pagarsėjusio „megztųjų berečių“ sambūrio, atvirai užsipuldinėjusio kitaminčius, paslaugomis. Ši kontrrevoliucija netrukus iš Sąjūdžio vidaus persikėlė į viešąją erdvę ir lemiamai paveikė tolesnę atsikūrusios Lietuvos valstybės politinę raidą. Šalyje stiprėjo moralinio ir psichologinio spaudimo, neretai peraugdavusio į tikrą terorizavimą, atmosfera, kuri darėsi tiesiog nepakeliama. Kaip tik todėl po antrojo Sąjūdžio suvažiavimo tapęs jo Tarybos vicepirmininku, buvau greitai priverstas „savanoriškai“ atsistatydinti iš šių pareigų.

Tokiomis aplinkybėmis paprasčiausia ir lengviausia buvo apskritai pasitraukti iš politikos ir grįžti prie įprasto dėstytojo ir mokslininko darbo. Pagunda buvo didelė, apie tai mąstė daugelis Sąjūdžio bendraminčių ir bendražygių. Tačiau visi supratome, kad šitaip pasielgti būtų neatsakinga ir moraliai nepateisinama. Paskelbtoji Nepriklausomybė 1990 m. dar buvo tik „popierinė“, grynai formali ir niekieno nepripažinta. Buvo akivaizdu, kad dėl jos dar prireiks smarkiai pakovoti. Masinis atstumtųjų ir išstumtųjų sąjūdininkų pasitraukimas iš politinės veiklos būtų reiškęs tai, kad būtų nepaprastai susiaurėjęs aktyvių atkurtosios valstybės gynėjų ratas, kuris faktiškai būtų susitraukęs iki V. Landsbergio rėmėjų. Todėl teko apsipręsti ir ieškoti naujos politinės organizacijos formos. Netruko paaiškėti, kad yra tik viena galimybė – steigti politinę partiją. Todėl jau 1990 m. birželio pabaigoje Vilniaus universitete veikusio liberalų diskusijų klube susibūrė iniciatyvinė Liberalų sąjungos kūrimo grupė, o lapkričio gale įvyko steigiamasis jos kongresas.

Prisimenant pagrindinius partijos kūrėjus ir jų dabartinės nuostatas, tada pasirinktas pavadinimas šiandien iš tiesų gali atrodyti keistokas. Tačiau ano meto kontekste jis buvo visiškai natūralus ir puikiai tiko. Drastiškas Sąjūdžio gretų „valymas“ ir pastangos telkti valdžią V. Landsbergio rankose davė pagrindo nerimauti, ar vos atgavusioje laisvę Lietuvoje vėl nesiilgima „tvirtos rankos“ ir nebus mėginama įtvirtinti gal ir švelnaus, bet vis dėlto autoritarinio valdymo formą. Tie būgštavimai nebuvo laužti iš piršto: Sąjūdžio parengtame ir faktiškai vienam asmeniui pritaikytame būsimosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekte prezidentui buvo numatytos milžiniškos galios. Jeigu būsimasis šalies vadovas būtų jomis piktnaudžiavęs (o šitai beveik neišvengiamai būtų nutikę), Lietuva tikrai galėjo nuslysti į vienasmenį, faktiškai – autoritarinį – valdymą. Kiek liberalizmas yra būtinybę riboti valdžios galias numatanti ir reikalaujanti politinė doktrina, tiek visi Sąjūdžio kūrėjai iš tiesų buvo ir tebėra liberalai. Kūrėjų branduolys vadovavosi ir gerokai kitokia nei šiandieninė liberalizmo samprata. Buvome dar klasikiniai arba, vaizdžiai kalbant, XIX a. liberalai. O tada

liberalizmas dar buvo suderinamas ir neblogai sugyveno su krikščioniškomis bei tautinėmis pažiūromis. Apibūdinant šį liberalizmą tikslesniais politologiniais terminais, turbūt būtume galėję vadintis konservatyviais liberalais ar liberaliais konservatoriais. Absoliučiai daugumai Liberalų sąjūdžio steigėjų vadinamasis kultūrinis, juolab sumarksistintas, arba kairuoliškas, t. y. leftistinis, liberalizmas buvo visiškai svetimas. Partijos programiniuose dokumentuose nebuvo vietos moralinio reliatyvizmo nuostatomis: Dievas, tauta, Tėvynė, prigimtinė šeima atrodė šventi ir brangintini dalykai. Dera turėti omenyje ir tai, kad, išpažindami šias natūraliai per auklėjimą šeimoje iš tėvų perimtas pažiūras, mes tuo pat metu buvome „knyginiai“ liberalai, neturėję realios gyvenimo vakarietiškoje liberalioje visuomenėje patirties ir savo kailiu nepatyrę XX a. pabaigoje vykusių liberalizmo pokyčių ir jo slinkties leftizmo link. Todėl liberalizmas tada neatrodė toks problemiškas, koku tapo vėliau. Tai paaiškina, kodėl negalėjo kilti didesnių abejonių ir ginčų dėl kuriamos partijos pavadinimo.

Šiandien ir pats reiškiate daugiau kaip liberalizmo ar su juo iš įpratimo siejamų idėjų kritikas. Tačiau kūrėte liberalų partiją. Išsiginė liberalizmas ar praregėjote?

Nors dėl partijos pavadinimo buvo lengvai sutarta, tai nereiškia, kad buvome naivūs ir nesupratome problemiško liberalizmo kaip politinės doktrinos aspektų. Puikiai žinojome jame iš pat pradžių potencialiai glūdėjusias antikrikščioniškas ir antitautines nuostatas. Tačiau šis žinojimas buvo grynai teorinis ir nekilo iš tiesiogiai išgyventos patirties. Neturint jos buvo sunku ir net neįmanoma tiksliai įvertinti tikrosios liberalizmo griauamosios jėgos ir aiškiai suprasti iš jo galinčius kilti pavojus, kurie tada buvo tik nujaučiami. Teoriškai taip pat šį tą nutuokėme apie Vakaruose vykusį liberalizmo ir marksizmo suartėjimą, tačiau jo mastą ir padarinius įsivaizduoti buvo beveik neįmanoma, nes liberalmarksistinė revoliucija ten dar tik buvo beįsibėgėjanti, o tokie jos „žiedeliai“ kaip seksualinis „išsilaisvinimas“ ar politinio korektiškumo diktatūra tik skleidėsi ir iš visai kituose rūpesčiuose paskendusios Lietuvos buvo paprasčiausiai neįžiūrimi. Apskritai yra dalykų, kuriuos suprasti galima tik asmeniškai patyrus, o mes tokios patirties neturėjome.

Antra vertus, užteko nuovokos suprasti, kad liberalizmas dėl jo antikrikščioniškų ir antitautinių nuostatų gali būti ypač patrauklus ieškančiam kitos politinės iškabos komunistiniam gaivalui. Vakarykščiams aktyviems komunistams ir komjaunuoliams lengviausia ir patogiausia buvo išversti kailį tampant būtent liberalais: išlaikant sovietmečiu susiformavusias antikrikščioniškas ir antitautines pažiūras jiems pakako „atsiversti“ tik vienu atžvilgiu – iš centralizuotos planinės ekonomikos šalininkų virsti tokiais pat fanatiškais absoliučiai nereguliuojamos laisvos rinkos gynėjais. Todėl byrančios komunistų partijos ir komjaunimo veikėjai labai anksti susidomėjo liberalizmu ir uoliai lankėsi pirmiau minėto diskusijų klubo renginiuose. Tačiau partijos nariais jie netapo, nes jų paprasčiausiai neįsileidome. Tikrasis rūpestis ir galvos skausmas buvo kitas – tada pasivadinti liberalu galėjo kas tik panorėjęs. Šitaip Aukščiausiojoje Taryboje atsirado Liberalų frakcija, kurios nariai – buvęs LKP CK sekretorius Kęstutis Glaveckas, akademikas Eduardas Vilkas, Bronislovas Lubys, Rimvydas Valatka; visi jie priklausė toli gražu ne žemiausiems sovietinės nomenklatūros sluoksniams. Jų pažiūros smarkiai skyrėsi nuo Sąjūdžio branduolio pažiūrų, jie faktiškai buvo tipiški „atsivertėliai“ iš komunistinio tikėjimo į naują – liberalistinį – tikėjimą. Tačiau uždrausti jiems šitaip vadintis buvo neįmanoma ne tik dėl to, kad tai padaryti nebuvo jokių teisinių galimybių, bet ir dėl to, kad siekiančiai turėti nors šiokią tokią įtaką šalies politiniame gyvenime partijai reikėjo pažinčių ir ryšių parlamente. Be to, toks partinius bilietus išmetusių komunistų ir komjaunuolių „persikrikštijimas“ į liberalus daugeliui įtakingų susikūrusios partijos narių atrodė ne tik naudingas ir sveikintinas pragmatiniu požiūriu. Šie atsivertėliai daugeliu atveju buvo seni pažįstami, kolegos ir bičiuliai, o senos pažintys ir asmeniniai ryšiai savaime blukino ir trynė politines takoskyras, todėl būdavo linkstama patikėti atsivertimų nuoširdumu. Tada buvo sunku numatyti tokio geranoriš-

kumo ilgalaikius padarinius partijos plėtrai ir parodyto naivumo bei patiklumo būsimą politinę kainą. Būta ir visiškai nekorektiškų, net įžūlių mėginimų savintis liberalų vardą ir prisistatinėti jos atstovais užsienyje: šitaip mėgino daryti pirmoji atkurtosios valstybės ministrė pirmininkė Kazimira Prunskienė. Į tokį jos elgesį teko griežtai reaguoti atsiribojant nuo politikės viešu pareiškimu.

Vis dėlto daugiausia nerimo kėlė į partiją atėjęs liberalus jaunimas, sukūres joje autonomišką padalinį ir dėl savo santykinio gausumo virtęs rimta jėga, taigi ir gana įtakingu partijos vidaus gyvenimo veiksniu. Kitomis aplinkybėmis šitoks jaunų žmonių susidomėjimas partija ir tikras antplūdis į ją būtų galėjęs tik džiuginti. Dauguma jų buvo aukštųjų mokyklų studentai. Deja, ne paprasti studentai, o vadinamasis „aktyvas“, t. y. komjaunimo ir profsąjungų veikėjai, arba tiesiog funkcionieriai. Kai kurie oficialiai aktyvui nepriklausė, bet buvo „idėjiški“ vėlyvojo sovietmečio komjaunimo kartos atstovai ta prasme, kad buvo visiškai persiėmę režimo skiepyta komunistine ideologija ir pasaulėžiūra, kuria faktiškai vadovaujasi iki šiol. Paprasti studentai, arba „šaudiniai“, pasyvūs komjaunuoliai, kokiais beveik visi tada buvome vien dėl to, kad nesukeltume pernelyg didelio ideologinių prievaizdų susidomėjimo, smarkiai skyrėsi nuo šių funkcionierių ir idėjiškų jaunuolių tuo, kad kritiškai vertino santvarką ir netikėjo bei nesivadovavo režimo skelbiamomis tiesomis. Galima sakyti, mus skyrė tikra praraja. Aktyvistai buvo laikomi, o ir patys save laikė sąmoningiausia ir pažangiausia tarybinio jaunimo dalimi – tikru jo avangardu. O iš tikrųjų jie buvo labiausiai susovietinta jaunimo grupė – visuomenę į „šviesų komunizmo rytojų“ vedusios komunistų partijos pagalbininkai ir būsimoji pamaina. Dauguma jų jau buvo beveik pasirengę ir neabejotinai būtų tapę naująja vedlių karta – aršiais tautos ir valstybės ideologiniais naikintojais ir uoliais Lietuvos duobkasiais. Sąjūdis sužlugdė jų planus, šiems karjeristams teko skubiai versti kailį ir keisti politines iškasas kaip ir jų vyresniesiems komunistų partijos draugams ir mokytojams. Lygiai kaip sprukusieji iš skęstančio LKP laivo jos nariai ieškojo kitų politinių nišų tapdami įvairių Lietuvoje susikūrusių ar besisteigiančių partijų nariais, taip iki tol monolitinis komunistinio jaunimo aktyvas išsilakstė po tuo pat metu atsiradusias partijas ir jaunimo organizacijas. Jaunieji liberalai tapo viena iš tokių organizacijų. Tarp jos steigėjų ir vadovų buvo Gintaras Steponavičius, Jonas Čekuolis, Guoda Azguridienė, Aidas Puklevičius, Vygaudas Ušackas, netrukus dėl karjeros nutraukęs ryšius su tada valdžios nemalonėje buvusia ir jos nemėgstama partija, bei daugelis kitų dabar viešajame ir politiniame gyvenime aktyviai besireiškiančių asmenų. Toji vėlyvojo sovietmečio komjaunimo karta – šitaip derėtų ją vadinti – buvo gana menkai išsilavinusi ir, kaip minėta, persiėmusi komunistine ideologija. Todėl jaunųjų liberalų išprusimas buvo ir tebėra nieko bendro su tikrove neturintis vaizdinys. Iš tikrųjų jų intelektualinis indėlis kuriant partiją, konkrečiai – rengiant programinius dokumentus, buvo, švelniai kalbant, labai kuklus. Norint vaizdžiai ir kartu politologiškai tiksliai retrospektyviai apibūdinti jų pažiūras šiai dienai tinkančiu terminu, galima pasakyti, kad jie iš pat pradžių buvo euroburokevičininkai. Tai jokiū būdu nėra kokia nors savavališkai kabinama žeminanti etiketė. Terminas „burokevičininkas“, arba „platformininkas“, tinka didžiulei daliai vėlyvojo sovietmečio Lietuvos visuomenės ir turi aiškiai apibrėžtą reikšmę. Pusė amžiaus trukęs okupantų vykdytas tautos „švietimas“ ir „perauklėjimas“ iš tikrųjų buvo labai sėkmingas: *homo sovieticus* kaip naujas mentalinis lietuvio tipas nesustabdomai plito, o Sąjūdžio priešaušriu faktiškai jau ėmė vyrauti. Šio tipo bruožai lengvai atpažįstami: tai nukriksčionintas ir krikščioniška etika nebesivadovaujantis, istorinę atmintį praradęs, tautinio tapatumo ir orumo jausmo bei valstybinės sąmonės ir noro gyventi savoje valstybėje nebeturintis lietuvis mankurtas. Jo pavyzdžiu nuo Sąjūdžio laikų iki dabar paprastai laikomi Mykolas Burokevičius ir jo bendraminčiai. Tačiau toks vaizdinys yra ne tik gerokai supaprastintas, bet iš tikrųjų visai klaidingas. Tikrovė yra kur kas sudėtingesnė ir nemalonesnė: tokiais mankurtais jau buvo didžioji visuomenės dalis.

Takoskyra tarp Nepriklausomybės šalininkų ir priešininkų tik iš dalies buvo idėjinė: didelė dalis valstybės atkūrimą palaikiusių žmonių tai darė ne dėl savo įsitikinimų, o grynai iš pragmatinių paskatų. Naivu manyti, kad Algirdas Mykolas Brazauskas ir dauguma nuo TSKP atsiskyrusios LKP narių savo pažiūromis kuo nors skyrėsi nuo M. Burokevičiaus ir jo TSKP plaformininkų. Jie tai padarė tik stengdamiesi prisitaikyti prie besikeičiančių politinių sąlygų ir norėdami išsaugoti dėl Sąjūdžio spaudimo iš rankų slydusią valdžią. Ką ten kalbėti apie komunistus: tokie pat susovietinti lietuviai, arba burokevičinkai, buvo ir daugelis į LTSR Aukščiausiąją Tarybą išrinktų Sąjūdžio atstovų. Vėliau atėjęs į Liberalų sąjungą, o dabar esantis vienu iš Liberalų sąjūdžio vadovų Eugenijus Gentvilas yra tipiškas ir itin ryškus šitokio susovietinto mankurto pavyzdys: įsigilinus į jo ir kitų dabartinių liberalų – Petro Auštrevičiaus, Eligijaus Masiulio, G. Steponavičiaus, Aušrinės Armonaitės ir kt. – pažiūras, nekyla net menkiausių abejonių, kad visi jie be didesnių sunkumų būtų galėję pritaikyti TSKP platformininkų kompanijoje ir tapti puikiais M. Burokevičiaus komandos nariais. Sovietmečiu įskiepytos ir neišraunamai jų sąmonėje įsišaknijusios antikrikščioniškos, antitautinės ir antivalstybinės nuostatos niekur nedingo, o tik buvo įvilktos į „europinių vertybių“ retorikos rūbą. Todėl vadinti šiuos liberalus euroburokevičinkais yra moraliai teisėta ir politologiškai tikslu. Stebėtis, kad šie jaunieji liberalai buvo labiausiai susovietinti, nereikia. Slenkant okupacijos dešimtmečiams ir natūraliai mažėjant tarpukario Lietuvą prisimenančių žmonių skaičiui, trūkinėjo ir tautos istorinė atmintis. Jaunimui nepriklausomos valstybės samprata ir idealai jau nebuvo nuosekliai perduodami, tad, pasikeitus politinei situacijai, liberalais skubėjo tapti labiausiai susovietinta ir sumankurtėjusi jaunimo dalis.

Vis dėlto vėlyvojo sovietmečio komjaunuoliai skyrėsi nuo vyresniųjų savo mokytojų, ir anaipol ne tuo, kad buvo geresni – labiau išprusę, platesnio akiračio, padoresni, ne tokie savanaudiški ar patriotiškesni. Iš tikrųjų buvo kaip tik priešingai – jie buvo gerokai ciniškesni. Kad ir kokia antilietuviška, moraliai supuvusi ir korumpuota buvo LKP, vis dėlto joje būta ne taip jau mažai ir vadinamųjų „idėjinių“ narių. Kai kurie iš jų užsiėmė antivalstybine ardomąja veikla dar tarpukario Respublikoje ir kovojo su „fašistiniu Smetonos režimu“, karo metais dalyvavo kovose su Vokietija, galiausiai slopino partizaninį pasipriešinimą. Jie buvo aršūs ir nesutaikomi lietuvių tautos ir valstybės priešai ir uolūs naikintojai. Tačiau jie buvo „idėjiniai“ tuo požiūriu, kad turėjo tvirtas politines pažiūras ir tikėjo komunizmo idealais bei šviesia komunistine lietuvių ateitimi. Norint suprasti, kiek šis skirtumas yra svarbus, pakanka atlikti mintinį eksperimentą ir palyginti, pavyzdžiui, du Sąjūdžio laikų komunistų veikėjus A. M. Brazauską ir M. Burokevičių ir jų vadovautas partijas. Kuris veikėjas ir kuri partija padarė daugiau žalos Lietuvai? Klausimas gali atrodyti nekorektiškas ir net absurdiškas, nes atsakymas į jį iš pirmo žvilgsnio tarsi akivaizdus. Tačiau šitaip atrodo tik žvelgiant paviršutiniškai. M. Burokevičius buvo atviras ir nesutaikomas Nepriklausomybės priešas, teisingai nubaustas už veiklą prieš valstybę ir padarytus nusikaltimus. Jis su bendrais kenkė trumpai, o atlikę pelnytą bausmę, tapo bejėgiais, jokios įtakos valstybės gyvenimui nebeturėjusiais asmenimis, galėjusiais pagiežingai burnoti prieš ją tik mažuose bendraminčių susiėjimuose. Dabar pagalvokime apie veidmainiškai paskutinę akimirką „atsivertusią“ ir prie Sąjūdžio prisiplakusią A. M. Brazausko partiečių kohortą, kuri, niekada nesirūpinusi ir netikėjusi laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybe, šito apskraus ir klastingo manevro dėka tapo atkurtos valstybės valdytojais ir šeiminkais. Todėl jie galėjo toliau netrukdomai daryti tai, ką ir sovietmečiu – naikinti ir alinti tautą. Ji iki šiol apvaginėjama, išnaudojama, skurdinama ir deportuojama iš Tėvynės – varoma dabar jau į tariamai savanorišką tremtį, kokia iš tikrųjų ir yra šių veikėjų vykdomos naikinančios ekonominės ir socialinės politikos skatinamas masinis tautos išsivaikščiojimas po pasaulį. Įsidėmėtina, kad būtent šių dienų liberalai yra nuosekliausi ir negailestingiausi šitokios politikos vykdytojai, savo uolumu ir nuožmumu pranokstantys išverstakailius komunistus.

Šitaip nutiko neatsitiktinai. Į kurią liberalų partiją sugužėję komjaunuoliai buvo labiausiai komunistinės ideologijos indoktrinuoti ir todėl ryškiausi *homo sovieticus lituanus* rūšies atstovai. Jie buvo labiausiai susovietinti jauni žmonės ta prasme, kad buvo ypač tvirtai persiėmę antikrikščioniškomis, antitautinėmis ir antivalstybinėmis nuostatomis. Tačiau tai nereiškia, kad jie tikėjo komunizmu – būtent tuo jie skyrėsi nuo daugelio vyresniųjų komunistų. Karjera ir jos laiduojama medžiaginė gerovė – tokia buvo daugumos jų primityviai materialistinė ir hedonistinė pasaulėžiūra ir iš jos kylantis gyvenimo tikslo bei prasmės suvokimas. Jiems buvo vis vien, kokiam šeimnininkui tarnauti ir kokias pažiūras išpažinti ir skelbti. Šiandien komunizmo statytojas ir planinės ekonomikos šauklis, rytoj – pilietinės visuomenės kūrėjas ir laisvos rinkos apologetas. Politinis ir idėjinis chameleonizmas – skiriamasis šitos kartos atstovų bruožas. Būdami jauniausia okupuotos ir sovietizuojamos Lietuvos gyventojų karta, jie taip pat buvo labiausiai „išsilaisvinę“ ir nuo tarpukario Lietuvos kultūrinės ir moralinės tradicijos, o pirmiausia ir ypač – nuo krikščioniškosios moralės normų. Jie jau vadovavosi vadinamuoju „moraliniu komunizmo statytojo kodeksu“, o realiai tai reiškia, jog buvo, vaizdžiai kalbant, žmonės be moralinių stabdžių. Tuo tarpu net ir aršius, bet anoje Lietuvoje gyvenusius komunistus iš inercijos dar bent veikė tai, ką galima pavadinti tradicijos spaudimo jėga – atsiminimai apie buvusią Respubliką ir joje gyvenant patirtas moralinis ugdymas. Šį skirtumą galima pailiustruoti paprastu pavyzdžiu. Aktyviai dalyvavęs valstybės turto „prichvatizavimo“ reikaluose A. M. Brazauskas tikrai elgėsi ne taip, kaip dera šalies prezidentui. Bet jaunystės auklėjimas visgi tam tikra prasme veikė, ir jis elgėsi santūriai ir net „droviai“ palyginti su jaunesnės kartos liberalu ir už nusikaltimą nuteistu buvusiu sostinės meru, kuriam užteko „drąsos“, o tiksliau – įžūlumo viešai nešioti specialiai pagamintą ženklelį, kad neva buvo nuteistas už gerus darbus. Kitaip sakant, okupacijos tarpsniu vykęs krikščioniškos moralės griovimas labiausiai paveikė imuniteto jam neturėjusius žmones, todėl labiausiai jis pažeidė ir „žmonėmis be stabdžių“ pirmiausia vertė jaunimą.

Tai atsispindėjo ir jaunųjų liberalų elgesyje. Kaip minėta, jų indėlis kuriant partiją buvo kuklus, tačiau jie sugebėjo greitai susiburti į jaunimo sekciją ir atsakingais momentais, pavyzdžiui, per partijos vadovybės rinkimus, tapdavo agresyvia grupuote, drįsdavusia renkamiems kandidatams kelti sąlygas ir reikalavimus, kurie neretai virsdavo atviru spaudimu ar net priartėdavo prie šantažo ribos. Jų karjeristiniai instinktai taip pat buvo labai stiprūs. Po daugybės metų vienas partijos narys papasakojo tai, ko nežinojau ir net nebūčiau galėjęs įtarti: partijos renginio metu jam teko būti liudininku, kaip jaunųjų liberalų sekcijos nariai svarstė homoseksualių asmenų reikalus. Jiems šis klausimas buvo svarbiausias ir prioritetas tuo laiku, kai atkūrusi Nepriklausomybę Lietuva tik stojosi ant kojų ir grūmėsi su didžiulėmis problemomis, prie kurių sprendimo stengėsi prisidėti ir partija, parengusi, pavyzdžiui, savąjį būsimosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto variantą. Tačiau liberaliam jaunimui tautos ir valstybės reikalai beveik nerūpėjo. Išgirdęs partiečio pasakojimą, supratau, kad, užuot sukę galvas dėl tokių „niekų“, iš komjaunuolių į liberalus atvirą jaunuosius užsiėmė kuo kitu: tapo akivaizdu, kad tuo metu, kai partijos branduolys mąstė, kaip stiprinti valstybę, jie tyrinėjo Vakaruose pūtusius politinius ir ideologinius vėjus, kad kuo greičiau prisitaikytų prie ten vyravusių madų, o kalbant tiesiai – prie konjunktūros.

Tačiau reikia pabrėžti, kad nors įvairūs būsimosio leftizmo požymiai išryškėdavo ir buvo matomi, jie pirmiausia partijos gyvavimo metais buvo smarkiai prislopinti. Dar nebuvo išblėšęs Sąjūdžio aidas. Dauguma „atsivertėlių“ dar ilgai nedrįso atskleisti savo tikrųjų – antikrikščioniškų, antitautinių ir antivalstybinių – nuostatų ir jas slėpė, o jei reikė – tai itin atsargiai ir santūriai. Atvirų euroburokevičinkų laikas dar nebuvo atėjęs. Gausiai į partiją suėjęs ir po „liberalų“ iškaba pasislėpęs *homo sovieticus* tipas atkuto ir pradėjo drąsiau reikšti sovietines pažiūras tik po 1992 m. rinkimų, kai į valdžią sugrįžo

„socialdemokratais“ persidažę komunistai. O galutinai jis atsigavo ir suklestėjo Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, kurioje jau dominavo tik kai kuriais pažiūrų niuansais nuo SSRS komunistų besiskiriantys eurokomunistai. Ši trumpa praeities apžvalga padeda suprasti, kad sveikai konservatyvios Liberalų sąjungos virtimas leftistine, t. y. liberalkomunistine, partija buvo „užprogramuotas“ iš pat pradžių ir neišvengiamas. Buvo tik aplinkybių ir laiko klausimas, kada XIX a. klasikinio liberalizmo nuostatomis besivadovavusį partijos steigėjų branduolį gausumu užgoš jokio teorinio pasirengimo neturintys, tautos moralinių ir kultūrinių vertybių nepažįstantys ir negerbiantys, liberalizmą suvokiantys tik per sovietmečiu suformuotos komunistinės / komjaunuoliškos sąmonės ir pasaulėžiūros prizmę kairuoliai. Normali, ne leftistinė, liberali partija Lietuvoje atsirasti negalėjo. Tam paprasčiausiai nebuvo priedaidų.

Tokių atveju, kokią būtent Lietuvos viziją tada norėjo pasiūlyti liberalų partija?

Neseniai dar kartą perskaičiau pirmąją Liberalų sąjungos politinę programą. Dabar ji atrodo kiek naivokai ir išduoda, kad, neturėdami autentiškos gyvenimo liberalioje visuomenėje patirties ir žinoję apie liberalizmą tik iš knygų, buvome pernelyg patikėję kai kuriais supaprastintais ir klaidingais liberalizmo peršamais vaizdiniais apie žmogų ir jo galimybes. Kalbant konkrečiau, smarkokai pasidavėme iliuzijai, kad individas yra sąmoninga ir racionali būtybė, kuri visada žino, ko turi norėti ir siekti, o nuo valstybės priežiūros išlaisvintų tokių individų savanoriškas bendradarbiavimas spontaniškai sukurs teisingą visuomenės tvarką ir laiduos visų jos narių gerį. Tad žvelgiant dabartiniu žvilgsniu, programoje pernelyg pabrėžiama ir išaukštinama individo laisvė ir nepakankamai įvertinamas valstybės vaidmuo. Taip pat joje galima išvelgti ideologinio mito apie kone savaime susireguliuojančią rinką pėdsakų. Antra vertus, tokias programines nuostatas lėmė ne tik autentiškos patirties neturėjimas, bet ir konkrečios to meto Lietuvos ekonominės, socialinės ir politinės sąlygos. Nežinia kur galėjusi nuvesti šalį stipraus prezidento idėja buvo gana populiarė ir „stumiamą“ visais įmanomais būdais ir beveik nesiskaitant su priemonėmis, o tai buvo stiprus akstinas aiškiai ir tvirtai ginti dar nespėjusią įsitvirtinti politinę laisvę ir programoje ypač skaidriai išskleisti liberalios demokratinės bei teisinės valstybės principus. Kaip minėta, akivaizdžiai pervertinome rinkos savireguliacinį potencialą, tačiau patį jos principą tada taip pat reikėjo ginti, todėl programoje jis teigiamas be nereikalingų – kaip tada atrodė – išlygų. Tačiau reikia pabrėžti, kad nėra ir suabsoliutinamas, nes partijos kūrėjai ir programos autoriai ir ekonominėmis bei socialinėmis pažiūromis vis dėlto buvo liberalai, o ne kaip tik tuo pačiu metu K. Glavecko, P. Auštrevičiaus ir kitų komjaunuolių įsteigto Lietuvos laisvosios rinkos instituto neoliberalūs rinkos fundamentalistai. Apskritai nors programa turėjo daug trūkumų ir silpnybių, jos stiprybė buvo kitų to meto politinių organizacijų programoms nebūdingas nuoseklumas ir aiškumas. Kitaip sakant, ta programa nebuvo eklektiška. Joje liberalizmo principai buvo labai išgryninti, todėl kaupiantis patirčiai ir keičiantis Lietuvos gyvenimo realijoms, šią programą būtų buvę lengva ir patogu tobulinti. Tačiau pralaimėti rinkimai nubraukė visas viltis ir sužlugdė galimybes pamėginti ją įgyvendinti. Liūdna ir apgailėtina, bet vėliau jokia Lietuvoje veikusi liberalų partija ne tik nesugebėjo šios programos patobulinti, bet veikiau ją nuskurdino paversdamos rinkiniu lėkštų ideologinių lozungų apie faktiškai nevaržomą individo laisvę ir primityvių banalybių apie stebuklingą ir visagalę nereguliuojamą rinką, savaime išsprendžiančią visas ekonomines ir socialines problemas. Šitai nutiko todėl, kad Liberalų sąjungos steigėjams pasitraukus iš politikos, liberalų intelektualinis potencialas, priešingai skleidžiamam jų, kaip „sveiko proto žmonių partijos“, įvaizdžiui, pasirodė esąs ir iki šiol tebėra labai menkas. Faktiškai liberalai ir jų partijos yra labiausiai ideologizuoti politiniai sambūriai, kurie fanatišku dogmatizmu ir mąstymo ribotumu gali drąsiai varžytis su sovietinių laikų komunistų partija ar net veikiau ją šiuo atžvilgu pranoksta.

Kodėl ji liko neišgirsta rinkėjų?

Programa liko neišgirsta dėl dviejų akivaizdžių priežasčių. Jos nuostatos didžiąjai daliai visuomenės buvo naujos, ir tiesiog reikėjo laiko joms paskleisti ir juo labiau išpopuliarinti. O jo pritrūko, nes vos susikūrus partijai ir pradėjus steigti jos skyrius rajonuose, jau 1992 m. įvyko pirmalaikiai parlamento rinkimai. Be to, net jeigu būtume turėję daugiau laiko supažindinti visuomenę su šia programa, vargu ar daug kas būtų ja susidomėjęs ir rimtai įsiklausęs. Tuo metu didžiausia partijos silpnybė ir neatleistinas trūkumas rinkėjų akyse buvo jos sąjūdinės ištakos ir kilmė. Lietuvoje laikėsi beveik visuotinė, tik iki rinkimų daugiausia slėpta neapykanta Nepriklausomybę atkūrusiam Sąjūdžiui, ir ji prasiveržė būtent per rinkimus. Sąjūdis ir su juo siejami politiniai dariniai buvo tiesiog sutriuškinti ar veikiau nušluoti nuo politinės scenos. Šitaip nutiko iš dalies todėl, kad Sąjūdis buvo kaltinamas dėl tuo metu tvyrojusios sumaišties ir jos sukeltų vargų – išplitusios bedarbystės, skurdo, kitų ekonominių ir socialinių negandų. Tačiau pagrindinė ir tikroji tos masinės neapykantos priežastis vis dėlto buvo ta, kad absoliuti dauguma į valdžią sugužėjusių sąjūdininkų tuo jau pat pamėgo jos teikiamas privilegijas, išdavė skambiai deklaruotus idealus ir pradėjo elgtis kaip prieš rinkimus karštai smerkti komunistinės nomenklatūros atstovai. Rinkėjai buvo pasipiktinę ir tokios išdavystės neatleido. Tokiomis aplinkybėmis jaunas ir nespėjęs sutvirtėti Liberalų sąjūdis ką nors laimėti neturėjo nė menkiausių galimybių, nors prieš rinkimus tos slepiamos neapykantos mastas buvo nujaučiamas tik apytiksliai ir todėl šiokių tokių iliuzijų iš tiesų būta.

Kas atsitiko, kad Sąjūdžio branduolys subyrėjo į tokią galybę partijų? Konservatoriai, liberalai, centristai?

Sąjūdis neišvengiamai turėjo sueizėti ir galiausiai subyrėti. Šito galėjo neįvykti tik tuo atveju, jeigu, visiškai atkūrus Nepriklausomybę, būtų buvęs surengtas baigiamasis, t. y. paleidžiamasis, Sąjūdžio suvažiavimas, kuriame būtų buvę paskelbta, jog didysis tikslas pasiektas ir atėjo metas išsiskirstyti. Estijos ir Latvijos liaudies frontai taip ir padarė – suvažiavimuose jie buvo paleisti. Lietuvoje, kitaip negu pas kaimynus, V. Landsbergio šalininkai siekė išsaugoti Sąjūdį kaip savo tikslų įgyvendinimo įrankį. Todėl vyko pirmiau minėtas Sąjūdžio gretų „valymas“, kuris buvo iš esmės ne kas kita, o skausmingas, ilgas ir visais atžvilgiais slogus procesas. Parodžius gerą valią ir elgiantis sąžiningai, jo buvo galima išvengti. Neskilti ir nesubyrėti Sąjūdis negalėjo todėl, kad iš pat pradžių jis buvo skirtingas pažiūras, interesus ir tikslus turinčių žmonių susivienijimas. Juos siejo tik vienas tikslas – atkurti valstybę. Tačiau motyvai buvo labai įvairūs. Nepriklausomybės troško visada laisvos tautos ir savos valstybės idealui buvę ištikimi Antano Terlecko, Nijolės Sadūnaitės, Petro Plumpos, Alfonso Svarinsko, B. Genzelio, R. Ozolo tipo sąjūdininkai. Bet jos taip pat norėjo – žinoma, stengdamiesi nerizikuoti ir gauti ją kuo mažesne savo gerovės kaina, – ir A. M. Brazausko vadovaujami komunistų partijos nomenklatūrininkai. Bet jiems rūpėjo ne lietuvių tauta ir valstybė. Jų tikslas buvo atsikratyti Maskvos prievaizdų ir patiems šeiminkauti atkurtoje valstybėje kaip nuosavame dvare. Nepaprastai svarbus Sąjūdžio bruožas buvo tas, kad jis vis dėlto nebuvo joks spontaniškas pavergtos ir trokštančios laisvės tautos sukilimas prieš svetimą valdžią. Judėjimas kilo ne iš „apačių“, o buvo jeigu ne nuleistas, tai bent jau buvo leista jam rasti iš „viršaus“ paties M. Gorbačiovo valia. Drąsių pirmeivių pastangomis palaužus lietuviškosios nomenklatūros pastangas stabdyti Sąjūdžio plėtrą, jo dalyviai vėliau nepatyrė rimtesnių represijų. Todėl labai greitai judėjimą užplūdo įvairaus plauko konformistai, t. y. karjeristai ir prisiplakėliai. Absoliučiai jų daugumai tautos ir valstybės reikalai niekada nerūpėjo ir apie tai jie niekada nemąstė. Jeigu ne TSRS prasidėjusi „pertvarka“, jie taip ir būtų nugyvenę savo gyvenimus kaip sąžiningi ir uolūs komunizmo statytojai. Tiesa, kad daugelis sąjūdininkų dar turėjo lietuvišką etnokultūrinę savimone, bet ne politinę tautinę ir valstybinę sąmonę. Tokie sąjūdininkai buvo akivaizdi mažuma.

Tai natūralu ir suprantama: po ilgų okupacijos dešimtmečių išlikę tautinės savivokos jausmas ir blankūs prisiminimai apie turėtą savo valstybę savaime negalėjo virsti aiškiais ir tvirtomis protautinėmis ir provalstybinėmis nuostatomis. Pastarosios susiformuoja per dešimtmečius ar net šimtmečius nuosekliai ir kryptingai ugdant politiškai sąmoningus ir patriotiškus šalies piliečius. Absoliuti dauguma net ir aktyvių sąjūdininkų neturėjo galimybių susipažinti su jokiais politinėmis doktrinomis ir ideologijomis, išskyrus komunistinę, taigi apie jas nieko neišmanė arba turėjo labai miglotą supratimą. Apibūdinant šią padėtį, trumpai ir kiek tiesmukiškai būtų teisinga pasakyti, kad jie politiškai buvo menkai raštingi. Net valstybės atkūrimą paskelbę Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Kai daugumą rinkimuose laimėjusi Sąjūdžio frakcija pradėjo skilti ir byrėti į mažesnes frakcijas, net jų pavadinimai – Centro, Nuosaikiųjų, Tautos pažangos – iškalbingai bylojo apie politinį mažaraštiškumą: vertinant politologiniu požiūriu, jie buvo visiškai neturiningi ir beprasmiški. Tai paaiškina, kodėl Sąjūdis byrėjo taip lengvai ir sparčiai: jo narių nesiejo jokios bendros politinės pažiūros ar nors kiek aiškesnė Lietuvos ateities vizija. Vienintelis juos telkęs idėjinis saitas buvo Nepriklausomybės reikalavimas nesigilinant, kokia bus toji atkurta valstybė. Iš esmės apsiribota gana abstrakčiomis ir deklaratyviomis nuostatomis, jog tai bus laisva demokratinė ir teisinė respublika. Teisiškai atkūrus valstybę, neišvengiamai prireikė tą viziją tikslinti ir konkretinti, bet kaip tik tada ėmė ryškėti anksčiau prislopinti pažiūrų ir interesų skirtumai. Jie netruko virsti aršiais ginčiais ir nesutarimais, kurie tik skatino ir spartino Sąjūdžio irimą. Be abejo, paskutinė vinis į Sąjūdžio karstą buvo dar net nepaskelbus Nepriklausomybės prasidėjusios aršios įvairių grupuočių kovos dėl valdžios, kurios galiausiai baigėsi triuškinamu Sąjūdžio pralaimėjimu ir tikra politine mirtimi virtusiais išankstiniais rinkimais.

Apskritai netruko paaiškėti, kad daugelis valstybę atkūrusios Aukščiausiosios Tarybos narių savo politinėmis pažiūromis ir įsitikinimais buvo, o ir dabar tebėra, tarybiniai žmonės. Prabėgę trys dešimtmečiai nepaneigiamai rodo, kad jie skelbė Nepriklausomybę patys jau neturėdami tautinės ir valstybinės sąmonės. Tik nedaugelis jų – B. Genzelis, R. Ozolas, A. Sakalas, Narcizas Rasimas, Zita Šličytė, Egidijus Bičkauskas ir kai kurie kiti – drįso atvirai ir principingai pasisakyti aktualiausiai Lietuvos gyvenimo ir ateities klausimais. Kiti tylėjo. Pasinaudodami signatarų autoritetu, jie galėjo prabilti apie šalies ekonomines ir socialines piktžaidzes, tautos išsivaikščiojimą, neatsakingai ir nusikalstamai prarandamą taip sunkiai atkurtos valstybės suverenitetą ir būti bent iš dalies išgirsti. Tačiau dauguma tyli. Vieni – dėl nesupratingumo ir abejingumo, kiti galbūt bijo supykdyti valdžią ir prarasti signatarų pensijas. Toji tylą yra iškalbinga. Ji rodo, kaip okupacijos laikotarpiu buvo suniokota ir sumenkusi net lietuviškosios visuomenės elito tautinė ir valstybinė sąmonė. Sąjūdžio atkurtos valstybės idėjiniai pamatai buvo ir tebėra labai trapūs, ir tai galiausiai virto tragedija. Visavertės Lietuvos valstybės sukurti taip ir nepavyko, atsidurta prie istorinės ir politinės nebūties slenksčio.

Ar labai skyrėsi jūsų ir R. Ozolo partinės politikos vizijos, kad reikėjo atskirų partijų?

R. Ozolas – vienas svarbiausių ir brangiausių gyvenime sutiktų žmonių. Laikau ir visada laikysiu jį didžiausiu savo mokytoju. Mūsų pažiūros buvo gana artimos, išskyrus vieną aspektą – jis gerbė krikščionybę, bet vadovavosi kitokia pasaulėjauta ir pasaulėžiūra. Sąjūdyje dažniausiai buvome bendraminčiai ir glaudžiai bendradarbiavome. Tačiau po rinkimų mūsų keliai pradėjo skirtis. Taip nutiko ne todėl, kad dėl ko nors būtume nesutarę ar susipykę, tą lėmė didžioji viso Sąjūdžio bėda: išrinkti į AT jo atstovai paniro į savo darbus ir vis labiau tolo nuo judėjimo. Takoskyra nuolat didėjo ir radosi kažkas panašaus į savaiminį susvetimėjimą. Dėl to silpo ir menko pats Sąjūdis, o kartu tirpo į valdžią nuėjusių sąjūdininkų svoris ir įtaka. Politiniai keliai išsiskyrė savaime jau vien todėl, kad paprasčiausiai retai susitikdavome. Todėl mes būrėmės į liberalų partiją, o skilinėjant Sąjūdžio frakcijai

Aukščiausiojoje Taryboje susikūrė Centro frakcija, vėliau, prieš rinkimus, virtusi Centro judėjimu. Ozolas buvo jo idėjinis ir politinis vadovas.

Šis iškilus žmogus buvo pagrindinis Sąjūdžio ideologas ir neabejotinai įžvalgiausias ir toliaregiškiausias jo vadovybės narys. Tačiau ir jis neišvengė klaidų, faktiškai sužlugdžiusių jo politinę karjerą. Ko gero, lemiamas ir dramatiškas šios karjeros posūkis buvo klastingas jo pašalinimas iš valdžios. Turėjęs visas galimybes tapti Aukščiausiosios Tarybos pirmininku, Ozolas atsisakė pretenduoti į šį postą užleisdamas jį V. Landsbergiui, kuris pažadėjo paskirti jį vienu iš savo pavaduotojų. Tačiau buvo klastingai – joks kitas žodis čia netinka – apgautas. V. Landsbergis jame įžvelgė konkurentą ir šitokiu būdu atsikratė. Nors netrukus jis tapo ministrės pirmininkės K. Prunskienės pavaduotoju, jo politinė įtaka sumenko, rankos veikti buvo surištos. Ir tai nutiko sunkiausiu ir pavojingiausiu atkurtai Lietuvai momentu. Ozolas skausmingai išgyveno patirtą klastą ar veikiau išdavystę ir savo bejėgiškumą. Dėl to labai krintosi. Tuo metu Lietuvos visuomenėje ir viešajame gyvenime išryškėjo dvi politinės srovės – kairė ir dešinė, arba tiesiog A. M. Brazausko ir V. Landsbergio šalininkų stovyklos. Jų priešprieša buvo labai arši ir potencialiai pavojinga atkurtai valstybei. Šiomis aplinkybėmis R. Ozolą užvaldė mintis sutelkti trečią – centro – politinę srovę, kuriai būtų galėjusios priklausyti visos kitos su tomis stovyklomis nesitapatinusios politinės jėgos.

Šis sumanymas buvo neįgyvendinamas. Jis negalėjo pavykti dėl akivaizdžios priežasties: centrą teoriškai galėję sudaryti politiniai sambūriai buvo pernelyg skirtingi tiek savo pažiūromis, tiek interesais ir tikslais. Panašiai kaip ir Sąjūdžio, jų nesiejo jokios bendros idėjos ir programinės nuostatos, o antipatija kairei ir dešinei buvo negatyvus ir todėl efemeriškas vienijimosi pagrindas. Susitarti trukdė ir naujųjų politinių jėgų rinkiminės ambicijos – nuožmi kova dėl geresnių vietų hipotetiniuose bendruose rinkimų sąrašuose buvo neišvengiama. Todėl R. Ozolui siūliau aiškiau apibrėžti jo vadovaujamo Centro judėjimo politinę ir ideologinę tapatybę. Tai būtų susiaurinę idėjinę vienijimosi platformą, bet užtat ji būtų buvusi „neišplauta“ ir todėl kur kas tvirtesnė. Jeigu, užuot kūręs dirbtinę ir politiškai miglotą centrizmo ideologiją, Ozolas būtų įvardijęs savo vadovaujamą judėjimą kaip tautinę partiją, – tą pavėluotai padarė po daugelio metų, – Centro judėjimas ir Liberalų sąjunga būtų galėję susivienyti. Būtų atsiradusi liberaliai konservatyvi tautinės pakraipos partija. Deja, centrizmo vizija buvo užvaldžiusi Ozolą pernelyg stipriai ir ilgai. Kai jis suvokė ir pripažino, kad ji teoriškai efemeriška ir praktiškai neįgyvendinama, buvo per vėlu. Vis dėlto prieš rinkimus mėginome susivienyti. Vyko sunkios ir ilgos derybos. Norėdami žūtbūt susitarti, žengėme desperatišką žingsnį ir pateikėme centristams itin dosnų pasiūlymą: atidavėme jiems pirmąsias penkias vietas bendrame rinkimų sąraše. Pasiūlymas buvo iš tiesų dosnus, nes abi partijos buvo lygiavertės. Buvome panašūs narių skaičiumi. Tiesa, centristai turėjo keletą AT narių, bet tarp mūsų buvo kur kas daugiau akademinio pasaulio žmonių. Kurį laiką derybos vyko sklandžiai ir atrodė, kad susitarsime. Tačiau paskutinę akimirką jos žlugo. Dėl neaiškių priežasčių į baigiamąjį pasitarimą neatvyko Ozolas, kurio žodis turėjo būti lemiamas. Centristams atstovavę Mečys Laurinkus ir Vidmantas Staniulis derybas gana tiesmukiškai nutraukė nepaaiškine, kodėl šitaip elgiasi. Visos viltys žlugo. Šios centristų klaidos – ir šiandien nesu tikras, ar tai buvo tik klaida, o ne politinė diversija, – kaina buvo milžiniška. Abiem partijoms. Sunku pasakyti, ar būtų pavykę peržengti rinkiminį barjerą ir patekti į Seimą, bet, kiek prisimenu abiejų partijų gautų balsų skaičių, šitoks stebuklas galėjo įvykti. O jeigu ir nebūtų pavykę, vis vien būtų atsiradusi gana solidi vidurio politinė jėga – liberali tautinė partija.

Centristų sprendimas nesijungti jiems neįtikėtinais palankiomis sąlygomis man ir šiandien tebėra neįmanoma mįslė. Galbūt jie, o pirmiausia pats Ozolas, nenujautė gresiančio sąjūdinių jėgų triuškinimo rinkimuose, gal pernelyg kliovėsi ar net puikavosi savo gretose buvusiais keliais AT nariais ir iš aukšto žvelgė į mūsų partiją laikydami liberalus nelygia-

verčiais partneriais. Apie tai galiu tik spėlioti. Mėginau išklausti Ozolo, kodėl šitaip nutiko, bet šia tema jis kalbėti vengė. Tikrai žinau tik tiek, kad jis pats gerai suvokė, jog padarė milžinišką ir neatitaisomą klaidą, kurios padariniai Lietuvos partinei sistemai juntami iki šiol. Netiesiogiai, bet gana aiškiais užuominomis pokalbiuose keletą kartų šią klaidą net pripažino. Bet niekada taip ir nepaaiškino, kodėl tą lemtingą dieną nepasirodė derybose ir netarė savo svaraus žodžio, galbūt galėjusio pakreipti Lietuvos politinio gyvenimo ir partinės sistemos raidą palankesne linkme.

Ar tarp to meto liberalų apskritai buvo daug Sąjūdžio žmonių?

Liberalų sąjungoje buvo iš tiesų daug sąmoningų ir veiklių sąjūdininkų. Pakanka paminėti Angonitą Rupšytę, Aleksandrą Dobryniną, Arvydą Šliogerį, Marių Povilą Šaulauską, Rimgaudą Bubelį, Rimvydą Rimdžiu, Vidą Dauderienę, Ramunę Vosyliene, Tomą Čyvą, Imantą Melianą – visų neįmanoma išvardyti. Tačiau kūrimosi ir ankstyvuojų partijos veiklos laikotarpiu ypač svarbu tai, kad su mumis glaudžiai bendradarbiavo daug formaliai nepartinių, bet artimų pažiūrų inteligentų, ypač mokslininkų. Tarp jų galima paminėti ekonomistą Arvydą Kostą Leščinską, sociologą Kęstutį Černiauską, iškilus teisininkus Stasį Stačioką ir Zenoną Namavičių, nemažai kitų humanitarinių ir socialinių mokslų atstovų. Savotiška šio bendradarbiavimo viršūnė ir ryškiausias pavyzdys turbūt būtų Liberalų sąjungos parengtas Konstitucijos projektas, kurį rengiant šių ir kai kurių kitų teisininkų indėlis buvo didžiulis ir neįkainojamas. Šitaip pamažu susiformavo liberalų kaip intelektualiausios šalies partijos įvaizdis, kurį iki šiol mėginama palaikyti dirbtinai jį pučiant. O iš tikrųjų išvardytiems ir kitiems asmenims vėliau nutraukus ryšius su partija, pastaroji prarado turėtą intelektualinį potencialą ir patyrė tokį nuosmukį, kad net nepajėgia sukurti nors kiek solidesnės – neideologizuotos ir neprimityvios – politinės programos. Dabartinis jos įvaizdis yra melagingas ir neturi nieko bendro su tikrove.

Unikalus atrodo filosofų vaidmuo: kaip reta daug žinomų filosofų matyti to meto partijos struktūrose. Kaip toks intelektualinis užtaisas galėjo susiformuoti ir kodėl jis subyrėjo?

Sąjūdžio trisdešimt penkių asmenų Inicijatyvinėje grupėje buvo net septyni filosofai, taigi penktoji grupės dalis. Tuo stebėtis nereikia. Joks politinis sąjūdis negali išsiversti be filosofų paprasčiausiai dėl to, kad visuomenės siekius ir tikslus būtina išsakyti aiškiai ir tiksliai politinių idėjų kalba. Šitaip būna visur ir visada. O politines idėjas kuria ir plėtoja atskira filosofijos sritis – politinė filosofija. Sovietmečiu filosofai, kaip ir kiti humanitarinių bei socialinių mokslų atstovai, buvo ryškiai susiskirstę į stovyklas pagal santykį su tauta ir valstybe. Vieni uoliai tarnavo okupantui ir nėrėsi iš kailio moraliai, intelektualiai ir ideologiškai naikindami tautą ir valstybę kaip praeities atgyvenas. Kiti turėjo tam tikrų sentimentų tautos kalbai, kultūrai ir istorijai, bet tikėjo, kad priklausyti TSRS yra gėris ir vienintelis „teisingas“ pasirinkimas. Jie nuoširdžiai manė, kad Lietuva gali klestėti tik būdama „broliškų tarybinių tautų šeimoje“ ir kūrė socialistinę, marksistinę ideologijos pagrindu formuojamą sovietinę lietuviškąją kultūrą. Dar kiti nekvaršino sau galvos tokiais klausimais ir buvo pasyvūs režimo rėmėjai ta prasme, kad už algą klusniai darė tai, ką liepdavo valdžia. Galiausiai buvo ir palyginti negausi grupelė filosofų, kuriems rūpėjo tautos ateitis ir kurie svajoto atkurti valstybę. Tam reikėjo nuveikti didelį parengiamąjį darbą – atkurti okupantų nutrauktą ir praktiškai sunaikintą lietuviškosios kultūros ir filosofinio mąstymo tradiciją. Jiems teko pradėti beveik nuo nulio. B. Genzelio, R. Ozolo, Antano Rybelio, Bronislovo Kuzmicko ir kitų šios grupelės narių iniciatyva ir pastangomis išleistos, dažnai įveikiant daugybę kliūčių, filosofijos istorijos chrestomatijos ir būtiniausi klasikinės ir šiuolaikinės filosofijos veikalai leido vėl išplėsti po 1940 m. neįtikėtinais susiaurėjusius Lietuvos visuomenės intelektualinius ir kultūrinius akiračius. Faktiškai buvo atkuriamas Lietuvos intelektualinis potencialas ir pamažu, bet nuosekliai grįžtama į Vakarų civilizacijos erdvę. Šie filosofai taip pat reiškėsi kultūrinėje veikloje ir mokė studentus, todėl visuomenė

galėjo susipažinti ir su alternatyviomis marksistiniam komunizmui idėjomis. Tiesa, kaip minėta, tos idėjos okupacijos sąlygomis negalėjo pasklisti plačiai. Sustabdyti tautos sovietizavimą galėjo radikalūs politiniai pokyčiai, kurie buvo įmanomi tik atkūrus valstybę. Filosofai kaip tik ir parengė dirvą tokiam lūžiui. Be filosofinės minties atgimimo Sąjūdis vargu ar būtų buvęs įmanomas. Sąjūdžiui priklausė daug Lietuvos šviesuolių, kurių indėlio neįmanoma pervertinti. Visi darė ką galėjo ir sugebėjo. Tačiau nebūtų savigyra pasakyti, kad būtent filosofai dėl gebėjimo konceptualiai formuluoti tautinio ir valstybinio atgimimo lūkesčius bei tikslus tapo idėjiniais Sąjūdžio vėliavnešiais ir intelektine jo smogiamąja jėga.

Atkūrus valstybę, filosofų keliai taip pat pradėjo išsiskirti. Prie to gerokai prisidėjo ir minėtosios kovos dėl valdžios. Vieni tapo V. Landsbergio šalininkais. Tačiau dauguma atsidūrė „nepaklusniųjų“ ir „nepritapėlių“ stovykloje ir susisaistė su kitomis politinėmis jėgomis. Pavyzdžiui, B. Genzelis tapo brazauskinės „socialdemokratų“ partijos nariu, R. Ozolas – Centro judėjimo vadovu. Vis dėlto daugiausia filosofų rinkosi liberalų partiją ir sudarė jos organizatorių branduolį. Tačiau partijai išsigimus, pasitraukė iš jos, o kartu ir apskritai iš viešosios politinės veiklos. Ne tik filosofų, bet ir kitų sričių mokslininkų „pabėgimas“ iš politikos buvo priverstinis: išsilavinę ir padorūs žmonės paprasčiausiai negalėjo pritaipyti prie nemokšų, grobuonių ir storžievių masės, kuri suplūdo į naujai susikūrusias politines partijas. Sąjūdžio sutelktas didžiulis intelektualinis potencialas buvo prarastas, o iš tikrųjų – sunaikintas. Po trumpo sąjūdinio pakilimo Lietuvos politika patyrė neįtikėtiną intelektualinį nuosmukį, kuris tęsiasi iki šiol. Jo kaina šaliai buvo ir tebėra milžiniška, bet kiek dar teks ją mokėti – galima tik spėlioti.

Žiniasklaidoje skelbta, kad iš partijos pasitraukėte po pralaimėjimo rinkimuose. Ar tai ir buvo pasitraukimo priežastis?

Nežinau, kodėl skleidžiama ši visiškai klaidinga žinia. Po pralaimėtų rinkimų iš tiesų atsistatydinau iš partijos pirmininko pareigų. Žinojau, kad dėl pralaimėjimo nesu kaltas, nes visuotinio nekenčiamų „sąjūdistų“ šlavimo nuo politinės arenos sąlygomis buvo padaryta viskas, kas įmanoma. Šitokia baigtis buvo absoliučiai neišvengiama. Tai puikiai suprato ir dauguma partijos narių, kurie griežtai nepritarė mano atsistatydinimui. Mane kaltino ir ragino trauktis tik saujelė negeranoriškai nusiteikusių ir savų tikslų siekusių partijos suvažiavimo dalyvių. Panorėjęs būčiau buvęs perrinktas, tačiau nesutikau. Tai padariau savo iniciatyva, norėjau ateičiai sukurti precedentą duodamas politinės atsakomybės pavyzdį. Tačiau tada iš partijos nepasitraukiau, o ir neketinau trauktis. Pirmininku buvo išrinktas verslininkas Šarūnas Davainis, aš likau partijos vadovybės – tarybos ir valdybos – nariu. Kurį laiką viskas klostėsi sklandžiai, niekas nepranašavo artėjančios audros. Partija pamažu augo ir stiprėjo. Gausėjo narių, kūrėsi nauji skyriai vietose. Tačiau viską pakeitė artėjantys savivaldybių rinkimai. Tuo metu sparčiai besiformuojantis verslininkų sluoksniu jau puikiai suvokė, kad politinė valdžia yra be galo naudingas įrankis siekti savųjų ekonominių tikslų. O ją buvo galima įgyti tik patiems veržiantis į partijas arba užvaldant jas per savo parinktus statytinius. Tai buvo pirmoji grėsmė nespėjusiai sutvirtėti Lietuvos partinei sistemai. Tačiau, kaip sakoma, nelaimė nevaikšto viena: verslo pasaulis buvo glaudžiai persipynęs su nusikaltėliais. Jie aktyviai dalyvavo privatizuojant, o tiksliau – „prichvatizuojant“ valstybės turtą, todėl buvo gyvybiškai suinteresuoti politine valdžia ir įtaka. Šitoks gaivalas – pavadinkime jį kriminalizuotais verslininkais – prieš savivaldybių rinkimus dar energingiau pradėjo plūsti į juose turėjusias dalyvauti partijas. Jis skverbėsi ir į Liberalų sąjungą. Netruko išryškėti pirmieji nerimą keliantys ženklai. Kai kuriuose skyriuose įvyko tikri perversmai: idealistiškus jų kūrėjus keitė pragmatiškai verslininkai. Sparčiai steigėsi nauji skyriai. Kadangi partijos Tarybai priklausė skyrių atstovai, akyse keitėsi pačios Tarybos veidas. Joje ryškėjo „naujojo liberalo“ tipas: menkai išsilavinę, įžūlūs, storživiai naujieji liberalai darėsi vis pastebimesni ir įtakingesni.

Lemtingas buvo Liberalų sąjungos Kauno skyriaus virsmas. Jis tapo partijos kaip tikros politinės organizacijos galutinio ir negrįžtamo žlugimo, t. y. išsigimimo, pradžia. Nors Kaunas didelis miestas, skyrius buvo gana silpnas; pavyzdžiui, kur kas mažesnėje Plungėje liberalų buvo daugiau. Tačiau artėjant rinkimams įvyko stebuklas – Kauno skyrius pagausėjo kone dešimt kartų – narių padaugėjo nuo keliasdešimt iki kelių šimtų žmonių. Iš karto tapo aišku, kad vyksta kažkas neįprasto ir pavojingo, nes nuo skyriaus dydžio priklauso jo atstovų partijos suvažiavime skaičius. Nekilo abejonų, kad Kauno skyrius gausinamas dirbtinai, siekiant padidinti jo atstovų kvotą. Viskas galutinai paaiškėjo, kai Liberalų sąjungos Tarybos posėdyje staiga buvo pareikalauta ikirinkiminį partijos suvažiavimą surengti Kaune. Iš karto supratome: norima kuo lengviau ir patogiau surinkti į suvažiavimą Kauno skyriaus atstovus, kad jiems nereikėtų vargti keliaujant į sostinę. Buvo akivaizdus ir tolesnis šio plano scenarijus: partiją ketina perimti ir užvaldyti kokia nors Kauno verslo grupuotė. Sužinojome ir daugiau scenarijaus detalių: Kauno liberalų skyrių „globoja“ jau liūdnai nusikalstamais veiksmais spėjęs pagarsėti EBSW koncernas, o naujuoju partijos pirmininku bus siūlomas Ginutis Vencius – skyriaus vadovas. Nebeliko jokių abejonų: partija neišvengiamai pateks į nusikaltėlių rankas, nes suvažiavimo dalyvių daugumą sudarys šio koncerno suvežti statybiniai, kurie balsuos taip, kaip jiems bus liepta. Mes – senasis partijos steigėjų branduolys – tokiam suvažiavime dalyvauti griežtai atsisakėme. Man buvo daromas didžiulis spaudimas, kad atvykčiau. Žadėta, kad būsiu išrinktas į partijos vadovybę ir suvažiavime galėsiu kalbėti ką noriu. Įkalbinėti buvo atsiųstas net didelį autoritetą turėjęs akademikas E. Vilkas, kuris, manyčiau, tai darė be piktų kėslų, nes politiškai nebuvo itin įžvalgus žmogus. Nesutikau. Supratau, kad norima, jog kaip pirmasis partijos pirmininkas savo dalyvavimu įteisintų vykstantį perversmą ir partijos užgrobimą, o kartu palaikytų sunerimusių ir abejojančių partijos narių iliuzijas, kad nieko ypatingo nenutiko, ir liberalai tebėra normali partija, o ne kriminalinio sindikato politinis įrankis ir priedanga. Dėl to buvau daugelio nesuprastas ir net smerkiamas, neva lemiamu momentu išsigandau, susvyravau ir palikau partiją likimo valiai.

Iš tikrųjų tai buvo teisingas sprendimas, nes nieko nebuvo įmanoma padaryti. Į suvažiavimą pasiuntėme savo stebėtojus, kurie papasakojo, kaip jis vyko ir patvirtino blogiausius būgštavimus. Suvažiavime dalyvavę EBSW koncerno statybiniai gavo iš anksto parengtus sąrašus asmenų, už kuriuos turėjo balsuoti. Partijos pirmininko rinkimai taip pat buvo surežisuotas spektaklis. Imituojant alternatyvą iš anksto numatytam pirmininku G. Venciu, buvo iškeltas net menkiausių galimybių laimėti neturėjęs kandidatas. Ši vaidmenį sutiko atlikti E. Gentvilas, su kuriuo, kaip pasakojo stebėtojai, buvo elgiamasi ne itin pagarbiai. Atvirai šaipytasi ir tyčiotasi. Paaiškėjo, kad šis neseniai partijos nariu tapęs asmuo neturi ne tik principų ir politinio stuburo, bet stokoja net elementarios žmogiškos savigarbos. Šitaip buvo užverstas paskutinis tikros liberalų partijos trumpos istorijos puslapis. Kaip liudija tolesnė istorija, nuo tada partija jau visą laiką buvo paklusnus korumpuotų verslo grupuočių įrankis.

Kai kam ši istorija baigėsi ypač liūdnai. Mano santykiai su vienu iš pavaduotojų G. Venciumi buvo draugiški. Todėl prieš lemtingą suvažiavimą jį geranoriškai įspėjau dėl padarinių ir patariau būti labai atsargiam, nesišvaistyti nepamatuotais pažadais ir įsipareigojimais EBSW globėjams. Būnant pirmininku teko daug bendrauti su verslininkais. Tačiau prašydamas paremti partiją, visada griežtai laikiausi principo – jokių pažadų padėti rėmėjams tvarkyti jų asmeninio verslo reikalus. Kad ir kaip skambėtų neįtikimai, daugelis jų tokią poziciją suprasdavo ir gerbdavo. Šitaip patariau elgtis ir naujajam pirmininkui. Deja, jis neįsiklausė, todėl viskas baigėsi didele nelaimė. Grįždamas iš brazauskininkų partijos renginio, kuriame dalyvavo kaip svečias, jis pateko į baisią avariją, buvo smarkiai sužalotas. Ilgai ir sunkiai gydėsi, kol atgavo sveikatą. O avarija, sprendžiant iš pasakojimų,

buvo tikrai keista, nes pakeliui į Kauną sugedo automobilio vairas ar stabdžiai, todėl rėžėsi į pakelės medį. Sklandė versija, kad tai galėjo būti kerštas už nuviltus globėjų lūkesčius. Ji man atrodo gana įtikinama, nes, kiek prisimenu iš mūsų pokalbių, prašydamas EBSW paramos, jis įtikinėjo ir net garantavo, kad liberalai laimės rinkimus į Kauno savivaldybę ar bent jau iškovos joje daug vietų ir taps stipria bei įtakinga frakcija. Tai buvo nepasverti ir neatsargūs pažadai. Šitaip išsipareigoti man atrodė ne tik neleistina partijai iš principo, bet ir labai pavojinga.

Kodėl atsistatydinate, o ne kovojote? Atrodė beprasmiška?

Atsisakymas dalyvauti Liberalų sąjungos sunaikinimo spektaklyje buvo protesto ir pasipriešinimo forma. Net po Kauno suvažiavimo iš partijos pasitraukėme ne iš karto, dar mėginome ją gelbėti. Įkūrėme atskirą frakciją ir raginome burtis į naują partiją, kuri nebūtų tik verslo grupuočių priedėlis. Tačiau likome neišgirsti. Kai kurie Kauno suvažiavimo spektaklyje dalyvavę partijos nariai iš tiesų nesuprato, kas įvyko, todėl šio kvietimo neparėmė. Bet dauguma sąmoningai apsisprendė ir buvo įsitikinę, kad pragmatiškai tarnauti naujesiems partijos šeimininkams ir būti jų marionetėmis yra naudingiau, negu mėginti toliau auginti „idėjišką“, t. y. liberalizmo principais ir programinėmis nuostatomis nuosekliai ir tvirtai besivadovaujančią politinę organizaciją. Likti tariamai pragmatiškoje, o iš tikrųjų „lovio“ partija virtusioje Liberalų sąjungoje nebebuvo prasmės. Galutinai įsitikinę, kad pakeisti nieko nebeįmanoma, nedvejodami iš jos išstojome, kad vien pačiu savo buvimu neapgaudinėtume ir neklaidintume šalies piliečių. Negalėjome ir nenorėjome tapti kriminalizuotų verslo grupuočių parankiniais ir įkaitais, kokiais sutiko būti įvykusiam perversmui pritarę partijos nariai.

Šiandien liberalų partiją žlugdo korupcijos skandalai. Kai kas viešai šią partiją laidoja, siūlo keisti bent pavadinimą, steigtis iš naujo. Ar, vertindamas pasirinkimus po lemtingo 1992 m. pralaimėjimo, sutiktumėte, kad dabartinė situacija buvo užprogramuota?

Dabartiniai korupcijos skandalai ir partijos krizė yra absoliučiai logiška ir neišvengiama Kauno suvažiavime įvykusio partijos virsmo atomazga. Būtina aiškiai suvokti ir nedviprasmiškai įvardyti, kas tada įvyko: besiformuojanti vakarietiško tipo politinė partija virto kvazipolitiniu nusikalstamu sambūriu. Vertinant politologiniu požiūriu, po suvažiavimo ji regresavo virsdama-vėlyvojo sovietmečio komjaunuolių valdoma viena iš į daugelį kvazipartijų pasidalijusios TSKP politinio kamieno ataugų. Šitoks apibūdinimas gali nustebinti, net šokiruoti ir papiktinti, bet jis turi aiškią politinę ir istorinę prasmę. Nors daug kalbėta apie sovietų imperiją valdžiusią komunistų partiją kaip apie nusikalstamą organizaciją, pati jos prigimtis tebėra aiškiai neišsąmoninta ir tiksliai neįvardyta. Dažniausiai turimi omenyje komunistų padaryti nusikaltimai. Bet retai kada suvokiama, kur glūdi ir kaip pasireiškia nusikalstama šios organizacijos prigimtis: TSKP skyrėsi nuo normalių politinių partijų tuo, kad ji iš esmės buvo kriminalinių nusikaltėlių sindikatas, sugebėjęs užgrobti politinę valdžią ir užvaldyti visą valstybę. Jo užgroboje valstybėje po pradinio nusikalstamų elementų siautėjimo tarpsnio buvo atkurta galios hierarchija ir tvarka. Nusikaltėlių įvesto tironiško režimo tikroji kilmė ir prigimtis buvo paslėpti po kvazipolitiniu fasadu suteikiant režimui išoriškai normalios politinės ir ideologinės santvarkos formą. Politinė partija virsta kvazipartija tada, kai jos deklaruojami ir žadami įgyvendinti bendrieji politiniai visų piliečių laisvės, lygybės, bendrojo gėrio ir teisingumo principai išduodami ir pakeičiami siekiu patenkinti siaurus pačių valdančiųjų ir su jais susijusių grupių interesus. Liberalų sąjunga po Kauno suvažiavimo kaip tik ir pasuko šiuo atgal į sovietinę praeitį vedusiu ir TSKP mutantu ją pavertusiu keliu. Viena yra politiškai rūpintis verslo sąlygų gerinimu visiems juo užsiimantiems Lietuvos piliečiams ir visai kas kita – uoliai triūsti kuriant šiltnamio sąlygas ir privilegijas partiją globojančių, o iš tiesų kontroliuojančių su jos vadybe susijusių asmenų ir grupuočių verslui. Liberalų partijos vadovybė šiuo antruoju keliu

nuosekliai ir kryptingai ėjo nuo pat ano įsimintino suvažiavimo. Tai liudija jau daugiau nei prieš dešimtmetį pradėjusios kilti viešumon, bet iki šiol gana sėkmingai marintos ir tildytos partijos vadovybės korupcinės veiklos istorijos. Jos buvo neišvengiamos, nes E. Gentvilo, G. Steponavičiaus, E. Masiulio apsisprendimas kurti ne vakarietišką liberalų partiją, bet eurosovietinį jos simuliakrą ir parodiją buvo sąmoningas ir neatšaukiamas pasirinkimas. Reikalo esmė ir tikroji bėda buvo ne ta, kad partijoje įsitvirtino grupelė į korupciją linkusių vadų, o ta, kad įvyko gelminė visos organizacijos prigimties transformacija, dėl kurios ji virto jau minėtu kvazipolitiniu nusikalstamu dariniu. Savaiame suprantama, tai nereiškia, kad visi liberalų partijos nariai yra nusikaltėliai – teisėsaugos atskleistų įtartinų veikų dalyviai ir vykdytojai. Nėra abejonų, kad eiliniai partijos nariai nieko nežinojo apie šią vadovybės užkulisinę veiklą. Kitaip negalėjo ir būti, nes pats liberalų partijos organizacijos principas yra sovietinis ir iš esmės niekuo nesiskiria nuo buvusios komunistų partijos modelio. Tokio tipo kvazipolitinės organizacijos iš esmės skiriasi nuo tikrų vakarietiško tipo partijų tuo, kad jos yra dvilypės. Formaliai deklaruojama, kad visi partijos nariai yra lygiateisiai ir gali demokratiškai kontroliuoti vadovybės sprendimus bei veiksmus. Realiai tokios partijos pasidalijusios, kaip buvo būdinga TSKP, į du sluoksnius. Pirmasis – partijos viršūnės, arba „politbiuras“, t. y. ją valdanti siaura ir niekieno nekontroliuojama grupuotė ar klanas. Antrasis – paprasti jokios realios įtakos neturintys nariai, kuriems skirtas toks pat vaidmuo, koks kadaise teko eiliniams komunistams – susirinkimuose ir suvažiavimuose klusniai kilnoti rankas „demokratiškai“ legitimuojant viršūnių nuleidžiamus sprendimus.

Reikia pridurti, kad tokios yra visos be išimties Lietuvos partijos. Tai reiškia, kad vakarietiško tipo daugiapartinės sistemos iš tiesų šalyje nėra. Sukurtas tik apgailėtinas jos simuliakras – pluoštas į konkuruojančias grupuotes suskilusios kadaise „demokratinio centralizmo“ principu valdomos TSKP frakcijų. Tik dabar šios vakarietiškais politinių partijų pavadinimais pasidabinusios frakcijos atvirai grumiasi dėl valdžios lovio, šitaip imituodamos laisvą konkurenciją ir kurdamos iš tiesų taip ir nesusiklosčiusios daugiapartinės politinės sistemos pamėklę.

Kaip bebūtų, partijoje įvykusi mažiausiai viena kartų kaita. Dabartiniai liberalai neretai nežino, kas yra EBSW. Ar partinės struktūros reprodukuoja vienodai mąstančius narius? Kaip galimas toks ilgalaikis tęstinumas?

Kiekviena ekonominė, socialinė ar politinė struktūra linkusi savaime reprodukuotis, ir tai dažniausiai vyksta natūraliai ir lengvai. Kur kas sunkiau keistis – tam reikia sąmoningų pastangų, valios ir išminties. Liberalų sąjungos, o ir paties Sąjūdžio patirtis rodo, kaip sunku sukurti brandžią ir tvirtą politinę organizaciją. Kad tai pavyktų, reikia vadinamosios kritinės masės – bent jau minimalaus skaičiaus politiškai išprususių, idėjiškai principingų, nuoširdžiai trokštančių dirbti tautai ir valstybei, o ne siekti asmeninės naudos, žmonių. Kai šito nėra, politinis neraštingumas ir tamsumas bei asmeninis egoizmas neišvengiamai sugriauna bet kurią organizaciją. Liberalų sąjungos kūrėjai buvo iš jos išvaryti. Be abejo, ne atvirai ir tiesmukiškai. Tiesiog jų akyse partijoje įsitvirtinusi primityvių savanaudžių dauguma „demokratiškai“ priiminėjo visus organizacijos politinius principus trempiančius ir ją tikros partijos karikatūra verčiančius sprendimus. Tai paaiškina, kodėl visose Lietuvos partijose taip maža išsilavinusių, sąžiningų, patriotiškų žmonių. Kadaise jų būta nemažai, bet jų nebėra. Pamėginę nuosekliai vadovautis savo moraliniais ir politiniais įsitikinimais, tokie žmonės netrunka pasijusti „baltomis varnomis“, nes greitai įsitikina, kad „pragmatikų“ tie įsitikinimai nedomina ir tik trukdo. Aišku, galima mėginti kurį laiką ginti ir įrodinėti savo tiesą, bet, kaip parodė mūsų patirtis, geriausiu atveju esi mandagiai išklausomas. Kur kas dažniau principingieji nenuoramos pradedami tildyti, kol galiausiai jiems parodomos durys arba nuovokesni susipranta išeiti patys. Šitoks partijų „valymasis“ nuo nepageidaujamų narių vyksta nuolatos ir iš principo yra nepabaigiamas. Šiuo požiūriu liberalai nėra

jokia išimtis. Kartų kaita savaime pakeisti nieko negali. Pragmatiškoji vadovybė visiškai nesuinteresuota politiniu savo narių švietimu ir ugdymu. Tiesą sakant, jo turbūt ir negali būti, nes visame dabartiniame Liberalų sąjūdyje nežinau nė vieno žmogaus, kuris nors kiek giliau išmanytų teorines šiuolaikinio liberalizmo politinės filosofijos ir jo ideologinių transformacijų problemas. Neatsitiktinai nevyksta jokių partijos organizuojamų teorinių renginių šiais klausimais. Jos nariai maitinami primityvia ideologine propaganda. Ir šiuo požiūriu liberalai smarkiai primena anų laikų komjaunuolius ir komunistus, kuriems smegenis plovė dažniausiai menkai apie marksizmo doktriną nutuokę ir be galo paviršutiniškai ją suvokę propagandininkai. O ideologiškai indoktrinuoti žmonės tiesiog negali mąstyti nelėkštai ir nevienodai – kitaip nebūna. Todėl Liberalų sąjūdis yra itin nemąstanti partija. Tokio vienmintiškumo ir suvienodėjimo nebūta net komunistų partijoje. Absoliuti intelektualinė ir idėjinė tuštuma ir pilkuma.

Šiandien liberalai išgyvena krizę, partijos ateitis miglota. Ką darytumėte jų vietoje?

Jeigu toje pilkoje masėje esama padoresnių ir labiau išsilavinusių žmonių, jie turėtų suprasti, kad tokios partijos atgaivinti iš principo neįmanoma. Protingiausias sprendimas būtų pasiūlyti tai partijai išsivaikščioti – surengti paskutinį suvažiavimą ir jame pasileisti šitaip išvengiant klaidos, kurią kadaise padarė tokiam žingsniui nepasiryžę komunistai. Praradę galimybę atsinaujinti ir sukurti partiją naujais pagrindais, jie, pasislėpę už „socialdemokratų“ vardo, kurį laiką net gana sėkmingai vegetavo. Tačiau šitaip sukčiaujant anksčiau ar vėliau ateina pabaiga. Įklimpę į korupcijos skandalus, liberalai nepakartos net šitos sąlyginės komunistų sėkmės. Ypač sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, gal keli net patektų į Seimą ir ten galėtų kelerius metus gana sočiai maitintis. Bet tik tiek. Ši partija ateities neturi. Nes tokia partija Lietuvai tiesiog nereikalinga. Jų vietoje ieškočiau kito kelio, kuris būtų atsiribojimo nuo kriminalinių elementų ir idėjinio atsinaujinimo kelias.

Ar tikėtina, kad liberalus visiškai „suvalgyt“ seniai jų balsus perimti siekiantis Gabrielius Landsbergis ir Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai?

G. Landsbergis ir jo partija gali „suvalgyti“ liberalus tik susinaikindami patys save. Jo grupuotė ir Liberalų sąjūdis iš tikrųjų tėra dvi tos pačios partijos grupuotės ar frakcijos, tarp kurių nėra jokių idėjinių skirtumų. Taigi negalimi ir principiniai teoriniai ginčai. Įmanomos tik peštynės dėl vietos prie valdžios lovio grumiantis dėl tų pačių rinkėjų balsų. Jeigu konservatoriams pavyktų „praryti“ liberalus, tai būtų Pyro pergalė, nes ji baigtųsi partijos skilimu. Lietuvai tai būtų naudinga, nes rastųsi normali krikščionių demokratų partija. G. Landsbergio ir liberalų grupuotės likučiai susijungtų į nedidelę ir neįtakingą konservatorių vardu besidangstančią liberalmarksistinę partijėlę.

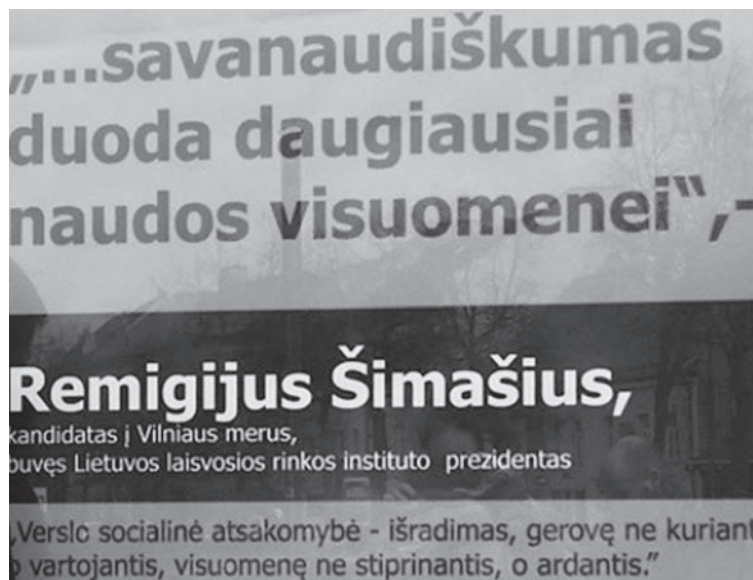
Partijos tėra forma idėjoms atstovauti. Liberalizmo idėjos Lietuvoje stiprėja, plinta, taigi pačios ideologijos ateitis šviesi?

Liberalizmas yra praeities, taigi mirusi, ideologija. Tai, kas išoriškai atrodo kaip liberalizmo idėjų plėtra ir visuomenės laisvėjimas, iš tikrųjų yra gilėjanti visuomenės demoralizacija ir degradacija, subjektyviai išgyvenama kaip stiprėjantis nevaržomos laisvės pojūtis. Gyvename jau postliberalizmo laikais. Tai, kas iš inercijos vadinama liberalizmu, iš tikrųjų yra neoliberalizmas. Ši ideologija griaua klasikinį liberalizmą ir atlieka jo duobkasio vaidmenį. Ji vis sparčiau ardo liberalizmui egzistuoti leidusią prigimtinės moralės dirvą, kuriai nykstant politinę laisvę branginanti ir ginanti liberali demokratinė visuomenė išsigimsta į šiai laisvei abejingą ir ją lengvai išduojančią amoralią vartotojų visuomenę. Neoliberalizmas yra liberalizuoto neomarksizmo ir libertarinio rinkos fundamentalizmo mišinys. Kaip jau minėta, klasikinis liberalizmas, kuriuo buvo smarkiai remiamasi kuriant Liberalų sąjūdį, dar buvo labai nuosaiki politinė ideologija, suderinama su kertiniais Vakarų civilizacijos atraminiais stulpais – krikščionišku tikėjimu, ištikimybe tautai ir pagarba prigimtinėi šeimai. Kaip tik šios nuostatos neleido nevaržomai išsiskleisti jame glūdėjusiam griaunamajam

pradui, kurio galios ir pavojingumo tada neįvertinome būtent todėl, kad nesupratome, o ir negalėjome dėl patirties stokos suprasti, vykstančios liberalizmo transformacijos į neoliberalizmą tikrojo masto ir padarinių. Ar po jos įmanoma sugrįžti prie klasikinio liberalizmo ištakų ir į atgaivinti – labai abejotina.

Kur kas svarbiau, kad dabartinio Liberalų sąjūdžio nariai aiškiai suprastų savo padėtį ir perspektyvas Europoje ir Lietuvoje vykstančių didžiulių permainų kontekste. Jiems būtų geriau nepatikėti savo pačių susikurtu vaizdiniu, kad jie yra pažangusis Lietuvos visuomenės avangardas. Arba, kaip juos pompastiškai patikino Arūnas Gelūnas, „šauniausia, šiuolaikiškiausia, europietiškausia politinė komanda Lietuvoje“. Tokia autohipnozė yra gryniausias savęs apgaudinėjimas, todėl labai pavojinga. Vėlyvojo sovietmečio komjaunuolių perimtas Liberalų sąjūdis tapo jau minėta euroburokevičininkų grupuote, tęsiančia TSKP ir Visasąjunginės Lenino komunistinės jaunimo sąjungos (VLKJS) vykdytą ideologinį lietuvių tautos ir valstybės naikinimo darbą. Maža to, ši partija yra radikalesnė ir pranoksta savo pirmtakus, nes kovoja ne tik su krikščionyste, tauta, valstybe, bet ir su prigimtinė šeima. Sovietmečio komjaunuoliai taip pat skelbėsi esą visuomenės avangardas – labiausiai apsišvietęs, sąmoningiausias, pažangiausias ir aktyviausias šviesios komunistinės ateities kūrėjų būrys. Tačiau kilus Sąjūdžiui, šis būrys buvo pagrįstai pavadintas aršiausiais Lietuvos priešais ir naikintojais, todėl skubiai slėpė partinius bilietus ir nusiseginėjo komjaunimo ženklelius. Kai kurie puolė versti kailį ir slėptis po liberalų skėčiu. Komunistų ir komjaunuolių organizacijos buvo suvokiamos ir vertinamos kaip nusikalstami politiniai dariniai.

Tai turėtų prisiminti ir šią pamoką išmokti šviesios europinės ateities kūrėjų avangardu būti pretenduojančio ir išdidžiai juo besiskelbiančio Liberalų sąjūdžio nariai. Dėl ypatingo uolumo ir rodomo entuziazmo šios statybos baruose jie tapo nuosekliausiai Lietuvą naikinusios TSKP tradicijų tęsėjais. Todėl vis labiau tikėtina, kad nutiks taip, jog būtent Liberalų sąjūdis bus įvardytas kaip nuosekliausiai išdavikiška, kolaborantinė, stropiausiai Lietuvą griovusi ir jai labiausiai nusikaltusi partija. Tai – ne spėlionė, o neišvengiamai išsipildysianti prognozė. Europoje vykstančios permainos tokios greitos ir akivaizdžios, kad nekyla abejonių, jog toji akimirka nenumaldomai artėja. Norisi, kad liberalai tai suprastų, kol nevēlu. Vis dėlto būtų apmaudu ir liūdna, jeigu taip ir liktų nieko nesupratę...

Feisbuko nuotrauka.

PAMINĖJIMAI

VYTAUTAS ŽALYS

LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO TARPTAUTINIAI ASPEKTAI

Straipsnyje analizuojami tarptautiniai Lietuvos valstybės atsikūrimo aspektai, keliai, kuriais lietuvių politikai bandė sugrąžinti Lietuvą į Europos žemėlapi, pristatomi tarptautiniai veiksniai, vienaip ar kitaip turėję įtakos Nepriklausomybės atkūrimo procesui.

Lietuvių galimybės atkurti valstybę Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje: lyginamasis kontekstas

Vykstant Pirmajam pasauliniam karui, Antantės valstybės buvo pasiekusios principinį susitarimą dėl Lenkijos valstybės atkūrimo; toks tikslas minimas ir JAV prezidento Vudrou Vilsono (Woodrow Wilson) keturiolikos punktų taikos programoje. Prancūzija, Britanija ir Jungtinės Valstijos pripažino Paryžiuje veikiančią Lenkijos laikinąją vyriausybę. Net Rusija mėgino palenkti Lenkiją į savo pusę žadėdama suteikti jai autonomiją, o Vokietija ir Austrija dar 1916 m. paskelbė Lenkiją „nepriklausoma valstybe“. Kiek nepriklausomybės vokiečiai ar austrai realiai buvo pasirengę suteikti Lenkijai, šiuo atveju ne tiek svarbu, svarbu yra tai, jog Lenkijos klausimas buvo įsitvirtinęs Europos politikos dienotvarkėje.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimas tarptautinėje arenoje iškilė tik 1917 m. pabaigoje ir tik siaurame, labai specifiniame Rusijos ir Vokietijos santykių, tiksliau – jų derybų Lietuvos Brastoje, kontekste. Į didžiųjų Vakarų Europos valstybių politinę dienotvarkę – net ir po Vokietijos kapituliacijos (1918 m. lapkritis) – Lietuvos valstybės atkūrimo klausimas nebuvo įtrauktas. Kai įtakinga ir aktyvi lietuvių bendruomenė Jungtinėse Valstijose pabandė priminti prezidentui V. Vilsonui jo paties deklaruotą laisvo tautų apsisprendimo imperatyvinį principą, paaiškėjo, kad JAV prezidentas, sužavėjęs pasaulį kalbomis apie „taikos ir teisingumo eros“ pradžia, šį principą buvo pasirengęs taikyti tik Lenkijai ir dar Suomijai¹.

Tuo metu, kai Lenkijos politikai žaidė didžiojoje Europos šachmatų lentoje, Lietuvos Taryba, kaip vaizdžiai išsireiškė prof. Alfonsas Eidintas, buvo „uždaryta kelių Vilniaus gatvių trikampyje“. Iki pat 1918 m. pabaigos vokiečiai Tarybą traktavo tik kaip patariamąją okupacinės valdžios instituciją, neturėjusią realios valdžios krašte. Pasinaudamos tokia padėtimi, lietuvių politinėms aspiracijoms priešiškos jėgos netruko prilipinti Lietuvos Tarybai „Vokietijos kūdikio“ etiketę, ir tai labai kenkė Lietuvos įvaizdžiui Antantės šalyse. Tokios etiketės atsikratyti nebuvo lengva, nors 1918 m. antrojoje pusėje ir ypač metų pabaigoje imtasi labai energingų pastangų.

Nepalankus lietuvių politinėms aspiracijoms buvo ir „nedalomos Rusijos“ veiksnys: Pirmajame pasauliniame kare Rusija buvo Antantės sąjungininkė, o po bolševikų perversmo Rusijoje kilusį chaosą Antantės valstybės buvo linkusios laikyti laikinu reiškiniu. Ir nors Antantės valstybių pozicija dėl Rusijos toli gražu nebuvo tapati, iki tam tikro momento nė viena jų nepageidavo per anksti prisidaryti sau problemų tuo atveju, jei prieš bolševikus kovojančioms jėgoms Rusijoje pavyktų įveikti savo priešininkus.

Lenkijos padėtis buvo privilegijuota ir lenkai neabejotinai jos buvo nusipelnę Antantės akyse. Jei būtų vadovaujamosi tuo metu vėl į tarptautinę madą grįžtančiais humanizmo principais, lietuviai galėjo tikėtis didesnio dėmesio savo politinėms aspiracijoms. Pagaliau

¹ Amerikos lietuvių istorija. Red. A. Kučas. Bostonas, Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 357.

* Pareiškimas.

I

Lietuvos Taryba, kuri, kaip pripažįsta krašto ir užsienio lietuviai, vienintelė įgaliota atstovauti lietuvių tautai, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 m. rugsėjo mėn. 18–23 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilnium ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.

II

Šiai valstybei tvarkyti ir jos interesams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokietijos valstybę apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į gyvybinius Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko nelaukiant sueiti į ilgalaikius ir glaudžius santykius su Vokietijos valstybe, Lietuvos Taryba pasisako už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe; ta sąjunga turėtų būti įgyvendinta karinės ir susisiekimo konvencijų, muitų bei monetinės sistemos bendrumo pagrindu.

Kaunas, 1917 m. gruodžio 10 d.

Perskaityta Patvirtinta Pasirašyta

A. Smetona, Lietuvos Tarybos pirmininkas

S. Kairys, Lietuvos Tarybos vicepirmininkas

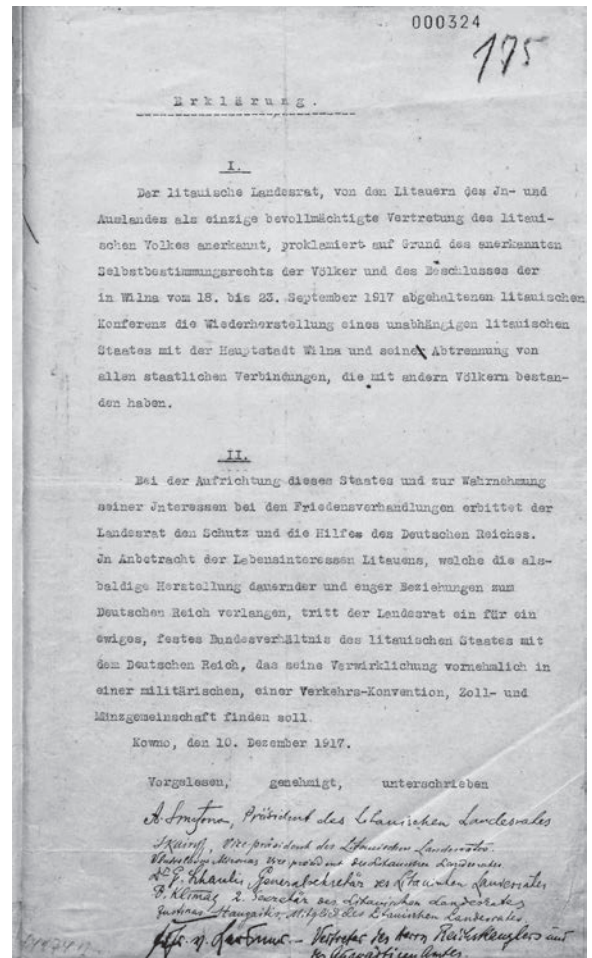
Vladislovas Mironas, Lietuvos Tarybos vicepirmininkas

Dr. J. Šaulys, Lietuvos Tarybos generalinis sekretorius

P. Klimas, antrasis Lietuvos Tarybos sekretorius

Justinas Staugaitis, Lietuvos Tarybos narys

Baronas f. *Lersneris*, – pono Valstybės Kanclerio ir Užsienio reikalų ministerijos atstovas.

1917 m. gruodžio (10) 11 d. nutarimas – susitarimo su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovu baronu Kurtu fon Lersneriu pasirašytas originalas (vokiškas tekstas su Tarybos prezidiumo narių parašais), saugomas Vokietijos URM archyve. Vokietija šių dokumentų kopijas padovanojo Lietuvai, jos saugomos LCVA.

1795 m. Rusijos, Prūsijos ir Austrijos imperijos pasidalijo ne Lenkiją, o Dviejų Tautų Respubliką. Tačiau realijos buvo kitokios – atgimstančios Lenkijos veiksnys Lietuvoje traktuotas kaip keliantis kone didžiausią grėsmę lietuvių tautos pastangoms atkurti valstybę.

Taigi Lietuvos padėties Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje negalima net lyginti su kitų Vidurio Europos tautų, siekusių atkurti valstybingumą, pavyzdžiui, Antantės numylėtinės Čekoslovakijos arba savo didybės valandos laukiančios Lenkijos, padėtimi. Jei visgi lygintume, verčiau lyginti su savo valstybingumą tik kūrusiomis Latvija ir Estija. Tačiau ir čia neapsieita be siurprizų – netrukus paaiškėjo, kad valstybingumo tradicijos, kuriomis taip didžiavosi lietuvių politikai, nesuteikė Lietuvai jokio pranašumo prieš jos šiaurines kaimynes. Netikėtai paaiškėjo, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimas naujomis aplinkybėmis ne lengvino, o net komplikavo valstybės atkūrimo darbą.

Keletas pastabų apie lietuvių politinę taktiką pradiniu Lietuvos valstybės atkūrimo laikotarpiu

1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimą pasirašė visi Tarybos nariai, tačiau rašalui dar nenužiuvus, po to, kai Tarybos delegacija nebuvo pakviesta į derybas Lietuvos Brastoje, radikaliąją jos pusę antrąjį gruodžio 11 d. pareiškimo punktą jau buvo linkusi traktuoti kaip klaidą, kurią privalu ištaisyti. Tas punktas skambėjo taip: „Šiai valstybei tvarkyti ir jos interesams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokietijos valstybę apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į gyvybinius Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko nelaukiant sueiti į ilgalaikius ir glaudžius santykius su Vokietijos valstybe, Lietuvos

Taryba pasisako už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe; ta sąjunga turėtų būti įgyvendinta karinės ir susisiekimo konvencijų, muitų bei monetinės sistemos bendrumo pagrindu.⁴¹ Steponas Kairys apskritai reikalavo anuliuoti gruodžio 11 d. nutarimą², o Antano Vileišio žmona Emilija Vileišienė sakėsi „noriai prisidėsianti net prie bolševikų, kad tik nuversti Tarybą“, pardavusią Lietuvą Vokietijai³.

Sprendimas pasirašyti vokiečių pasiūlytą gruodžio 11 d. pareiškimo tekstą, kurį vokiečiai savo vidaus dokumentuose traktavo kaip Lietuvos prijungimą prie Vokietijos, buvo labai rizikingas. Neišvengiamai kyla du principinės svarbos klausimai – ar Tarybos nariai, dėdami parašus po šiuo nutarimu, nesuprato ką darą, ir – antra – kokiais motyvais vadovaudamiesi Antanas Smetona ir jo šalininkai nuosekliai gynė gruodžio 11 d. pareiškimą?

Dar kartą priminsime – Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Lietuvos valstybės atkūrimo klausimo nė viena valstybė, išskyrus Vokietiją, kelti neketino. Dėl Vokietijos intencijų jokių iliuzijų neturėta, priešingai, retas Lietuvos politikas, taip pat ir A. Smetona, nesuprato, jog kabinti medų iš vieno indo su Vokietija buvo galima tik turint labai ilgą šaukštą.

Vokiečių tikslus, jų planus Lietuvos atžvilgiu Vasario 16 d. Akto pasirašymo išvakarėse į Berlyną atvykusiems prelatui Konstantinui Olšauskui ir Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui generolas Ėrichas fon Liudendorfas (Erich Ludendorff) paaiškino lakoniškai: Vokietija privalanti turėti saugias sienas ir patikimus kaimynus; Lietuvos nepriklausomybė galima tik tuo atveju, jei šis darinys bus būtina susijęs su Vokietija ir Vokietijos apsauga. Ė. Liudendorfas buvo įsitikinęs, jog tokia padėtis turėjo atitikti ir lietuvių interesus, priešingu atveju jų laukė nepavydėtina perspektyva – „pati savaime negyvybinga Lietuva būtų negrįžtamai sulenkinta“⁴.

Nepaisant tokių atviravimų, buvo akivaizdu – Nepriklausomybę pasiekti bus galima tik vienokiu ar kitokiu susitarimu su Vokietija, neretai einant ir pavojingų kompromisų keliu. Lietuvių politikams beliko šarvuotis kantrybe, pasikliauti savo instinktais, laukti palankios jų politiniams siekiams įgyvendinti konjunktūros, ir, atėjus tinkamam laikui, veikti vadovaujantis visų pirma Lietuvos interesais.

Dar vienas momentas – net jei Lietuvos Tarybai koku nors stebuklingu būdu būtų pavykę atkurti valstybę (būtent atkurti, o ne paskelbti apie atkūrimą – V. Ž.), tarkim, 1917 m. pabaigoje ar 1918 metais, Taryba tuo metu neturėjo jokių galimybių apginti etnografinės – nekalbant apie platesnę – teritorijos, kurioje planuota atkurti valstybę⁵. O pretendentų į tą teritoriją būta užtekčiai. Tad tokiomis aplinkybėmis gruodžio 11 d. pareiškimas buvo visiškai logiškas – neturint nei resursų, nei karinės jėgos, iki bus išlieti ir sutvirtinti valstybės pamatai, Lietuvos interesams ginti gana plačioje teritorijoje tikėtasi pasinaudoti Vokietijos resursais ir apsauga. Be Vokietijos, daugiau pretendentų tokiam vaidmeniui paprasčiausiai neturėta.

Taip galvojo ne tik Smetona ir jo šalininkai. Pozityvą, nors ir su tam tikrais rezervais, gruodžio 11 d. pareiškime buvo linę žiūrėti net ir tie lietuvių politikai, kurie tuo metu Nepriklausomybės akciją vykdė už Lietuvos ribų. Pavyzdžiui, dr. Jonas Šliūpas laikėsi nuomonės, kad „kokie nors mažiau ar daugiau artimi santykiai su Vokietija“ buvo reikalingi norint „išsisukti iš bolševikų“⁶. Nors J. Šliūpas dūrė pirštu į bolševikus, neabejotina, jog artimi santykiai su Vokietija galėjo padėti Lietuvai apskritai išsivaduoti iš Rusijos imperijos glėbio.

Atsiskyrimas nuo buvusio siuzereno – Rusijos – savaime turėjo milžinišką reikšmę tiek krašto viduje, tiek ir už jo ribų. Juozas Gabrys-Paršaitis ir jo vadovaujama Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje būtent „atsiskyrimo nuo Rusijos“ kontekste informavo Antantės ir neutralias valstybes apie 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimą⁷. Vokietijos apsauga, kurią, kaip tada tikėtasi, ji galėjo suteikti Lietuvos valstybės teritorijai, kartu turėjo būti ir įspėjimas kitiems potencialiems pretendentes į teritoriją, kurioje lietuviai planavo atkurti

¹ Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 317.

² Lietuvos Tarybos V sesija, antras posėdis, 1918 m. sausio 26 d., protokolas Nr. 45 // Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, p. 342.

³ Kun. Bieliauskas P. Vilniaus dienoraštis. 1915–1919. Traukai, Voruta, 2009, p. 92.

⁴ Vokietijos užsienio reikalų ministerijos politinis archyvas, 1918 m. vasario 9 d. datuotas dokumentas (RZ 201-021714, S.055-059). Vertė Birutė Ušinskaitė.

⁵ Viename dokumente, kuriame kalbama apie būsimą Lietuvos valstybės teritoriją, vadovaujamas principu: „Lietuva turinti apimti visas, be jokio išėmimo, etnografinės Lietuvos žemes ir tuos jos pakraščius, kurie ekonomiškai ar kitu koku žvilgsniu aiškiai dedasi arba linksta prie Lietuvos, kaip savo valstybės.“ Žr.: Lietuvos Tarybos IV sesija, trečias posėdis, 1918 m. sausio 8 d., protokolas Nr. 32 // Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, p. 328–330.

⁶ Jakštas J. Dr. Jonas Šliūpas, jo raštai ir tautinė veikla. Čikaga, 1979, p. 229.

⁷ Lietuvių konferencijos Lozanoje 1918 m. rugsėjo 5–16 d. protokoliai. V posėdis, 1918 m. rugsėjo 7 d. // Lietuvos taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, p. 529.

valstybę. Pavyzdžiui, Lenkijai – duodant suprasti, kad jos pretenzijos, tarkim, į Vilnių gali baigtis konfliktu ne tik su Lietuva, bet ir su Vokietija. Neabejotina, kad 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimas, nors ir labai rizikingas, visgi buvo pirmas realus žingsnis į Nepriklausomybę, liudijantis apie to meto Lietuvos politikų gebėjimą manevruoti, priimti pavojingus, nepopuliarius, tačiau būtinus sprendimus.

Žengus šį pirmą žingsnį, kitus planuota žengti atsižvelgiant į tolesnius Vokietijos veiksmus. Kadangi vokiečiai nekreipė dėmesio į Tarybos pageidavimus, 1918 m. sausio mėnesį jau ne tik S. Kairys, bet ir dėl gruodžio 11 d. nutarimo A. Smetoną palaikęs Tarybos sekretorius Petras Klimas siūlė ieškoti kitų sprendimų, esą, gruodžio 11 d. nutarimas „nėra šventenybė; jis yra padarytas prie tam tikros konjunktūros“¹. Suprask, pasikeitus konjunktūrai, galimi ir kitokie sprendimai. Vasario 16-ąją toks „kitoks“ sprendimas ir buvo padarytas. Tą dieną priimtame Lietuvos Tarybos Akte nebeliko jokių toli einančių įsipareigojimų Vokietijai, vietoj jų primygtinai pabrėžiama, kad „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas /.../“².

Kyla klausimas, ar po 1918 m. vasario 16 d. nutarimo Vokietijos Lietuvos valstybei žadėtoji apsauga Tarybai daugiau buvo nebeaktuali? Tenka pripažinti akivaizdų faktą – po Vasario 16 d. Akto paskelbimo Tarybos nariai dėl 1917 m. gruodžio 11 d. ir 1918 m. vasario 16 d. nutarimų reiškė įvairias, dažnai viena kitai prieštaraujančias, nuomones. Antai 1918 m. vasario 27 d. Tarybos Prezidiumo priimtame laiške Vokietijos Kancleriui Georgui fon Hertlingui teigiama, kad vasario 16 d. nutarimas „neprieštarauja Tarybos nutarimui nuo 11 d. gruodžio mėn. 1917 m. ir jo neanuliuoja /.../“, esą, šis nutarimas „kaipo būsimųjų santykių su Vokietija pamatas nėra jokiu kitu nutarimu panaikintas ir tebėra kaip buvęs“³. 1918 m. kovo 18 d. Tarybos posėdyje į negailestingą kritiką A. Smetona atsakė tokiais žodžiais: „Daromi man ir prezidiumui užmetinėjimai neteisingi. Kritikuoti lengva, bet sunku daryti žingsnius. Stoviu ant pamato gruodžio 11 nutarimo, nes tai būtinybė. Konvencijos Lietuvai reikalingos, nes ji maža tarp milžinų.“⁴ Konvencijų su Vokietija reikalingumo Lietuvai konstatavimas 1918 m. kovo antroje pusėje skamba labai iškalbingai.

Taigi, paskelbusi Vasario 16-osios Akta, Taryba Nepriklausomybės pripažinimo ir toliau reikalavo pagal gruodžio 11 d. nutarimą. Šiuo pagrindu Lietuva ir gavo pirmąjį pripažinimą *de jure*: Lietuvą Vokietija pripažino 1918 m. kovo 23 d. remdamasi būtent gruodžio 11 d. nutarimu. Jokio kito Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos pusės neegzistuoja, jis nebuvo nei atšauktas, nei keistas.

Net ir šiandien vienareikšmiškai atsakyti, rodos, į paprastą klausimą – ar, pasirašius Vasario 16 d. Akta, kartu buvo anuliuotas gruodžio 11 d. nutarimas, – nėra paprasta. Apie tai liudija lietuvių istoriko Raimundo Klimavičiaus ir Vatikano diplomato monsinjoro Rolando Makricko diskusija, kiek laiko galiojo Vasario 16 d. Aktas? 2018 m. nuomonės, kaip ir 1918 m., išsiskyrė. Tikėkimės, ši diskusija turės tęsinį, į ją įsitrauks daugiau istorikų, ir ne tik iš Lietuvos. Antra vertus, atsakymą į šį klausimą davė laikas. Jau 1919 m. vasario 16-ąją Lietuvoje iškilmingai minėtos pirmosios Nepriklausomybės Akto pasirašymo metinės, jas minime ir praėjus 100 metų nuo jo pasirašymo dienos.

„Monarchijos projekto“ niuansai

Kokiais motyvais vadovaudamasi, 1918 m. vasarą Valstybės Taryba priėmė sprendimą dėl Vurtembergo grafo Vilhelmo fon Uracho paskelbimo Lietuvos karaliumi Mindaugu II? Neabejotina, kviečiant Vurtembergo grafą į Lietuvos sostą, pirmiausia norėta sustabdyti krašto plėšimą. Tačiau Taryba galėjo turėti ir daugiau išskaičiavimų. Pavyzdžiui, toks originalus sumanymas gali būti siejamas tiek su Valstybės Tarybos planais dėl valstybės atkūrimo teritorijoje, neapsiribojančioje vien etnografinėmis žemėmis, tiek ir su jau minė-

¹ Lietuvos Tarybos V sesija, antras posėdis, 1918 m. sausio 26 d., protokolas Nr. 45 // Ten pat, p. 343.

² Lietuvos Tarybos VI sesija, aštuntas posėdis, 1918 m. vasario 16 d., protokolas Nr. 62 // Ten pat, p. 364.

³ Lietuvos Tarybos Prezidiumo posėdžio 1918 m. vasario 27 d. protokolas Nr. 2; Lietuvos Tarybos VII sesija, pirmas posėdis, 1918 m. kovo 19 d., protokolas Nr. 64, // Ten pat, p. 369, 379.

⁴ Lietuvos Tarybos VII sesija, antras posėdis, 1918 m. kovo 18 d. protokolas Nr. 65 // Ten pat, p. 385.

tu ir visiškai suprantamu noru turėti tam tikrą formalią atkuriamos valstybės teritorijos apsaugą nuo pasikėsinių iš didesnių kaimynų pusės. Pagaliau, pasikviečiant į Lietuvos sostą Viurtembergo grafą V. fon Urachą, anksčiau pretendavusį net į kelių Europos valstybių sostus, tikėtasi palengvinti ir paspartinti Lietuvos tarptautinio pripažinimo procesą.

Yra ir dar vienas niuansas. Kad ir kaip atrodytų keista, 1918 m. vasarą, JAV įstojus į karą (1917 m. balandis) ir dėl to galutinai pasikeitus jėgų santykiui Antantės naudai, dauguma Valstybės Tarybos narių dar nebuvo įsitikinę, ar Didžiajame kare Vokietija patirs pralaimėjimą. 1918 m. lapkričio 3 d. Valstybės Tarybos posėdyje krikščionis demokratas Eliziejus Draugelis pareiškė: „/.../ turime prisipažinti, kad Valstybės Taryba padarė liepos 11 d. nutarimą, nenumatydama, kad Vokietija karą praloš.“¹ Tą patį tvirtino Jonas Vileišis. „Tuo tarpu karo laimėjimai dar nebuvo aiškūs“, – pastebi ir P. Klimas². Tikėtina, jog jie neatmetė didžiųjų valstybių ir Antantės paliaubų varianto, o tokiu atveju Lietuvos karalystės sudarymas būtų buvęs ne toks jau blogas sumanymas, galėjęs tapti tam tikru valstybingumu, nepriklausomybės garantu.

Nuomonių skirtumą dėl gruodžio 11 d. ir vasario 16 d. nutarimų interpretavimo galutinai išsprendė Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Taip baigėsi pradinis valstybės atkūrimo etapas, nors iki jos tarptautinio pripažinimo dar buvo ilgas kelias.

Sunkus ir vingiuotas Lietuvos kelias į *de jure*

1918 m. spalio mėnesį, Vokietijai ruošiantis paliauboms su Antantės valstybėmis, Lietuvos padėtis pagaliau pradėjo keistis. Ant kapituliacijos slenksčio atsidūręs Berlynas darėsi labiau sukalbamas, sutiko keisti politiką ir Valstybės Tarybos atžvilgiu perduodamas jai daugiau realių galių krašte. Prasidėjus šioms permainoms, Tarybai atsirado laviravimo tarp didžiųjų valstybių galimybė. Ir ja netrukus bandyta pasinaudoti. Spalio mėnesį Valstybės Tarybos narys Augustinas Voldemaras lankėsi Vokietijoje ir Šveicarijoje. Šią kelionę iš dalies galima laikyti kaip vieną pirmųjų Valstybės Tarybos žingsnių siekiant aktyvesnių kontaktų su Antante. Atvykęs į Berną, A. Voldemaras lankėsi Didžiosios Britanijos, JAV, Prancūzijos, Italijos ambasadose, informavo jų atstovus apie padėtį Lietuvoje pažymėdamas, jog Lietuva dviejų koalicijų kare nusistačiusi likti neutrali. Daugiau nelabai ir galėjo ką pasakyti – Lietuvą vis dar kontroliavo vokiečių karinė valdžia, o Antantė, net jei ir būtų norėjusi, Lietuvai tuo metu nelabai galėjo kuo ir padėti. Svarbu buvo tai, jog Šveicarijoje A. Voldemaras turėjo galimybę paaiškinti Antantės atstovams Lietuvos santykių su Vokietija pobūdį. Grįžęs į Lietuvą, jis kalbėjo apie Antantės valstybių simpatijas Lietuvai, nors iš tikrųjų nieko reikšmingesnio Berne iš Vakarų diplomatų neišgirdo, Antantės atstovai pažadų dalinti neskubėjo.

1918 m. lapkričio pradžioje išmušė ilgai laukta valanda. Lapkričio 5 d. paskirtas pirmosios Lietuvos Vyriausybės vadovas (juo tapo A. Voldemaras), lapkričio 7 d. įkurta Užsienio reikalų ministerija, o po kelių dienų, lapkričio 11 d., Valstybės Tarybos Prezidiumas patvirtino Vyriausybės sudėtį. Tačiau tik prasidėjęs valstybės kuriamasis darbas buvo nutrauktas, metų pabaigoje prie Lietuvos sienų artėjo Raudonoji armija. Gruodžio 20 d. premjeras A. Voldemaras, įgaliotas Valstybės Tarybos Prezidiumo, skubiai išvyko į Berlyną, iš ten – į Kopenhagą, o iš Danijos sostinės jis nuvyko į Paryžiuje prasidėjusią Taikos konferenciją, kur tikėtasi gyvybiškai svarbių Lietuvai klausimų sprendimo. Taikos konferencija užtruko ligi 1920 m. pradžios, tačiau dvi svarbiausios, tarpusavyje susijusios problemos – tarptautinis Lietuvos pripažinimas ir Lietuvos sienų klausimas – Paryžiuje liko neišspręstos.

Nedaug šia kryptimi pasistūmėta ir kitais – 1920 – metais. Tiesa, prie jau turimo Vokietijos 1918 m. kovo 23 d. Lietuvos pripažinimo *de jure*, prisidėjo dar vienas – tų metų liepos 12 d. Lietuvą *de jure* pripažino Sovietų Rusija. Pastarojo pripažinimo vertė, tiesa,

¹ Lietuvos Valstybės Tarybos septintas posėdis, 1918 m. lapkričio 3 d., protokolai Nr. 101 // *Ten pat*, p. 584.

² Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 m. Vilniuje // *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. Nida*, 1955, p. 29.

kėlė abejonių, ypač vykstant bolševikų karui su Lenkija. Jei ne „stebuklas prie Vyslos“, Raudonoji armija neabejotinai būtų užėmusi Lietuvos teritoriją, ir jokie bolševikų lyderių parašai po Taikos sutartimi su Lietuva jos nebūtų apsaugoję. Ne paslaptis – liepos mėnesį pasirašę Taikos sutartį su Lietuva, amžiams atsisakę pretenzijų į ją, rugpjūtį bolševikai jau rengė ginkluotą sukilimą Lietuvoje. Dėl nestabilios Lietuvos padėties Vakarų valstybės ir toliau neskubėjo pripažinti Lietuvos *de jure*. Nenuostabu, kad, neturėjusios rimtesnių problemų su kaimynais, Latvija ir Estija *de jure* pripažinimo sulaukė 1921 m., taigi anksčiau nei Lietuva.

Du baigiamieji lietuviškosios *de jure* epopėjos akordai: 1921 m. pabaigoje visiškai nesėkme pasibaigusi Belgijos užsienio reikalų ministro Pauliaus Hymanso tarpininkavimo tarp Lietuvos ir Lenkijos misija galutinai palaidojo bet kokias viltis dėl galimybės ateityje nuo dviejų kantonų Lietuvos valstybės modelio pereiti prie bendros lietuvių ir lenkų valstybės atgaivinimo; savo ruožtu Vokietijos ir bolševikinės Rusijos Rapalo sutarties pasirašymas (1922 m. balandis), Rusijos restauracijos klausimą nukėlė į neapibrėžtą ateitį.

Formalių kliūčių Lietuvos pripažinimui nebeliko. Mūsų įsitikinimu, 1921 metai galėjo būti lemtingi Lietuvai. Tais metais Lietuva sprendė ne Vilniaus, net ne santykių su Lenkija, ne teritorinio ginčo klausimą. 1921-aisiais sprendėsi Lietuvos valstybės likimo klausimas. Lietuvos politikai ir diplomatai garbingai išlaikė šį egzaminą. Jų tvirta valia, užsispyrimas ir ryžtas ginti savo valstybę turėjo įtakos ir didžiųjų valstybių pozicijai. 1922 m. gruodžio 20 d. Ambasadorių konferencija paskelbė apie Lietuvos pripažinimą *de jure*.

1923 m. sausio mėnesio Lietuvos savanorių žygis į Klaipėdą ir Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos, 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas dėl Lenkijos rytinės sienos nustatymo buvo nepaprastai sudėtingoje užkulisinėje diplomatinėje kovoje pasiekto kompromiso rezultatas. Kaip žinia, diplomatija yra galimybių menas.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą iškilmingame Seimo minėjime, skirtame Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečiui, 2018 m. vasario 15 d.

KARYS

EINA SYKĮ SAVAITĖJE

Kaina: 3 mėn. 15 auks., 6 mėn. 30 auks., 12 mėn. 50 auks. Atskiri numeriai 1 auks. 50 skatikų.
Adresas: Kaunas, Laisvės Alėja 12 Nr. «Kario» Redakcija. Telef. 90 Nr.

---

29 (165) Nr. Kaunas, 1922 m. liepos mėn. 21 diena. IV metai.

Lietuva pripažinta „de jure“.

Jau surinkus numerį gauta žinia, kad Ambasadorių Taryba Paryžiuje pripažino Lietuvos Respublikos Vyriausybę „de jure“.

Latvių spauda dėl mūsų pripažinimo de jure.

Pablogėję pastaruoju laiku mūsų santykiai su latviais labai žymūs buvo latvių spaudoje: ji pasidarė netik nepalanki mums, bet net kartais pradėjo platinėti apie mus pramanytų mūsų priešams naudingų žinių. Visai kitokiu tonu prabilo latviai dabar, kai tik atėjo pirmos žinios, kad pasiuntinių konferencija nutarė pripažinti Lietuvą de jure.

Buvęs latvių pasiuntinys Lietuvai p. Bandrevičius pasikalbėjęs su „Latvijos Kareivio“ korespondentu apie Lietuvą sako: „Reikia tikėtis, kad laikinai susidėję nenormaliai santykiai ilgai netvers. Laikas išvalys sujauktą atmosferą. Tarp abiejų kaimynių valstybių iš naujo susidarys draugiški ir širdingi santykiai. Tai yra mūsų gyvybės ir plėtojimosi reikalavimas.“

Kitame „L. K.“ 143 Nr. įdėta pirmoji vietoj Lietuvos de jure klausimu straipsnis, kur tarp kitko sakoma, kad nepripažinimas de jure buvęs vienas

Vilniaus klausimu autorius reiškia savotišką nuomonę, skatydamas, kad pripažinimas mūsų de jure jau po to, kai lenkai yra prijungę Vilnių sau, turės galutiną reikšmę, t. y. didžiosios valstybės pripažinimą Vilnių su visu kraštu lenkams kaip įvykusį faktą; ir sako, kad jeigu dar reikės atsisakyti Klaipėdos, tai Lietuvos de jure kainuosios brangiai. Toliau priduria: „Bet pati istorija ligal nepakenčia padarytos prievartos. Todėl galima pinat tikėtis, kad anksčiau ar vėliau atsitaisys nenormalė Lietuvos sienų padėtis, kiek tai jos iš tikrųjų pasirodys nenormalės“.

Pripažinimas turėsias ne tik normalės, bet ir politinės ir ekonominės reikšmės; užkirsias kelia antivalstybiniam agitatoriams, kurie kalbėjo apie prijungimą Lietuvos Lenkijai ar Vokietijai, ir tikino Rusiją, buk taip norinčios Eropos Valstybės, padės išrišti finansinį krizę, kuris įvyko dėl vienodos su vokiečiais Valutės

JULIUS SABATAUSKAS

VALSTYBĖS SANDARA: LIETUVOS INSTITUCIJŲ KŪRIMASIS

Nėra to blogo, kas neišeitų į gera...

Taip galima būtų įvertinti 1914 m. vasarą kilusį Pirmąjį pasaulinį karą, kuris atnešė ne tik griuvėsius, mirtį, ašaras, bet ir pavergtoms tautoms viltį išsivaduoti. Lietuvoje ir užsienyje įvairiuose lietuvių pasitarimuose buvo keliamas nepriklausomybės klausimas. Antai 1917 m. birželio 3 d. Petrapilyje vykusiame Rusijos lietuvių suvažiavime priimta rezoliucija skelbė: „Visa etnografinė Lietuva privalo tapti nepriklausoma valstybė /.../.“¹ Analogišką nutarimą priėmė Lietuvių konferencija Vilniuje rugsėjo 21 d.: „Liuosam Lietuvos plėtojimos reikalinga yra sudaryti iš jos nepriklausoma demokratiškai sutvarkyta valstybė etnografinėmis ribomis. /.../ Galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos Seimas Vilniuje, demokratišku būdu visų jos gyventojų išrinktas.“² Konferencijos nutarimams įgyvendinti buvo išrinkta dvidešimties asmenų Lietuvos Taryba (nuo 1918 m. liepos 11 d. – Lietuvos Valstybės Taryba). 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktas reikalavo kuo greičiau sušaukti Steigiamąjį Seimą valstybės santvarkai ir santykiams su kaimynais nustatyti. Tačiau liepos 11 d. Tarybos dauguma, šiurkščiai laužydama Lietuvių konferencijos nutarimus bei Vasario 16-osios nutarimą ir uzurpuodama Steigiamojo Seimo galias, paskelbė Lietuvą monarchija, o Vurtembergo grafą Vilhelmą fon Urachą išrinko Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Tai buvo bene didžiausia Lietuvos Valstybės Tarybos klaida. Karščiausi monarchijos šalininkai buvo dešinieji, ypač Antanas Smetona, kai kurie kunigai, o didžiausi priešininkai – kairieji. Pastarųjų atstovai (Mykolas Biržiška, Steponas Kairys, Jonas Vileišis) protestuodami, kad Taryba viršijo savo įgaliojimus, demonstratyviai paliko posėdžių salę.

1918 m. lapkričio 2 d. Taryba priėmė Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius. Kol nebus išrinktas Steigiamasis Seimas, Lietuvos Valstybės Taryba pasiskelbė vienintele įstatymų leidėja, kuri ne tik „svarsto ir sprendžia“ laikinuosius įstatymus, bet ir sutartis su kitomis valstybėmis bei naudojasi interpeliacijos ir paklausimo – tipiškų vyriausybės parlamentinės kontrolės priemonių – teise. Be to, laikinai, „ligi neįkūrus atskiro aukščiausio vyriausybės organo“, jo galios buvo pavestos vadovaujančiajai Valstybės Tarybos struktūrai – Valstybės Tarybos Prezidiumui, sudarytam iš prezidento ir dviejų viceprezidentų, kartu laikomam kolegialiu valstybės vadovu, kuris atstovauja valstybei, skelbia Valstybės Tarybos priimtus įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis, skiria savo valstybės ir priima akredituojamus svetimų valstybių pasiuntinius, kviečia ministrą pirmininką, paveda jam sudaryti Ministrų kabinetą ir tvirtina sudėtį, skiria aukštesnius karinius ir civilinius valstybės valdininkus, savo žinioje turi kariuomenę ir skiria vyriausiąją kariuomenės vadą. Savo valdžią Valstybės Tarybos Prezidiumas turėjo vykdyti per Ministrų kabinetą, atsakingą Valstybės Tarybai.

Imta įgyvendinti Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių nuostatas dėl Ministrų kabineto. Nutarta steigti devynias ministerijas: Užsienio reikalų, Švietimo, Teisingumo, Finansų, prekybos ir pramonės, Žemės ūkio ir valstybės turtų, Krašto apsaugos, Susisiekimo, Viešųjų darbų ir maitinimo, Vidaus reikalų, taip pat numatyta Valstybės kontrolieriaus, įeinančio į Ministrų kabineto sudėtį patariamuoju balsu, institucija.

Beveik lygiagrečiai Valstybės Taryba numatė paraginti Prezidiumą visame krašte kurti miliciją, asignuoti apsaugos organizavimo reikalams 1,5 milijono markių.

¹ *Rusijos lietuvių seimo Petrograde rezoliucija // Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 172.*

² *Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18–22 d. posėdžių protokolai, VII posėdis, rugsėjo 21 d. // Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918. Vilnius, Mokslo, 1991, p. 75.*

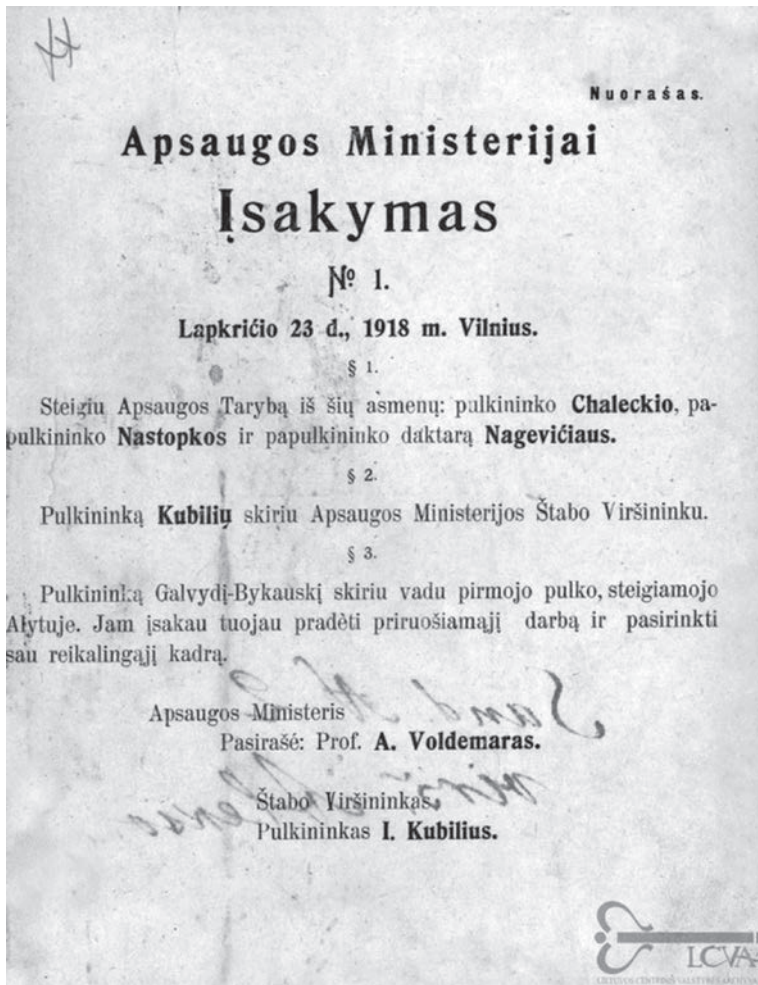

Pirmoji Lietuvos Vyriausybė ministro pirmininko Augustino Voldemaro darbo kabinete. Iš kairės: Jonas Yčas, Petras Leonas, Augustinas Voldemaras, Martynas Yčas, Juozas Tūbelis ir Vladas Stašinskas. Vilnius. 1918 m. Autorius nežinomas. LCVA.

Vyriausybės kabinetas buvo formuojamas esant sudėtingai situacijai: besikuriančioje valstybėje nebuvo tiksliai apibrėžtų sienų, tvyrojo reali grėsmė teritorijos vientisumui, pirmiausia – Vilniaus kraštui, neturėta lėšų, ūkis karo ir okupacijos nualintas, gyventojai nuvarginti ir terorizuojami knibždančių plėšikų gaujų, o dezorganizuoti vokiečių kariuomenės kareiviai, pagauti revoliucinių nuotaikų, Vilniuje išėjo į bendrą su vietiniais komunistais demonstraciją.

Prezidiumas pasiūlė Vyriausybę sudaryti Augustinui Voldemarui. Nors visuomenėje manyta, kad Vyriausybė turi atspindėti platų demokratinį jėgų spektrą, A. Voldemaras, ėmęs formuoti kabinetą, tai darė savarankiškai ir rėmėsi ne politinių jėgų atstovais, o konkrečiais partijų mandatų nesuvaržytais asmenimis. Lapkričio 9 d. Tarybos Prezidiumui pateiktas tvirtinti ne visas A. Voldemaro kabinetas. Jis sudarytas vos iš šešių žmonių. Be ministro pirmininko pareigų, A. Voldemaras prisiėmė ir užsienio reikalų ministro pareigas, vidaus reikalų ministru paskirtas Vladas Stašinskas, finansų, prekybos ir pramonės – Martynas Yčas, teisingumo – Petras Leonas, žemės ūkio ir valstybės turtų – Juozas Tūbelis, švietimo – Jonas Yčas. Trys nepaskirstyti portfeliai laikinai patikėti tiems patiems žmonėms: apsaugos (karo) ministro – ministrui pirmininkui A. Voldemarui, jis, praktiškai nesikišdamas į ministerijos reikalus, paskyrė padėjėją, o faktišku misterijos valdytoju – rusų kariuomenės generolą gudą Kiprijaną Kondratavičių. Susisiekimo ministerija patikėta M. Yčui, maitinimo ir viešųjų reikalų – V. Stašinskui. Liko nepaskirtas valstybės kontrolierius.

Lapkričio 14 d. po itin ilgos A. Voldemaro programinės kalbos be didelio entuziazmo, penkiolika balsų už ir vienam susilaikius, Valstybės Taryba pritarė ministro pirmininko pranešime išdėstyti veiklos programai. Daugumai Tarybos skyrių ir komisijų netekus prasmės, lapkričio 26 d. Taryba nutarė likviduoti aštuonis savo struktūrinius padalinius –

Augustino Voldemaro 1918 m. lapkričio 23 d. įsakymas Lietuvos apsaugos ministerijai dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo. LCVA.

Teisių, Valstybės paskolos, Apsaugos, Kredito, Teatro, Milicijos, Tremtinių ir belaisvių gražinimo komisijas, taip pat Skundų skyrių. Akivaizdu, kad jų personalas tapo ministerijų darbuotojų branduoliu.

1918 m. gruodžio 14 d. išleistas teisingumo ministro įsakymas, kuriuo gruodžio 15 d. buvo paskirta teismų steigimo diena. Personalinis teisėjų skyrimas prasidėjo gruodžio 10 d. Beatsirandanti kariuomenės užuomazga buvo lapkričio 1 d. pristatyta Lietuvos kariuomenės sargyba, nors oficiali kariuomenės pradžia laikytina lapkričio 23-ioji, kai apsaugos ministras A. Voldemaras paskelbė įsakymą steigti Apsaugos tarybą ir paskyrė štabo viršininką ir pirmojo pėstininkų pulko vadą. Valstybės Tarybos ir Ministrų kabineto atsišaukimas per tris savaites pažadino gyventojų iniciatyvą kurti vietos savivaldą: buvo steigiami parapijų komitetai, būrėsi vietos piliečių apsauga – milicija, valsčių ir apskričių komitetai, pripažįstantys Tarybą ir Ministrų kabinetą. Komitetai laikinai prisiėmė vietos valdžios funkcijas perimdami iš vokiečių mokyklas, ligonines, miškus. Prasimanysiu ginklų, jų kuriama milicija sugebėjo apvalyti kraštą nuo plėšikų. Lapkričio 27 d. vidaus reikalų ministras skyrė 31 apskrities viršininką. Vietos valdžios kūrimosi procesas greitai susidūrė su iššūkiu, ypač šalies šiaurėje, – su komunistinio elemento inspiruotu sovietinės valdžios kūrimu.

Atsiradus Ministrų kabinetui, Valstybės Taryba jau visiškai įsijautė į laikinosios parlamentinės įstaigos vaidmenį. Su kooptuotais tautinių mažumų – gudų ir žydų – atstovais,

papildžius ir Kabineto sudėtį ministrais be portfelio, ją sudarė 37 žmonės. Be Laikinosios Konstitucijos, vienas pirmųjų buvo svarstomas ir priimtas Laikinis teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas. Jame nustatytas trijų pakopų be kasacijos bendrosios kompetencijos teismas: taikos teisėjai, apygardos teismai, Vyriausiasis tribunolas. Teisinant dideliu specialistų trūkumu ir finansų stygiumi, kritikuojant dėl reto taikos teismų ir apygardos teismų tinklo bei kasacijos nebuvimo, teisingumo ministru pavesta skirti ir šalinti taikos teisėjus, o apygardos ir Vyriausiojo tribunolo teisėjus ministro teikimu – Valstybės Tarybos Prezidiumui. Kadangi dar trūko savivaldybės įstaigų ir valdininkų, buvo pripažinti laikinai negalimais prisiėkusių rinkimai, nors įstatymas numatė juos ateityje apygardų teismuose. Taryba nutarė palikti galioti Rusijos imperijos baudžiamąjį kodeksą. Šis įstatymas pavadintas laikiniu ir su nedideliais pakeitimais galiojo iki 1933 m. vidurio. Kadangi Ministrų kabinetas nerodė iniciatyvos teisiškai reglamentuoti kitų svarbių valdžios įstaigų statuso, gruodžio 5 d. Taryba kaip įstatymą priėmė Švietimo ministerijos valdytojo J. Yčo teikiamą Vilniaus universiteto statutą. Vietoj projekte teikiamų šešių fakultetų apsispręsta steigti keturis: Teologijos, Socialinių mokslų, Medicinos ir Gamtos ir matematikos (su Agronomijos institutu). Statutas įtvirtino universiteto autonomiją.

Priėmusi Laikinąją Konstituciją, sudariusi pirmąjį Ministrų kabinetą, patvirtinusi Laikinąjį teismų įstatymą, Vilniaus universiteto statutą, Taryba daugiau nespėjo priimti valstybės valdžią formuojančių įstatymų, todėl pagrindinė valstybės institucijų steigimo našta teko Ministrų kabinetui. Nors galutinai Taryba nepavedė Kabinetui priimti laikinųjų įstatymų, ministerijos pačios ėmėsi teisės aktų kūrimo. Gruodžio 17 d. Kabineto posėdyje teisingumo ministro teikimu priimti du teisės aktai – pilietybės ir notariato įstatymai. Labai daug priimta teisės aktų, kurie buvo įvardijami kaip aplinkraščiai, cirkuliarai, įsakymai, taisyklės ar paaiškinimai. Išskirtini trys gruodžio 17–20 dienomis priimti vidaus reikalų ministro cirkuliarai: pirmasis – dėl savivaldybių Lietuvoje, antrasis – dėl laikinųjų apskričių viršininkų teisių ir pareigų, trečiasis – dėl piliečių apsaugos, tapusios policijos užuomazga, sudarymo, vietos kūrimosi tvarkos.

1918 m. gruodžio 18 d. Tarybos Prezidiumas, siekdamas išsaugoti veiksnumą, tačiau nusižengdamas Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių 13 str. nuostatoms dėl valstybės parašo, atsižvelgdamas į *vis major*, kuri laikinai trukdo visiems trims Prezidiumo nariams drauge ir vienoje vietoje priimti sprendimus, nusprendžia, kad kiekvieno skyrium parašas tolygus trijų Prezidiumo narių parašams. Dokumentą pasirašė visi trys Prezidiumo nariai: A. Smetona, J. Staugaitis, S. Šilingas, kontrasignavo ministras pirmininkas A. Voldemaras.

1918 m. gruodžio 20 d. A. Voldemaras su M. Yču išvyko į užsienį, esą, ieškoti Lietuvai politinės ir materialinės paramos. Kitą dieną įkandin jų tuo pačiu pretekstu išvažiavo A. Smetona. Lietuvoje pasklido kalbos, kad pastarieji dezertyravo. Likęs be premjero, ne visos sudėties ir – be to – pakeltas išvykti iš sostinės, nes jau buvo paskelbta evakuacija į Kauną, Kabinetas pakriko. Dėl Vilniaus gynybos susidarė sudėtinga situacija. Po kelių pasitarimų, kuriuose dalyvavo likę Kabineto nariai ir vienintelis Prezidiumo narys S. Šilingas, pavaduojantis Kabineto posėdžiams pirmininkauti V. Stašinskas Kabineto vardu atsistatydino. Vyriausybės atsistatydinimą trijų vardu priėmęs S. Šilingas naują kabinetą pavedė formuoti Mykolui Sleževičiui, kuris nusprendė telkti plataus pasitikėjimo visų politinių jėgų vyriausybę. Naujoje patvirtintoje Vyriausybėje buvo po tris pažangininkus, socialdemokratų, nepartinius ir žydus, du socialistai liaudininkai demokratai (tarp jų premjeras M. Sleževičius) ir po vieną santarininką ir gudą.

Naujoji Vyriausybė ėmėsi pastangų plėtoti krašto apsaugą: nutarta skubiai organizuoti savo karines pajėgas. 1919 m. sausio 5 d. buvo patvirtinti valstybinių centrinių įstaigų laikinieji etatai, sausio 9 d. pakartotinai priimti teisingumo ministro inicijuoti įstatymas

apie pilietybę ir Laikinasis notariato sutvarkymas, o susirūpinus valstybės pajamomis, sausio 23 d. priimtas Mokesčių įsakymas.

Po antrosios Lietuvos konferencijos Valstybės Taryba 1919 m. sausio 24 d. papildė Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius suteikdama teisę Ministrų kabinetui „leisti laikinuosius įstatymus“. M. Sleževičiaus vyriausybė priėmė labai svarbius įstatymus: Dėl valstybės tarnybos sutvarkymo (vasario 6 d.), Kooperacijos bendrovių ir sąjungų įstatas (sausio 30 d.), Pulko teismo įstatas (vasario 13 d.), Įstatymą apie priskyrimą neužimtų Vilniaus apygardos apskričių prie Kauno apygardos teismo (vasario 8 d.).

1919 m. kovo 6 d. atsistatydinus M. Sleževičiaus kabinetui, sudarytas Prano Dovydaičio kabinetas gyvavo neilgai. Jis turėjo ambicijų atvesti Lietuvą iki Steigiamojo Seimo sušaukimo. Taryba, tik pritarusi P. Dovydaičio Ministrų kabineto programai, tryliktąją sesiją užbaigė. Neposėdžiaujant Tarybai, Ministrų kabinetas ėmėsi įstatymų leidybos: išleido Įstatymą dėl rusų popierinių pinigų (kovo 17 d.), Įstatymą dėl privatinių dvarų nuomos normavimo (kovo 23 d.), Karo teismo įstatas, Pramogų ir pasilinksminimo mokesčio įstatymą, Įstatymą apie žyminį (štempelinį) mokestį (kovo 27 d.) ir kitus. Deja, puoselėtos Tarybos ir Vyriausybės bendradarbiavimo viltys nepasiteisino, o gana greitai paaiškėjo, kad šis kabinetas itin sudėtingomis Lietuvai sąlygomis esąs per silpnas. Praėjus dviem savaitėms po Ministrų kabineto patvirtinimo, dar jam funkcionuojant, tarppartinėse derybose imta ieškoti naujo premjero. Apsistota ties to paties M. Sleževičiaus kandidatūra. Jam sutikus bei pareikalavus stipresnių savarankiškumo garantijų, taip pat kad kolektyvinis valstybės vadovas keistinas Valstybės Prezidentu, susitarta kovo 28 d.

Lietuvos Valstybės Tarybai pakeitus Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius, 1919 m. balandžio 4 d. vietoj kolegialaus valstybės vadovo – Valstybės Tarybos Prezidiumo – buvo numatytas Valstybės Tarybos renkamas valstybės vadovas – Valstybės Prezidentas, kuriam, be kita ko, suteikta veto teisė Tarybos priimtiems įstatymams, įveikiama antrą kartą jai priėmus tą patį įstatymą, o tarp Valstybės Tarybos sesijų ar per pertraukas jis įgalintas pats leisti Ministrų kabineto priimtus įstatymus. Tarp Prezidento kompetencijų buvo įrašyta išimtinė teisė šaukti ir paleisti Tarybos sesijas. Išrinkus Prezidentu A. Smetoną, sudaryta nauja Vyriausybė su M. Sleževičium priešaky.

Nepaisant sunkumų, šios Vyriausybės pusmetis pasižymėjo reikšmingais laimėjimais: per tą laiką sutvarkytas valstybės administracinis aparatas, pavyko sustiprinti ginkluotąsias pajėgas, lydėjo sėkmė išgaunant Britanijos ir kai kurių kitų valstybių pripažinimą *de facto*. Per tą laiką priimta daug įvairias gyvenimo sritis reglamentuojančių teisės aktų. Tai Laikinieji akcizės mokesčių įstatatai, Įstatymas dėl vekselinių popierių ir rūšies, Taupomųjų valstybės kasų įstatatai, Valstybės vidaus paskolos trumpo laiko bonų įstatymas, Laikinasis muitinių tarifas, Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas, Pasų įstatatai, Įstatymas dėl valdininkų pareigų ėjimo atlyginimo, Laikinieji muitinių įstatatai, Lietuvos kariuomenės laipsnių įstatymas, Aukštesnių mokyklų laikymo taisyklės, Laikinieji įstatatai bendrojo lavinimo švietimo ministerijos mokykloms, Laikinieji armijos teismo įstatatai, Laikinas įstatymas apie namus suimtiems, Darbo biržų įstatymas ir kiti.

Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas priimtas 1919 m. spalio 30 d., gruodžio 10 d. Prezidentas sudarė Vyriausiąją rinkimų komisiją (pirmininkas P. Leonas)

Padėtį sunkino dar sausio mėnesį paskelbta karo padėtis. Pagaliau kovo 1 d., likus pusantro mėnesio iki rinkimų, Prezidentas dekretu panaikino karo padėtį.

Steigiamajam Seimui pradedant darbą, Lietuva jau buvo panaši į valstybę...

Pirmąją dieną Steigiamasis Seimas visais balsais priėmė Lietuvos valstybės proklamavimo dokumentą, kuris iš esmės pakartojo 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktą.

Pranešimas, skaitytas apskritojo stalo diskusijoje „Lietuvos konstitucingumo raida“ Seimo Konstitucijos salėje 2017 m. gegužės 17 d.

PRISTATYMAI

KULTŪROS KŪRĖJO UŽRAŠAI

Marcelijus Martinaitis. Viskas taip ir liks. 1988–2013 metų užrašai. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, 239 p.

Užrašai sau pačiam – taip būtų galima pavadinti Marcelijaus Martinaičio dienoraštinį apmąstymų knygą, sudarytą iš poeto paliktų užrašų, kuriuos surinko ir surūšiuo Gražina Martinaitienė, o spaudai parengė Valentinas Sventickas. Šie užrašai – tai poeto reakcijos į Lietuvos pasaulio kasdienybę, pirmiausia – į šalies politinius ir socialinius įvykius. Šalia jų – kultūros klausimai, nes poetui šios sritys tiesiogiai susijusios, nes politinio bei socialinio gyvenimo negerovės vienaip ar kitaip rezonuoja ir kultūriname gyvenime.

Užrašuose poetui skauda širdį dėl daug to, kas vyksta Lietuvoje, ir tas savo emocijas jis bando numalšinti jas išrašydamas, paversdamas užrašais sau pačiam. Kai skausmai išrašomi, jie netenka savo tamsaus pagrindo, jie darosi matomi ir tada juos galima įveikti, atgauti ramybę ir gyvenimo valią. Todėl M. Martinaičio užrašų lapeliai buvo savotiška jo dvasinė terapija, savitas kultūrinis pasaulio reflektavimo būdas.

Poeto argumentacijos pagrindai yra dvejoji. Pirma, tai blaivi valstietiška prigimtis, kuri aiškiai mato Lietuvos politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo neracionalumą, valdančiųjų neatsakingos veiklos pražūtingą poveikį mūsų kraštui, privačių interesų, savanaudiškumo įsigalėjimą ir pan. Užrašų autorių jaudina dramatiškai didėjanti turtinė nelygybė, didžiosios tautos dalies skurdinimas, politikų bei kapitalo valdytojų paniekta kultūros kūrėjams, menininkams, kultūrinio paveldo deformavimas miestuose ir kaimo tradicinio gyvenimo niokojimas. Kita argumentacijos atrama – universalios žmogiškosios vertybės, poeto demokratinės ir humanistinės nuostatos, prigimtinės teisės idėjos ir elementaraus žmogiškojo orumo teigimas. Todėl toji Lietuvos gyvenimo kritika nėra subjektyvi, o labai rimta patirtis, gyvenimo išmintis ir kartu – nuoseklus bei gilus universalių žmoniškųjų vertybių jausmas. M. Martinaičio balsas yra savotiška visos tautos moralinės valios išraiška.

Užrašuose esama M. Martinaičio poezijai būdingų asmeninės refleksijos žybsnių, gilinimosi į savastį, nuostabos dėl gyvenimo stebuklo, itin daug stebėjimosi kalbos kuriamąja galia, meno mįslingumu. Ir, žinoma, poezijos stebuklas – juk ji išsaugo žmogaus, įkūnijusio save žodyje, nemirtingumą: „Poezija – pastanga permesti žodžius per bedugnę, laiką, nebūtį.“ (p. 158).

Užrašuose palyginti mažai buvusio laiko prisiminimų, užrašų apie vaikystę, kaimą ir pan. Poetas gyvena dabartyje, bet joje išlieka su savo prigimtinė kaimo žmogaus duotybe – jis yra savotiškas dvasinio stabilumo simbolis šitame kintančio istorinio laiko chaose.

Taip, poeto tapatybė kaip gyvybės ir sąmonės paslaptis yra svarbiausia jo kūrybos tema. Ir nors visais savo tekstais jis klausia, kas aš esu, vienas sąmonės šviesoje išryškėjęs tapatybės matmuo yra absoliučiai aiškus ir nenuginčijamas: „Esu VILNIAUS KAIMIETIS.“ (p. 209).

Taigi poetas yra kultūros kūrėjas ir jos sargas, todėl taip skaudžiai ir reaguoja į žmogaus vertybes deformuojantį blogį ir primena mums, kad galime gyventi laimingai ir prasmingai, jei tik mokėsime būti orūs ir laisvi.

Regimantas Tamošaitis